

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ З ПОЗИЦІЇ
“СТАРИХ” І “НОВИХ” УКРАЇНСЬКИХ ЛІВИХ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Васильєва Марія Сергіївна

Керівниця: Амельченко Н. А.,

Кандидатка філософських наук, доцентка

Рецензент:

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою

Секретар ЕК

« » _____ 2022

Київ – 2022 р.

Зміст

Вступ.....	3
1. Соціально-економічний та політичний контекст формування українського лівого руху	8
1.1. Дискусія на тему колоніального статусу України.....	10
1.2. Робітничий клас і робітничий рух в Україні: зародження та сутнісні особливості.....	17
1.3. Питання національного самовизначення у соціал-демократичному дискурсі кінця ХІХ-початку ХХ ст.....	21
1.4. Револьюційно-воєнний бекграунд розвитку української лівої традиції.....	33
2. Національне питання в українській лівій думці ХХ ст.....	38
2.1. Ідеологія націонал-комунізму.....	39
2.2. Національне питання у період коренізації.....	46
2.3. Національне питання у дисидентському дискурсі.....	53
3. Українське національне питання у дискурсі «нових» українських лівих.....	64
3.1. Основні теоретичні положення дискурс-аналізу.....	64
3.2. Дискурс-аналіз публіцистичних текстів А. Манчука.....	69
3.3. Висновки по дискурс-аналізу.....	90
Висновки.....	97
Список використаних літератури та джерел.....	106
Додатки.....	109
Анотація.....	148

Вступ

Актуальність теми дослідження обґрунтовуватимемо у декількох векторах. По-перше, ідеться про важливість проведення досліджень, відповідно до результатів котрих теоретико-практичну лівицю в Україні можна аргументовано визначити як «органічне» й питоме, а не «штучне» й насаджене зовнішньо, явище із глибоким історичним корінням. Такий підхід, з одного боку, може бути помічним для легітимізації у публічному дискурсі її (лівиці) перспективного розвитку, а з іншого – для її демаргіналізації у реальному часі, без чого попереднє постає об’єктивно малоімовірним. Цю роботу можна вважати одним із таких досліджень (або ж, радше, однією із відправних точок для подальшого руху в цьому тематичному напрямку).

Заявлені демаргіналізація та легітимація, у свою чергу, актуальні тому, що сприяють повноцінному розвитку світоглядної гетерогенності українського суспільства. Конкуренція й боротьба між ідеологічними дискурсами є невід’ємною складовою широкого публічного полілогу, у результаті якого на компромісній або консенсусній основі кристалізуються найбільш оптимальні рішення щодо реалізації багатьох суспільно-політичних практик.

Цей аспект підкріплюється тим, що на сьогодні в Україні існує безпосередній запит на інституціоналізовану репрезентацію та реалізацію ідей лівого спектру (інша справа, що у межах публічної риторики вони можуть прямо не маркуватися як «ліві» – знову ж таки через маргінальне становище локальної лівиці). На практиці це проявляється, зокрема, у суспільно-політичних рухах за становлення екологічної свідомості й екологічного способу життя, людиноцентричний розвиток міського простору, гендерну рівність, а також – права тих, чия комплексна ідентичність не вкладається у вузькі рамки бінарної гетеронормативної системи. Інший характерний прояв – робітничі демонстрації часів Незалежності, котрі з позиції історичної тяглості можна визначити як елементи загального українського робітничого руху. Так чи так усі ці суспільні

поступи детерміновані підважити статус-кво капіталістичної системи, що трактується як всебічно дискримінаційний.

В основі демаргіналізації української лівиці – як одного із наріжних каменів актуальності цього дослідження – лежить ще одна критично важлива дискурсивна практика – переосмислення «старої» (дорадянської і ранньої радянської) лівої традиції задля ідентифікації та реактуалізації її автентики. Іншими словами, як у суспільному дискурсі, так і на рівні офіційної політики пам'яті необхідно деконструювати міф про радянську генезу української лівиці, через що остання сьогодні сприймається як чужорідний, нав'язаний пережиток тоталітарного минулого, а також безапеляційно асоціюється із російським (а, отже, обґрунтовано ворожим) соціально-політичним простором. Саме тому основний фокус цієї роботи зведений до лівої оптики розгляду українського національного питання – така тематична селективність дає змогу втримувати інтерпретацію української лівиці як принципово національного феномену, що передбачає проблематизацію питань і соціального, і національного характеру.

Інший вектор актуальності роботи полягає у важливості заповнення дослідницької лакуни по темах ідеології та практичної діяльності лівих в Україні. Якщо «стара» лівиця упродовж тривалого часу неодноразово ставала предметом розвідок українських та діаспорних науковців, і ми можемо констатувати достатньо широкий пласт досліджень у цій сфері, то із « новою » лівицею ситуація інакша. Узагальнимо, що ця тема характеризується недостатнім ступенем ґрунтового розгляду в українській політичній науці. Урегулювання такого «дисбалансу» дає змогу, по-перше, здобути більш комплексне уявлення про складний ідеологічний портрет сучасного українського суспільства, а, по-друге, якісно переосмислити аспекти нашого колективного світоглядного минулого.

Мета роботи – розкрити співвідношення соціальних і національних питань у теорії і політичній практиці «старих» і «нових» українських лівих

Завдання роботи:

1. Охарактеризувати специфіку соціально-економічного становища українських земель у складі Російської імперії у доіндустріальну та ранню індустріальну добу;
2. Висвітлити витоки українського робітничого руху в Російській імперії у дореволюційний період;
3. Окреслити теоретичне підґрунтя, на яке орієнтувалися українські ліві у конституюванні власного підходу до національного питання у дореволюційний та революційний періоди, звертаючись до позицій К. Маркса і Ф. Енгельса, В. Леніна, І. Сталіна;
4. Виявити і узагальнити революційне та воєнне підґрунтя розвитку української лівиці;
5. Розкрити теорію і стратегії вирішення українського національного питання українських націонал-комуністів дорадянської постреволуційної доби, відштовхуючись від концепцій В. Шахрая і С. Мазлаха;
6. Здійснити ідеологічну портретизацію українських націонал-комуністів доби радянського ленінізму, відштовхуючись від концепції М. Скрипника;
7. Визначити вирішення національного питання у дискурсі українських лівих дисидентів у періоди «відлиги» та «застою», спираючись на позицію І. Дзюби;
8. Розкрити поняття дискурсу, його елементів і методу дискурс-аналізу із позицій соціального конструктивізму та критичного дискурс-аналізу;
9. Провести дискурс-аналіз публіцистичних матеріалів українського лівого журналіста А. Манчука згідно з підходом мультиперспективності, що адаптує і поєднує соціальний конструктивізм і критичний дискурс-аналіз.

Об'єктом дослідження є українське національне питання у теоріях і стратегіях партій лівого спрямування.

Предметом дослідження є політичне самовизначення української нації у теоріях і політичних стратегіях «старих» і «нових» українських лівих.

Методологія та методи дослідження:

Теоретико-методологічна база дослідження складається із теорій і праць:

- а) М. Бойцуна, Е. Сміта – для концептуалізації поняття національного руху в актуальному для цього дослідження контексті;
- б) М. Бойцуна, В. Голубничого, І. Дзюби, Р. Шпорлюка – для дослідження соціально-економічного становища українських земель у складі Російської імперії;
- в) М. Бойцуна, Е. Сміта, М. Драгоманова, В. Свербигуза – для дослідження витоків і специфіки формування українських робітничих класу та руху;
- г) М. Бойцуна, Е. Сміта, К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Голубничого, Ю. Семенова, В. Леніна, І. Сталіна – для дослідження теоретичної бази, на котру опиралися українські «старі» ліві;
- д) М. Бойцуна, А. Гриценка – для дослідження революційно-воєнного чинника розвитку української лівиці;
- е) Т. Гунчака, В. Свербигуза, І. Лисяка-Рудницького, В. Шахрая, С. Мазлаха, Р. Шпорлюка, І. Дзюби, Г. Ефіменка, М. Скрипника, В. Голубничого, В. Винниченка – для визначення позиції «старої» української лівиці щодо національного питання і колоніального статусу України (від дорадянських націонал-комуністів до дисидентів часів відлиги й застою);
- є) Концепції дискурсу і дискурс-аналізу Н. Феркло, Л. Філліпіс, М. В. Йоргенсен, Е. Лакло Ш. Муфф – для визначення кроків дискурс-аналізу текстів «нових» українських лівих;

У ролі конкретних методів дослідження застосовані історичний метод – для висвітлення еволюції лівої традиції думки і політичної практики в Україні та порівняльний метод – для співставлення старих і нових лівих щодо питання національного самовизначення України.

Джерельна база дослідження включає публіцистичні праці журналіста А. Манчука: «Мій український сором», «Маркс на фабриці Порошенка», «Чому антикомунізм?».

Структура та обсяг дипломної роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів (2 теоретичних і 1 емпірична частина), що включають у себе 9 підрозділів, висновків, списку використаних літератури і джерел, додатків. Обсяг роботи – 108 сторінок.

1. Соціально-економічний та політичний контекст формування українського лівого руху

Метою цього розділу є реконструювання фрагментарного, проте змістовного образу того соціально-економічного та політичного контекстів, що у них зароджувалася українська ліва традиція («стара» лівниця). Цей крок є необхідним, по-перше, для обґрунтування існування української лівої традиції як такої (через унаочнення елементу історичної тяглості); по-друге – для вичерпної ідентифікації витоків лівниці «нової»; по-третє – для виділення та систематизації тих факторів, що сприяли виразній проблематизації національного питання у межах української лівої традиції уже на перших етапах її формування.

За відправну точку до аналізу розвитку українського лівого руху взято революційний період 1917-1920 рр., у той час як огляд історичного бекграунду стосуватиметься ширших меж (від входу частини українських земель до складу Російської імперії). Варто зауважити, що загальний локальний контекст сам по собі передбачав тісний зв'язок соціальної та національної проблематики.

Останній виражається у тому, що із розвитком капіталістичних відносин усередині держав (говоримо, зокрема, і про багатонаціональну Російську імперію) спостерігалася «кристалізація поділу праці між націями – уже сформованими і такими, що зароджувалися»¹. Це призводило до того, що нації першого типу зазнавали обмеження своєї соціальної мобільності, а другого – стикалися із непропорційним перерозподілом спільного додаткового прибутку на власну користь². Відтак, фактор приналежності до певної національності та відповідна ідентичність зазнавали природної політизації³. Врахування цих нюансів пропонує оптику, крізь котру національні рухи, породжувані націями другого типу, є складовими класової боротьби, адже виступають проти несправедливого способу поділу праці.

¹ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 12.

² Там само. — С. 12.

³ Там само. — С. 12.

Таке співвідношення не є автентичним складником суто українського сценарію. На думку Е. Сміта, нації та націоналізм (а, відтак, і рухи із націоналістичною детермінацією усередині імперських утворень), постали внаслідок капіталістичних економічних протиріч (ідеться не про капіталізм як такий, а про його нерівномірний розвиток)⁴. Таким чином, усі ці феномени «мають розглядатися значною мірою, якщо не повністю, з точки зору їхньої класової форми та класової боротьби»⁵.

Щодо передумови формування націоналістичних рухів, Е. Сміт зазначає: вони зі значною вірогідністю виникають тоді, коли економічні відмінності збігаються із межами згуртованого розселення певних етнічних спільнот⁶. Безпосереднім поштовхом до їхнього формування є дія зовнішніх по відношенню до периферії сил⁷. Отже, націоналістичні рухи постають не як явище у собі, а як реакція, зокрема – колонізованої периферії на політику метрополії. Коректність цієї загальної тези відносно «приватного» українського випадку унаочниться у наступних частинах розділу.

Е. Сміт стверджує, що етнічний націоналізм ратує за існування специфічного міфу – про «особливу долю міжкласового суспільства»⁸. Окрім цього, зароджуючись у відносно відсталих (в економічному аспекті) периферійних районах, він затребує відповідного рівня зв'язку та якісної комунікації між представниками пригніченої групи⁹. Міфологічна концепція певною мірою втілюється на практиці, політично: «...професійна стратифікація [у периферії] підкріплюється сегрегацією за ознакою місця проживання, що сприяє радше етнічній, аніж класовій консолідації»¹⁰. З огляду на це можна припустити, що ті периферійні рухи, котрі намагатимуться у системі своїх цілей і пріоритетів

⁴ Смит Э. Д. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Пер. с англ. А. В. Смирнова, Ю. М. Филиппова, Э. С. Загашвили и др. — М.: Праксис, 2004. — 464 с. — С. 99, 101.

⁵ Там само. — С. 100-101.

⁶ Там само. — С. 110.

⁷ Там само. — С. 118.

⁸ Там само. — С. 105.

⁹ Там само. — С. 120.

¹⁰ Там само. — С. 120.

синтезувати визволення соціальне із національним, методично стикатимуться із цією проблемою міжкласового розширення. Також можна припустити, що зі спроби примирити ці дві боротьби в українському контексті постане, наприклад, націонал-комуністична течія.

Подальша портретизація контексту зародження української лівиці здійснюватиметься шляхом його фрагментації на низку змістовних питань-підрозділів, зокрема: питання статусу України щодо Російської імперії; питання зародження та специфіки формування робітничого класу та відповідного руху в Україні; питання того, як європейська соціал-демократична оптика інтерпретувала національну проблематику, і який вплив це мало на український робітничий рух; питання впливу революцій та війни на розвиток української лівої традиції.

1.1. Дискусія на тему колоніального статусу України

Входження частини сучасних українських земель до складу Російської імперії (що породило колоніальний дискурс) було опосередкованим наслідком антифеодальної революції під проводом Б. Хмельницького. Остання мала амбівалентні результати. З одного боку – забезпечення «важливих політичних здобутків для українців»¹¹, з іншого – перетворення Гетьманщини на російський протекторат¹². У перспективі друге означало безпосередню інтеграцію до складу імперії. На українські землі розповсюдилися усі деструктивні відцентрові тенденції соціально-економічного характеру, зокрема – утвердився кріпосний лад¹³. Століттями перебуваючи у загальноімперському контексті, українська економіка, безперечно, поступово розвивалася, але цей процес супроводжувався низкою недоліків: «диспропорційним переважанням важкої промисловості над

¹¹ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 27.

¹² Там само. — С. 29.

¹³ Там само. — С. 31.

легкою, безперестанним виведенням додаткового продукту, (...) слабозвиненим споживчим ринком»¹⁴.

Найбільшою перепоною на шляху до індустріального розвитку у другій половині XIX ст. – як джерела становлення капіталістичних відносин – було кріпосне право¹⁵. Реформа 1861 р., що призвела до його ліквідації, передовсім спрямовувалася на звільнення робочої сили, тобто селянства, задля задоволення промислових потреб¹⁶. Утім, пореформений період не відзначився очікуваними успіхами. Це мотивувало царську владу до тісної економічної співпраці зі світовим ринком: на початку XX ст. усі важливі промислові галузі України підпадали під контроль картелів або синдикатів, котрі управлялися із європейських столиць¹⁷.

Основна проблема такої співпраці полягала у тому, що вона перешкодила становленню «загальноросійського» ринку в період активної індустріалізації: «європейські інвестиції та монопольні об'єднання посилили наявні стійкі тенденції до економічної диференціації й конкурування між окремими територіальними економіками»¹⁸. Ці територіальні економіки можна ідентифікувати як національні. За визначенням М. Волобуєва, дореволюційна російська економіка «була єдиною на антагоністичній, імперіалістичній основі»¹⁹, проте з позиції доцентрових сил «пригнічених нею колоній»²⁰ являла собою комплекс економік національних²¹.

Дефініція включає поняття «колонія», котрим тут позначаються етнічно неросійські території, що входили до складу імперського утворення. Питання того, чи коректно визначати Україну як колонію щодо Російської імперії (а Росію, відтак, як метрополію), є дискусивним. Оскільки жодна із відповідей не

¹⁴ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 50.

¹⁵ Там само. — С. 35.

¹⁶ Там само. — С. 36.

¹⁷ Там само. — С. 40.

¹⁸ Там само. — С. 41–42.

¹⁹ Там само. — С. 43.

²⁰ Там само. — С. 43.

²¹ Там само. — С. 43.

визнана монополюю правильною, для більш глибокого та різностороннього розуміння соціально-економічного становища українських земель у дореволюційний період варто навести та обґрунтувати деякі з них.

На думку М. Бойцуна, Україну не можна називати колонією у розумінні, звичному для європейського імперіалізму кінця XIX ст., адже її становище було далеким від одностороннього постачання сировини до метрополії та зворотного імпорту уже готової продукції звідти²². Утім, формальна невизначеність колоніального статусу України консервувала та примножувала деструктивні тенденції, суміжні із інтенсивною індустріалізацією на її територіях. Демонструючи це, дослідник цитує К. Каутського: «Для українського народу капіталізм розвивається лише в одному вимірі – пролетаризує цей народ, тоді як інший вимір – розквіт продуктивних сил, накопичення надлишку та багатства – переважно дістається іншим країнам. Через це капіталізм показує українцям лише свій негативний (...) вимір...»²³.

Подібної думки про колоніальний статус України дотримувався економіст В. Голубничий. Він запропонував поділ цього явища на підвиди та аналітично зосередився на двох із них – політичному й економічному. Перший передбачає, що «усі несuverенні країни й території, що є під владою інших держав, є політично колоніями»²⁴, а також розповсюджується як на те, що буквально називається колонією, так і на території, що мають статус «трестових» або «мандатних»²⁵. Апелюючи до цього, Україну складно однозначно назвати колонією – саме тому, що вона не була суверенною (проте і заперечувати цей статус також не варто, тобто питання залишається простором для наукової дискусії)²⁶.

²² Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 50.

²³ Там само. — С. 51.

²⁴ Голубничий В. До питання про економічний колоніалізм на Україні // Всеволод Голубничий. Три лекції про економіку України. — Мюнхен — Нью-Йорк: «Україна і діаспора», 1969. — Стор. 18-24.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

Далі автор наголошує на розмежуванні понять економічного колоніалізму та експлуатації: вони позначають різні процеси, що почасти можуть здійснюватися незалежно один від одного²⁷. Друга (експлуатація) має місце, «коли в торговельному або в платіжному балансі існує досить довгий час дефіцит, тобто коли імпорт колонії є значно більший, ніж її експорт, або коли з колонії відпливає більше грошових ресурсів, ніж до неї напливає»²⁸. Економічний колоніалізм же визначається такими ознаками:

- Позиція метрополії в економічному просторі колонії є монополістською: присутність іноземних товарів та капіталів на ринках колонії не допускається законодавчо або іншими регулятивними засобами²⁹;
- Метрополія сприяє розвитку в колонії лише таких галузей господарства та ринків збуту, що є для неї (метрополії) вигідними, та лише вигідною для неї ж мірою³⁰;
- За рівнем розвитку та швидкістю росту колонія значно відстає від метрополії (іншими словами: колоніальна економіка – це зазвичай економіка країн «слаборозвинених»)³¹;
- Конкуренція між колонією та метрополією у будь-якому економічному аспекті є неможливою³².

Спираючись на ці ознаки, дослідник приходить до висновку, що у дореволюційний період Україна не була колонією в економічному сенсі. Це можна обґрунтувати високо розвинутою економікою та відповідними стандартами життя, котрі якісно відрізнялися від російських, а також тим, що російський капітал відносно небагато експлуатував Україну³³. Окрім цього, українська економіка не була ні сировинним придатком до економіки Росії, а ні,

²⁷ Голубничий В. До питання про економічний колоніалізм на Україні // Всеволод Голубничий. Три лекції про економіку України. — Мюнхен — Нью-Йорк: «Україна і діаспора», 1969. — Стор. 18-24.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ Там само.

тим більше, до неї цілковито інтегрованою³⁴. Очевидно, утім, що економічне становище української «периферії» у складі імперії відрізнялося від становища її російського «центру». Інше питання – як саме.

В. Голубничий тематично цитує ранні праці К. Маркса та Ф. Енгельса: «... чехи, югославці, українці й ін. в той час, безперечно, стояли ще на дуже низькому щаблі економічного розвитку...»³⁵. На цьому етапі автори нехтували суб'єктністю України як потенційно окремого утворення із власною економікою. Утім, наприкінці 1870-х в одній зі статей Ф. Енгельс диференціює Україну та Росію як аналітичних об'єктів, стверджуючи, що «... в Україні, на відміну від Росії, немає сільськогосподарських “общин”, а існує примітивне капіталістичне землеробство, яке стоїть на щабель вище російського»³⁶. Відтак, на думку В. Голубничого, у процесі визначення статусу України щодо Російської імперії, з наукової точки зору некоректно говорити про економічний та політичний типи колоніалізму. Натомість, може йтися про очевидну колонізаторську політику Росії у демографічній, соціальній та культурній сферах³⁷.

В. Голубничий стверджує: «В УРСР часто розкидаються фразою, що, мовляв, Україна була колонією (...) царської Росії, а в еміграції полюбляють твердження, що (...) є й зараз колонією...»³⁸. Задля ілюстрації цієї тенденції, звернімося до позиції шістдесятника І. Дзюби, що демонструє специфіку формального внутрішньорадянського антиімперіалістичного дискурсу. Автор підтверджує колоніальний статус України, проте погоджується із тим, що колоніалізм Російської імперії не можна ототожнювати із «класичним» колоніалізмом європейських держав³⁹, адже йому притаманна низка особливостей:

³⁴ Голубничий В. До питання про економічний колоніалізм на Україні // Всеволод Голубничий. Три лекції про економіку України. — Мюнхен — Нью-Йорк: «Україна і діаспора», 1969. — Стор. 18-24.

³⁵ Голубничий В. Енгельс про Україну й українців // «Вперед» (Мюнхен). — Ч. 5 (78), травень 1957. — Стор. 6 і 8.

³⁶ Там само.

³⁷ Голубничий В. До питання про економічний колоніалізм на Україні // Всеволод Голубничий. Три лекції про економіку України. — Мюнхен — Нью-Йорк: «Україна і діаспора», 1969. — Стор. 18-24.

³⁸ Там само.

³⁹ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

- Експансіоністська політика спрямовувалася на землі у безпосередній територіальній близькості до метрополії, через що практикувалося не лише насадження колоніальної адміністрації та економічне визискування, а й «соціальне перетворення завойованих країн»⁴⁰;
- Спершу метрополія провадила фасадну політику «рівноправ'я» по відношенню до народів на завойованих територіях, проте згодом проявляла до них агресію, аби «будь-якими засобами прилучити до цієї рівноправності та цих прав»⁴¹;
- Поруч із прямою дискримінацією у деяких сферах провадиться амбівалентна політика «братерства»⁴², що повністю й в односторонньому порядку інтегрувала колоніальні території до простору, створеного метрополією;
- Регулярне звернення до політики «обрусення» – основної стратегії в національних питаннях. Вона провадилася одночасно у кількох вимірах: на завойовані землі переселяли етнічних росіян; відбувалося «поступове витравлювання національно-культурних особливостей підкореного народу»⁴³; спротив двом попереднім процесам придушувався, що супроводжувалося апеляцією до теорій «єдинокровності» народів та їхньої «єдиної батьківщини»⁴⁴.

Отже, І. Дзюба усе ж визначав дореволюційний статус України як колоніальний, апелюючи (первинно більше за попередніх авторів) до соціокультурного домінування Росії як метрополії. На нашу думку, така точка зору не суперечить іншим наведеним позиціям, проте мусить ураховуватися саме у поєднанні із ними – як більш науково обґрунтованими.

На цьому етапі варто детальніше звернутися до особливостей царської політики у сфері національного питання у соціокультурному розрізі (щодо чого ми цитували І. Дзюбу). На думку дослідників, Російська імперія не була власне

⁴⁰ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

російською національною державою⁴⁵. Натомість, вона упроваджувала так звану «росіянізацію», котра передбачала розвиток «непохитної вірності та безпосереднього підкорення особі царя, Божою волею єдиного самодержця та голови Церкви»⁴⁶. Відтак, основою цієї політики було саме православ'я, а не російськість як етнічна категорія («Росія передовсім була священною, а не російською»⁴⁷). Із цього можна зробити висновок, що у межах зазначеного соціокультурного виміру імперія провадила колоніальну політику, послуговуючись, зокрема, потужним релігійним «інструментарієм».

На момент становлення Російської імперії власне російське (з етнічної точки зору) суспільство ідентичнісно та інституційно лише розвивалося (більше того, як нація воно не встигло утвердитися навіть на момент розпаду імперії)⁴⁸. Разом із тим, певні «анатомічні» уявлення про російську націю уже існували, і у їхніх межах (назвімо це фреймом) українці сприймалися як одна із гілок цієї нації (значною мірою через впливовий фактор релігійної спільності)⁴⁹. Відтак, «прояви української окремішності були особливим об'єктом для переслідувань»⁵⁰. Про наявність певної візії свідчить також те, що після низки колоніальних завоювань (зокрема приєднання частини українських земель, що знаменувало першу «вестернізацію» імперії), її історія (тобто разом із колонізованими територіями) почала писатися як російська національна історія⁵¹.

Українське минуле апропріювалося через дискурсивне поширення міфу про середньовічний Київ – як умовну точку, що концентрує у собі спільні витоки та спільну історичну спадщину⁵² («Київський міф допоміг відкинути польські вимоги; а невдовзі був використаний і для того, щоб відмовити українцям у праві

⁴⁵ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само.

називатись окремою (...) нацією»⁵³). Очевидно, що таке «усуспільнення» первинно автентичних історичних символів, конструювання спільної міфологізованої тяглости було абсолютно штучним: «Фактично московські росіяни і гадки не мали про те, що вони є “продовженням” Києва, аж поки їм про це не сказали»⁵⁴.

Отже, становище України по відношенню до Російської імперії некоректно узагальнювати як колоніальну залежність із політичної та, тим більше, економічної точок зору. Попри це, уже в радянському дискурсі таке визначення стало поширеним (можна припустити, що воно було зручним інструментом для розвитку антиімперіалістичної риторики, із одночасним протиставленням СРСР царській Росії на користь першого). Утім, якщо звернутися до соціокультурного виміру, то побачимо виразні прояви безпосередньо колоніальної політики, що полягали не лише у насадженні поневоленням народам системи культурних «артефактів» титульного етносу, а й у маніпулятивній міфотворчості стосовно спільного минулого – аби обґрунтувати та формально легітимізувати свою колоніальну політику.

1.2. Робітничий клас і робітничий рух в Україні: зародження та сутнісні особливості

Українська ліва традиція органічно постала із робітничого руху, котрий, конституюючись, залучав як пролетаріат, так і селянство (через що його загальний підхід до національного питання ускладнився наявністю двох різних призм). Український пролетаріат був «дитям промислової революції»⁵⁵. Він зародився ще у XVI ст., проте помітну економічну роль почав відігравати після ліквідації кріпацтва та з початком процесу форсованої індустріалізації⁵⁶. Основними джерелами його наповнення були: селянство (збідніле та не здатне годуватися із власних земель), ремісники (які не могли конкурувати із масовими

⁵³ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 53.

⁵⁶ Там само. — С. 53.

виробниками) та мігранти із російських, білоруських і польських губерній⁵⁷. Очевидно, що етнічно клас був гетерогенним: окрім українців, значну частку складали росіяни та євреї⁵⁸. Варто врахувати і те, що диференціація цих національних груп за галузями економіки була нерівномірною⁵⁹. Селянство ж, станом на кінець XIX ст., етнічно було переважно українським⁶⁰.

Відмінність між згадуваними призмами витікає, зокрема, із кліважу «місто-село», що у локальному контексті проявлявся дуже виразно. Розрив між українськими селом та містом в межах Російської імперії прослідковувався як на економічному, так і на культурному рівнях. Задля того, аби «запобігти поширенню на західних окраїнах імперії сепаратистських настроїв»⁶¹, до освітньої сфери не допускалася українська мова, що, у свою чергу, призводило до неосвіченості мешканців сіл⁶². Переїзд до русифікованого міста та підйом «соціальним ліфтом» для українця-селянина означав обрив зв'язку із первинною ідентичністю⁶³. Це ж детермінувало асиміляцію у титульну націю в урбанізованому середовищі⁶⁴. Водночас українська мова і культурні прояви зазнавали стигматизації та маргіналізації як «відсталі» (у порівнянні з російськими)⁶⁵.

Розвиток капіталістичних відносин, що в українському контексті протікав зі специфічним бекграундом, лише більше поглиблював заявлений кліваж, причому на усіх можливих рівнях⁶⁶. Врешті, «...практично неминучим було ототожнення пролетарями національних антагонізмів всередині власного класу із національними антагонізмами»⁶⁷.

⁵⁷ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 54.

⁵⁸ Там само. — С. 54.

⁵⁹ Там само. — С. 75.

⁶⁰ Там само. — С. 78.

⁶¹ Там само. — С. 84.

⁶² Там само. — С. 84.

⁶³ Там само. — С. 84.

⁶⁴ Там само. — С. 84.

⁶⁵ Там само. — С. 84.

⁶⁶ Там само. — С. 84.

⁶⁷ Там само. — С. 84.

Тут доречно знову навести тезу Е. Сміта, відповідно до котрої саме специфіка капіталістичного розвитку сприяла появі рухів націоналістичного спрямування, зокрема у середовищі селянсько-робітничих мас імперських периферій: «Будучи новими елементами політичної і ідеологічної надбудови, нації і націоналізм (...) виникли внаслідок економічних протиріч капіталізму і мають розглядатися (...) з точки зору їх класової форми та боротьби»⁶⁸. Попри те, що Україна не буда колонією у традиційному розумінні, адміністративно вона усе ж належала до імперського утворення. Російська політика у національному питанні була колоніальною, що виявлялося у дискримінації етнічних українців та відбивалося на можливостях їхньої професійної зайнятості. Таким чином, український випадок цілком відповідав більш загальним тенденціям того часу. У контексті вищезгаданого розриву між містом та селом наведемо ще одну тезу Е. Сміта для теоретичного підкріплення: «... колоніальний розвиток створює розподіл праці за культурною ознакою, систему стратифікації, при котрій об'єктивні культурні відмінності поєднувалися із класовим поділом»⁶⁹.

Робітничий рух став одним із соціальних ресурсів для розвитку загальної української соціал-демократичної традиції. Свої витоки та віднаходить ще в українському національному рухові (як суспільній реакції на політику царату), котрий на початок ХХ ст. існував уже близько ста років⁷⁰. За визначенням дослідників, УСДРП (Українська соціал-демократична робітнича партія) стала «соціал-демократичним виявом цього [національного] руху»⁷¹ і продовжила «справу народників та революціонерів соціалістичного й анархістського штибу»⁷². Також її позиціонують як синтез взаємодії прогресивних рухів (1860-

⁶⁸ Смит Э. Д. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Пер. с англ. А. В. Смирнова, Ю. М. Филиппова, Э. С. Загашвили и др. — М.: Праксис, 2004. — 464 с. — С. 99-100.

⁶⁹ Там само. — С. 119.

⁷⁰ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 123.

⁷¹ Там само. — С. 123.

⁷² Там само. — С. 123.

1870-ті) та радикальних гуртків (1890-ті), котрому головно посприяв український анархо-соціаліст М. Драгоманов⁷³.

Характерно, що його державницька позиція була виразно про-децентралізаційною: «... така велика купа людей, скільки єсть їх на всій нашій Україні, не може бути одним товариством, інакше вона б перестала бути й вільним товариством. Вона мусить стати товариством товариств, спілкою громад, вільних в усіх своїх справах... Справді вільними можуть бути тільки маленькі держави, або, ліпше сказати, громади, товариства»⁷⁴. З позиції ставлення до національного питання М. Драгоманова можна назвати відносним самостійником, котрий, між тим, не наполягав на самовизначенні українців у формі створення власної національної держави: «...корисніше (...) добиватись якнайбільшої своєї волі, ніж пориватись здобути (...) централізовані осібні державні порядки»⁷⁵.

Постаий із низки гуртків уже згадуваної ідеологічної орієнтації, український соціал-демократичний рух вбачав своїм основним завданням синтезувати питання соціальне та національне. Це можна чітко прослідкувати на прикладі довготермінових цілей, котрі ставила перед собою, наприклад, СУП (Соціалістична українська партія), а саме: «об'єднати сільських та міських робітників у рамках одного політичного руху»⁷⁶. У 1903 р. вона увійшла до складу РУП (Революційної української партії), і друга перейняла стратегію першої⁷⁷.

РУП була чисельнішою та більш ідеологічно розмаїтою: являла собою «альянс між драгоманівцями, марксистами й націоналістами»⁷⁸. Якщо сприймати

⁷³ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 124.

⁷⁴ Драгоманов, М. Переднє слово [до «Громади»] // Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С.Мішук; Приміт. Р.С.Мішука, В.С.Шандри. — К.: Либідь, 1991. — 688 с.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 130.

⁷⁷ Там само. — С. 130-131.

⁷⁸ Там само. — С. 131.

партію цілісно, як єдине політичне тіло, та говорити про цю її особливість у контексті української лівої традиції загалом, то, на нашу думку, вона є «тенденційною» (а тому важливою для нотування, бо свідчить про певну тяглисть), адже дещо згодом, у 1920-1930-х рр., спостерігаємо піднесення націонал-комунізму, прихильники котрого також апелювали водночас до ідей самостійності України та до засад класичного марксизму, започаткувавши «теорію комунізму поневоленої нації на відміну від комунізму панівної»⁷⁹.

1.3. Питання національного самовизначення у соціал-демократичному дискурсі кінця XIX-початку XX ст.

Інші ліві партії, що з часом виникали у різних частинах Російської імперії, зверталися у своїх програмах до класичного марксизму, котрий пропонував два полярні підходи до розгляду національного питання (перший відноситься до його «раннього» періоду, другий – до «пізнього»)⁸⁰. Згодом обидва були підхоплені, переосмислені та розширені у межах теорій різних впливових представників тогочасної європейської лівої думки. Ця «спадщина» є важливою для огляду, адже являє собою повноцінну, внутрішньо гетерогенну та почасти суперечливу теоретичну базу («між марксистами ніколи не було згоди щодо питання про націоналізм»⁸¹), що прямо чи опосередковано мала вплив на політику лівих революціонерів в інтернаціональній площині.

• *Позиція К. Маркса та Ф. Енгельса*

Перший напрямок втілює «ранню» позицію К. Маркса та Ф. Енгельса. Він акцентує на асиміляційних, «інтернаціоналістичних» тенденціях капіталізму, що й мають визначити солідарність пролетаріату всіх країн⁸². Маніфест комуністичної партії (1948 р.) постулює, що «робітники не мають

⁷⁹ Свербигуз В. Чи має комуніст вітчизну? Українська відповідь // «День», Київ – №196, 2001.

⁸⁰ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 88-89.

⁸¹ Смит Э. Д. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Пер. с англ. А. В. Смирнова, Ю. М. Филиппова, Э. С. Загашвили и др. — М.: Практикс, 2004. — 464 с. — С. 99.

⁸² Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 93-94.

батьківщини»⁸³, проте одразу уточнює: «тому, що пролетаріат насамперед мусить завоювати собі політичне панування, підвищитися до становища національного класу, сам сконституюватись як нація, він сам поки що національний, хоч і зовсім не в буржуазному розумінні»⁸⁴. Із цього стає зрозуміло, що автори внутрішньо диференціюють категорію «національний» як можливу характеристику для двох опонуючих класів.

Також очевидно, що вирішення національного питання є не самоціллю, а радше оптимізаційним інструментом для ефективного відстоювання класових інтересів. Про це свідчить, зокрема, така теза: «Коли й не за змістом, то за формою боротьба пролетаріату (...) є насамперед боротьба національна. Пролетаріат кожної країни мусить (...) насамперед покінчити з своєю власною буржуазією»⁸⁵. Відтак, його первинність підважується сутнісно допоміжною функцією. Інша заувага: національне питання у дискурсі Маніфесту є національним настільки, наскільки передбачає вирішення питання класового у національних межах. Цим зумовлені відповідні дійові актори: не гетерогенні національні спільноти, а соціальні класи у конкретних адміністративно-територіальних межах. Для розуміння такої позиції варто враховувати просторово-часовий контекст написання праці й особистий бекграунд її авторів. Дослідники зазначають: «В часи “Комуністичного маніфесту” етнічне поняття нації ще не було виробленим, а Марксові воно було тим більше далеким. Слід пам'ятати, що Маркс сам не мав батьківщини»⁸⁶.

Стосовно задоволення безпосередньо національних інтересів, Ф. Енгельс вважав, що таке право є ексклюзивним, адже доступно лише тим націям, котрі дійшли до капіталізму самостійно, а не через зовнішній примус (наприклад, як

⁸³ Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії // Карл Маркс. Вибрані твори. Том 1. — Київ, Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. — С. 25.

⁸⁴ Там само. — С. 25.

⁸⁵ Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії // Карл Маркс. Вибрані твори. Том 1. — Київ, Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. — С. 19.

⁸⁶ Голубничий В. Про соціалістичні теорії національної проблеми // «Сучасність», Мюнхен. — №8, 1961. — Стор. 70-80. — С. 74.

складові великих імперій⁸⁷. Останні (вони є умовно «слабшими») мусять із часом асимілюватися, розчинитися у більш розвинених націях – так званих «носіїках історичного розвитку»⁸⁸, тобто про універсальне самовизначення тут знову не йдеться.

Другий напрямок характеризується значним переосмисленням першого – це пояснюється тим, що «пізні» К. Маркс та Ф. Енгельс мали змогу детально ознайомитися із національним питанням Ірландії у контексті її колоніальної залежності від Англії⁸⁹. У межах цього підходу стверджується важливість взаємозв'язку між національно-визвольним і соціально-визвольним рухами⁹⁰. Його ж певною мірою розвинули та продовжили австромарксистки (О. Бауер, К. Реннер): вони ратували за створення національних соціалістичних партій та «практичну розв'язку національної проблеми пропонували у формі демократичної федерації народів з культурною і навіть персональною автономією»⁹¹. Окрім цього, вони вважали, що із розвитком соціалізму нації не змішуватимуться та зникатимуть, а, навпаки, – диференціюватимуться⁹².

У своєму листі до З. Мейера та А. Фогта (1870 р.) К. Маркс пише: «Після багаторічної роботи над ірландським питанням я прийшов до висновку, що рішучий улар панівним класам в Англії (а він постає вирішальним для робітничого руху у всьому світі) може бути нанесений не в Англії, а лише в Ірландії»⁹³. Отже, тепер ідеться не лише про внутрішньонаціональне класове протистояння, а й про таке, що, спрямовуючись проти національного гніту, розгортається не всередині певних територіальних спільнот, а виходить за їхні межі, рухається від «периферії» до «центру».

⁸⁷ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 89.

⁸⁸ Там само. — С. 89.

⁸⁹ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 91.

⁹⁰ Там само. — С. 94.

⁹¹ Голубничий В. Про соціалістичні теорії національної проблеми // «Сучасність», Мюнхен. — №8, 1961. — Стор. 70-80. — С. 71.

⁹² Там само. — С. 71.

⁹³ Маркс К. Маркс – Зигфриду Мейеру и Августу Фогту // К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения издание 2-е, т. 32, стр. 554-560. — С. 557.

Очевидно, що навіть у випадку з Ірландією К. Маркс вбачає у національно-визвольному рухові передовсім складову інструментарію загальної класової боротьби. Утім, тут він встановлює чітку пріоретизацію (принаймні у хронологічному вимірі) на користь першого: «... тому Інтернаціонал повинен поставити собі завдання – повсюдно висувати на перший план конфлікт між Англією та Ірландією і скрізь відкрито ставати на бік Ірландії»⁹⁴. Обґрунтовує автор це так: «Англія, як метрополія капіталу, як держава, що досі панувала на світовому ринкові, постає поки найважливішою країною для робітничої революції і до того ж єдиною країною, де матеріальні умови цієї революції досягли відповідного ступеня зрілості. Тому найважливіша ціль Міжнародного Товариства Робітників – прискорити соціальну революцію в Англії. А єдиний засіб для цього – зробити Ірландію незалежною»⁹⁵. Основна трансформація тут стосується дійових акторів революції: на цьому етапі К. Маркс говорить не просто про ірландський пролетаріат, а про Ірландію у цілісності.

Загалом на цьому прикладі виразно прослідковується зміна оптики щодо інтернаціонального пролетаріату як класу. «Пізній» К. Маркс бачить його набагато більш внутрішньо гетерогенним, помічає суттєві контрадикції між представниками різних націй, що автоматично унаочнює важливість врахування національного аспекту при вирішенні соціального питання: «Звичайний англійський робітник ненавидить ірландського робітника як конкурента... Він відчувається щодо нього представником *панівної* нації і саме тому стає знаряддям у руках своїх аристократів і капіталістів *проти Ірландії*, підкріплюючи цим їхнє панування *над самим собою*... Ірландець (...) відплачує йому тією ж монетою. Він бачить в англійському робітникові співучасника та сліпе знаряддя *англійського панування в Ірландії*»⁹⁶. Із цієї тези робимо висновок, що пролетаріат як цілісність не є гомогенним, особливо коли той розвивається у імперіалістичному контексті. Відтак, гармонізація внутрішніх класових протиріч

⁹⁴ Маркс К. Маркс – Зигфриду Мейеру и Августу Фогту // К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения издание 2-е, т. 32, стр. 554-560. – С. 559.

⁹⁵ Там само. – С. 559.

⁹⁶ Там само. – С. 559.

вбачається неможливою без попереднього вирішення відповідних національно-визвольних питань – і не навпаки.

Дещо пізніше, у 1882 р., в листі до К. Каутського Ф. Енгельс висловив суголосну ідею. Згідно з нею, «після перемоги в метрополіях пролетаріят повинен привести всі колонії “якнайшвидше до самостійности”...»⁹⁷. Аргументував він це так: «... насильством переможний пролетаріят не зможе ошчасливити жодного чужого народу, не поховавши при тому й власну перемогу»⁹⁸. Таке пояснення ще раз свідчить на користь нового бачення робітничого класу, а саме акцентуації на його внутрішніх відмінностях, котрі не можуть не впливати на перебіг революційної боротьби.

• *Позиція В. Леніна*

До 1914 р. очільник РСДРП стверджував, що національне питання в імперських межах буде розв'язано під час або одразу після революції⁹⁹. Така позиція відсилає радше до «ранніх» К. Маркса та Ф. Енгельса, котрі пріоритезували класове над національним. Окрім цього, на думку В. Леніна, у країнах, що досягли високого рівня капіталістичного розвитку, національне питання уже не є актуальним в принципі¹⁰⁰ (що, знову ж таки, дисонує із «пізнім» К. Марксом, котрий наголошував на важливості розв'язання цієї проблеми у контексті Великобританії).

Утім, це не означає, що національне питання виходило за межі теоретичного та практичного інтересів В. Леніна. За визначенням дослідників, його найбільш плідна публічна рефлексія цієї проблематики (зокрема того, що стосується національних рухів) припадає саме на 1912-1914 рр¹⁰¹. Останні він тісно пов'язував із буржуазно-демократичною революцією та визначав як процес

⁹⁷ Голубничий В. Про соціалістичні теорії національної проблеми // «Сучасність», Мюнхен. — №8, 1961. — Стор. 70-80. — С. 76.

⁹⁸ Там само. — С. 76.

⁹⁹ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Семёнов Ю. Из истории теоретической разработки В. И. Лениным национального вопроса // «Народы Азии и Африки», 1966. № 4. — С. 106—129.

прогресивного характеру, котрий передбачає вирішення «об'єктивно загальнонаціональних завдань, завдань саме демократичних, завдань повалення чужонаціонального гніту»¹⁰². Такі рухи, на його думку, супроводжуються «пробудженням широких народних мас, передовсім селянських, від феодальної сплячки»¹⁰³ та мобілізує ці маси до політичної боротьби за суверенітет їхніх націй¹⁰⁴. Показово, що у характеристиці національних рухів В. Ленін вживає означення «буржуазні», таким чином немовби наголошуючи і на їхній специфічній хронологічній приналежності (що формує відповідну сприйняттєву оптику цього явища), і на класовому характері (що постає як принципова диференціація у контексті пролетарської революції).

У публікації «Критичні нотатки по національному питанню» (1913 р.) В. Ленін наголошує на чіткому розмежуванні двох теоретично-прикладних парадигм: буржуазного націоналізму та пролетарського інтернаціоналізму¹⁰⁵. Сутність другої проілюструємо на прикладі взаємин (не реальних, а бажаних) між російським та українським пролетаріатом: «Великоруські та українські робітники повинні разом і, поки вони живуть в одній державі, у найбільш тісній організаційній єдності та злитті відстоювати спільну або інтернаціональну культуру пролетарського руху, ставлячись із абсолютною терпимістю до питання про мову пропаганди та про врахування суто місцевих або суто національних *подробиць* у цій пропаганді»¹⁰⁶. За такої співпраці російського та українського пролетаріату, як стверджує автор, «вільна Україна *можлива*», у той час як без цієї єдності «про неї [вільну Україну] не може йти і мови»¹⁰⁷.

Тут варто уточнити, що під інтернаціональною культурою пролетаріату тут можна розуміти продукт синтезу фрагментів різних, колись «національних»

¹⁰² Семёнов Ю. Из истории теоретической разработки В. И. Лениным национального вопроса // «Народы Азии и Африки», 1966. № 4. – С. 106–129.

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Ленин В. Критические заметки по национальному вопросу. Дата создания: октябрь — декабрь 1913, опубл.: журнал «Просвещение» №№ 10, 11 и 12, ноябрь — декабрь 1913 г. – Печатается по тексту Полного собрания сочинений В. И. Ленина, изд. 5, т. 24, стр. 113-150. – С. 124.

¹⁰⁶ Там само. – С. 131.

¹⁰⁷ Там само. – С. 129.

культур. Саме фрагментів, адже, на думку Леніна, культура будь-якої сучасної йому нації внутрішньо ділиться на дві полярно різні культури – буржуазну та соціалістичну¹⁰⁸, і для творення єдиного, інтернаціонального культурного простору необхідно запозичувати лише ті елементи та прояви, що належать до другого типу¹⁰⁹.

Інший суттєвий у цьому контексті поділ, здійснюваний В. Леніним, – на «позитивну» та «негативну» національно-визвольну діяльність. Друга являє собою «прогресивне пробудження мас від феодалної сплячки, їхня боротьба проти всілякого національного гніту, за суверенність народу, за суверенність нації»¹¹⁰ – як одну із основних демократичних засад марксистської програми по національному питанню, обов’язкову до реалізації¹¹¹. Перша ж виявляється у буржуазному поступові до «зміцнення націоналізму»¹¹² у межах попередньо вибореного національного суверенітету – і цей крок, за Леніним, постає несумісним із принципами класового протистояння¹¹³. Із цього розмежування випливає узагальнювальна формула: «Боротьба проти всілякого національного гніту – безперечно так. Боротьба за всілякий національний розвиток, за “національну культуру” загалом – безперечно ні»¹¹⁴.

На думку В. Леніна, найбільш сприятливою для капіталістичного розвитку формою територіальної організації є велика та максимально централізована держава (централізм, при цьому, мусить бути «демократичним»)¹¹⁵. Цей «демократизм» є важливим елементом ленінської концепції, адже передбачає, що «злиття націй»¹¹⁶ у межах великої централізованої держави здійснюватиметься у максимально нерепресивний спосіб, зокрема у мовному

¹⁰⁸ Ленин В. Критические заметки по национальному вопросу. Дата создания: октябрь — декабрь 1913, опубл.: журнал «Просвещение» №№ 10, 11 и 12, ноябрь — декабрь 1913 г. — Печатается по тексту Полного собрания сочинений В. И. Ленина, изд. 5, т. 24, стр. 113-150. — С. 122.

¹⁰⁹ Там само. — С. 130.

¹¹⁰ Там само. — С. 133.

¹¹¹ Там само. — С. 133.

¹¹² Там само — С. 133.

¹¹³ Там само. — С. 133.

¹¹⁴ Там само. — С. 133.

¹¹⁵ Там само. — С. 145.

¹¹⁶ Там само. — С. 120.

аспекті: «Чим більш демократичним буде устрій Росії, тим сильніше, швидше та ширше розів'ється капіталізм, тим більш настирливо потреби економічного обороту штовхатимуть різні національності до вивчення мови, найбільш вдалої для спільних торговельних відносин»¹¹⁷. Звідси маємо, що статус національних мов визначатиметься «природнім» шляхом (незаангажованість котрого викликає питання, адже економічні процеси усе ж керовані індивідами), а не, умовно кажучи, суб'єктивно налаштованим партійним апаратом.

У контексті ленінського «злиття...» дослідники роблять низку важливих зауважень. Зокрема: «Марксові прогнози про злиття націй більшовики перетворили на програму, на ціль своєї політики. Коли Маркс казав, що при соціалізмі нації *зіллються*, то Ленін сказав, для соціалізму *потрібно*, щоб вони вже *зливалися*»¹¹⁸, у той час як «... в минулому не було жодного випадку, щоб народи зникали і зливалися в наслідок торговельних і інших, але мирних зносин між собою. Бували зникнення народів лише в наслідок завоювань і іншого насильства»¹¹⁹. Отже, в основі ленінської концепції маємо суттєву деформацію первинних причинно-наслідкових зв'язків із концепції марксистської, що очевидним чином вплинуло на подальшу реалізацію першої у просторі державної політики.

• *Позиція І. Сталіна*

У 1910-1920-х рр. позиція І. Сталіна стосовно національного питання загалом (принаймні декларативно) резонувала із тією, що публічно артикулював В. Ленін. Наприклад, на Х партійному з'їзді у 1921 р. він наголошував на існуванні білоруської нації та мови і їхній відмінності від російських, а також – на важливості дерусифікації великих білоруських та українських міст¹²⁰.

¹¹⁷ Ленин В. Критические заметки по национальному вопросу. Дата создания: октябрь — декабрь 1913, опубл.: журнал «Просвещение» №№ 10, 11 и 12, ноябрь — декабрь 1913 г. — Печатается по тексту Полного собрания сочинений В. И. Ленина, изд. 5, т. 24, стр. 113-150. — С. 117.

¹¹⁸ Голубничий В. Про соціалістичні теорії національної проблеми // «Сучасність», Мюнхен. — №8, 1961. — Стор. 70-80. — С. 75.

¹¹⁹ Там само. — С. 77-78.

¹²⁰ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

Пояснював він це, зокрема, тим, що міста збільшуються за рахунок вихідців із сіл, котрі є безпосереднім «охоронцем національності»¹²¹.

Дещо пізніше, у публікації «Національне питання і лєнінізм: Відповідь товаришам Мєшкову, Ковальчуку та іншим» (1929 р.) І. Сталін чітко артикулює своє бачення нації (визначаючи його як консенсусну точку для більшості російських марксистів): «історично зумовлена стійка спільність людей, що виникла на базі спільності чотирьох основних ознак, а саме: на базі спільності мови, (...) території, (...) економічного життя та (...) психічного складу, що проявляється у спільності специфічних особливостей національної культури»¹²². Ця ґрунтована на чотирьох основних засадах концепція почасти трактується як запозичена із лєнінського підходу (задля її своєрідної легітимації), проте дослідники зауважують, що В. Лєнін не продукував подібних дефініцій¹²³.

На думку І. Сталіна, нація – це історично категорія, міцно вмонтована до контексту конкретного періоду, а саме – початку «підйому» капіталістичних відносин¹²⁴. Цей зв'язок із історичним контекстом зумовлює необхідність відмирання націй, коли капіталізм, що їх «породив», повсюдно трансформується у соціалістичний устрій¹²⁵. Ідеться при цьому не про ліквідацію націй узагалі, а лише тих, котрі досі можна охарактеризувати як «буржуазні»¹²⁶. Із цього витікає сталінський поділ націй на дві категорії: старі буржуазні та нові соціалістичні – що радикально відрізняються між собою за класовим складом і політичною орієнтацією¹²⁷. Подальша дискусія щодо самовизначення, перспектив розвитку та специфіки взаємодії націй стосуватиметься лише другого типу (до них належать ті, що свого часу конституювали СРСР¹²⁸). Доля ж перших

¹²¹ Сталин И. Национальный вопрос и ленинизм: Ответ товарищам Мешкову, Ковальчуку и другим. – С. 333.

¹²² Там само.

¹²³ Семёнов Ю. Из истории теоретической разработки В. И. Лениным национального вопроса // «Народы Азии и Африки», 1966. № 4. – С. 106–129.

¹²⁴ Сталин И. Марксизм и национальный вопрос. Впервые напечатано в журнале “Просвещение” №№ 3–5, март – май 1913 г. – С. – 303.

¹²⁵ Сталин И. Национальный вопрос и ленинизм: Ответ товарищам Мешкову, Ковальчуку и другим. – С. 340.

¹²⁶ Там само. – С. 340.

¹²⁷ Там само. – С. 339–340.

¹²⁸ Там само. – С. 339.

детермінована їхньою «буржуазною» сутністю та ранньокапіталістичною генезою.

Станом на 1929 р. сталінський теоретичний підхід виключав нагальну перспективу згадуваного «злиття націй» як свідомо проваджуваної політики та визначав його радше по-марксистськи – не як причину або безпосередню мету, а як наслідок або супровідне явище: «... політика асиміляції безумовно виключається із арсеналу марксизму-ленінізму, як політика антинародна, контрреволюційна, як політика пагубна»¹²⁹. Будь-які асиміляційні процеси у цьому контексті вбачаються можливим лише у пролонгованій перспективі, адже установлення соціалістичного устрою в одній країні ще не створює усіх необхідних умов для злиття націй та національних мов¹³⁰. Навпаки – це сприяє тому, аби нації, що донині пригнічувалися імперською владою, нарешті відродилися¹³¹. Автор стверджує, що лише на другому етапі періоду пролетарської диктатури (що принципово – всесвітньої) знадобиться міжнаціональна мова – як важливий атрибут у становленні єдиного соціалістичного господарства¹³². Утім, її поява не означає обов'язкове відмирання мов національних – передбачається паралельний ужиток¹³³.

Наведімо також тематичні тези, що побачили світ дещо раніше (1913 р., «Марксизм і національне питання»). Їхня наскрізна проблематика – питання національного самовизначення. Під останнім І. Сталін має на увазі, що «лише сама нація має право визначати свою долю, ніхто не має права *«насилно»* втручатися у життя нації, *руйнувати* її школи та інші установи, *ламати* її звичаї, пригнічувати її мову, *урізати* права»¹³⁴. Це ж право передбачає те, що будь-яка нація здатна автономно організовувати своє внутрішнє життя та навіть

¹²⁹ Сталин И. Национальный вопрос и ленинизм: Ответ товарищам Мешкову, Ковальчуку и другим. – С. 347.

¹³⁰ Там само. – С. 345.

¹³¹ Там само. – С. 345.

¹³² Там само. – С. 348.

¹³³ Там само. – С. 348.

¹³⁴ Сталин И. Марксизм и национальный вопрос. Впервые напечатано в журнале «Просвещение» №№ 3–5, март – май 1913 г. – С. 310.

відділитися від державного утворення, складовою частиною котрого була за імперіалістичного устрою¹³⁵.

На цьому моменті візія автора починає звужуватися низкою умовностей. Він пише: «Це, звичайно, не означає, що соціал-демократія буде підтримувати усі та всілякі звичаї та устрої нації. Борючись проти насилля над нацією, вона відстоюватиме лише право нації самій визначати свою долю, водночас ведучи агітацію проти шкідливих звичаїв та устроїв цієї нації для того, аби дати можливість робітничим прошаркам (...) звільнитися від них»¹³⁶. У цій тезі вбачаємо виразну паралель із ленінською концепцією внутрішнього розрізнення національних культур на «правильні» та «неправильні» елементи. Подібна вибірковість стосується і прийняття рішень про відокремлення. На практиці останнє вбачається необхідним лише за умови відповідності інтересів пролетарської більшості¹³⁷. Резюмувати це можна так: «Обов'язки соціал-демократії, котра захищає інтереси пролетаріату, та права нації, що складається із різних класів, – дві різні речі»¹³⁸.

Отже, у сталінській парадигмі (принаймні на декларативному рівні) національне питання займало помітне місце, утім, за словами самого автора, було «підрядним»¹³⁹. Він аргументує це ранжування пріоритетів таким чином: «віссю політичного життя Росії»¹⁴⁰ є передовсім проблематика аграрна, а не національна, через що «долі (...) “звільнення” націй пов'язуються у Росії із вирішенням аграрного питання, тобто зі знищенням кріпосницьких залишків, тобто із демократизацією країни»¹⁴¹. На цьому моменті І. Сталін та В. Ленін теоретично сходяться: не соціальна емансипація витікає із національної, а навпаки.

¹³⁵ Сталин И. Марксизм и национальный вопрос. Впервые напечатано в журнале “Просвещение” №№ 3–5, март – май 1913 г. – С. 310.

¹³⁶ Там само. – С. 310.

¹³⁷ Там само. – С. 312.

¹³⁸ Там само. – С. 311.

¹³⁹ Там само. – С. 319.

¹⁴⁰ Там само. – С. 318.

¹⁴¹ Там само. – С. 318-319.

Упродовж 1920-х сталінський підхід до національного питання змінювався (вектор розвитку донедавна пригноблених імперією народів видавався політикові загрозливим), і помітно це було передовсім у практичному вимірі¹⁴². Останнє не є предметом цього дослідження, проте заради повного та справедливого висвітлення позицій І. Сталіна варто зауважити, що його діяльність у сфері державного управління радикально контрастувала із теоретичними положеннями, котрі він же постулював. Наприклад, «особливу підозру викликав у нього “дерусифікаційний” тиск у містах України»¹⁴³, хоча первинно сам ратував за їхню українізацію. Отримавши владу, Й. Сталін відходить від ленінської позиції права націй на політичне самовизначення, тобто на вхід чи вихід з певного державного утворення. Сталін обмежує це право на політичну автономію націй правом на культурну автономію, обґрунтовуючи це тим, що всі республіки мають рівний доступ до соціальних благ, тому треба надати їм право на плекання своїх культурних традицій. Це пояснює те, що критики національної політики СРСР зверталися до ленінської концепції самовизначення націй (наприклад, І. Дзюба, про що йдеться далі).

За період сталінського політичного головування активно здійснювалися спроби реалізувати концепцію «злиття націй», проте зовсім не так, як це передбачалося у теорії (її марксистському першоджерелі зокрема): «Сталін же пішов ще далі [порівняння із В. Леніним]: щоб зілляти нації, він їх винищував, розстрілював, виморював голодом, виселяв з їх територій, і все це, мовляв, було потрібно для соціалізму»¹⁴⁴; а також: «Національна інтелігенція, як дореволюційна, так і нова, радянська, була фізично усунута зі сцени»¹⁴⁵; «Водночас відбувався процес “реабілітації” традиційних російських історичних, військових та політичних цінностей. Знайшлися царі, які трактувалися як прогресивні історичні постаті, а різні народи Росії, яких раніше представляли

¹⁴² Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Голубничий В. Про соціалістичні теорії національної проблеми // «Сучасність», Мюнхен. — №8, 1961. — Стор. 70-80. — С. 75.

¹⁴⁵ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

жертвами колоніальних завоювань, перетворилися на об'єкти братерської допомоги...»¹⁴⁶. Усе це активно, діяльно заперечувало, нівелювало власне сталінську тезу про те, що «у нас, в нашій країні, давно ліквідовано національне пригнічення»¹⁴⁷.

Насамкінець зазначимо, що в імперському політичному просторі перший підхід класичного марксизму запозичила Російська соціал-демократична робітнича партія (одним із найбільш активних акторів у її складі був В. Ленін), а другий – Українська соціал-демократична робітнича партія, Бунд (єврейський робітничий союз) та ще більше семи соціал-демократичних партій по усій імперії¹⁴⁸.

1.4. Революційно-воєнний бекграунд розвитку української лівої традиції

Першу російську революцію (1905-1907 рр.) варто трактувати як важливий елемент контексту, що у ній розвивалася українська ліва традиція. Революція була визрілою реакцією на тривалий соціально-економічний занепад та відсутність необхідних політичних свобод в імперії¹⁴⁹. Основною соціальною базою протестного руху були робітники різних національностей. У своїх спробах донести свої вимоги до царського уряду через петиції та масові страйки вони зіткнулися із агресією з боку армії, що врешті вилилося у репресії та придушення різних форм суспільної організації (наприклад, профспілок через арешти учасників) уже з боку самої царської влади¹⁵⁰. Для розвитку соціал-демократичних партій (українських, російських, єврейських та інших у межах імперії) революція мала амбівалентне значення: з одного боку, початково вона сприяла надзвичайно активній мобілізації пролетаріату та збільшенню

¹⁴⁶ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

¹⁴⁷ Сталин И. Национальный вопрос и ленинизм: Ответ товарищам Мешкову, Ковальчуку и другим. — С. 341.

¹⁴⁸ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 94.

¹⁴⁹ Там само. — С. 146.

¹⁵⁰ Там само. — С. 146-147.

соціальної бази партій¹⁵¹, проте з іншого: «партійні ряди зрідли так само швидко, як нещодавно поповнювалися»¹⁵².

Може йтися і про однозначно позитивний революційний «постефект», адже, по-перше, робітники здобули безпосередній практичний досвід відстоювання власних інтересів у відповідний спосіб, і, по-друге, яскраво унаочнилася готовність пролетаріату до подальших протистоянь системі, що проявилася, зокрема, у високому рівні його консолідованості¹⁵³. Революція 1905-1907 рр. була своєрідною репетицією перед революцією 1917 р.¹⁵⁴ Останню, ж на нашу думку, можна вважати однією із ключових точок у процесі розвитку української лівої традиції.

Іншим важливим контекстуальним елементом була Перша світова війна 1914-1918 рр. Вона сконцентрувала у собі впливи політичного, соціального та економічного характерів. Переважна частина УСДРП не підтримала війну та участь у ній Російської імперії¹⁵⁵. Економічний аспект зіграв одну із провідних ролей у конституюванні системи суспільного ставлення до війни, адже «національна економіка починала руйнуватися під тиском перевантажень мілітаризації»¹⁵⁶, що закономірно відбивалося на рівні життя населення. Загальна незгода із політикою уряду супроводжувалася увиразненням національних ідентичностей на різних територіях імперії, і в Україні у тому числі: «Українці вже не хотіли підтримувати жодну із воюючих сторін, вони відчули іншу, неімперську ідентичність та зрозуміли свої правдиві інтереси: завершення бойових дій, захист життів і території свого проживання від нищення, виведення звідси чужинських військ»¹⁵⁷.

¹⁵¹ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 148.

¹⁵² Там само. — С. 149.

¹⁵³ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 152.

¹⁵⁴ Там само. — С. 152.

¹⁵⁵ Там само. — С. 155.

¹⁵⁶ Там само. — С. 157.

¹⁵⁷ Там само. — С. 158.

Друга російська революція розпочалася на передостанньому році війни. Її перші страйки та голодні протести на вулицях були зумовлені нестерпними умовами існування, що у них опинилися військові та цивільне населення¹⁵⁸. Із початком революції у столиці імперії було сформовано два окремі владні центри: Петроградську раду робітничих і солдатських депутатів та Тимчасовий уряд – жоден із котрих не міг здобути абсолютної підтримки населення та, відтак, владної монополії¹⁵⁹. Рада являла собою «коаліцію з меншовиків, соціалістів-революціонерів, бундівців і представників дрібних соціалістичних партій»¹⁶⁰; уряд же складався із «низки коаліційних кабінетів, у яких брали участь ліберально-буржуазні кадети (...), меншовики, соціалісти-революціонери та дрібні помірковані соціалістичні партії»¹⁶¹.

В Україні сформувався і власний орган – Центральна Рада (як «інституційне осердя»¹⁶² національного автономістського руху), котра вступила у «троїсту боротьбу за владу»¹⁶³ із двома іншими структурами. Формування УЦР (здебільш ідеологічно лівого повноцінного представницького органу) було важливим практичним та символічним кроком у процесі розвитку української лівиці, навіть попри те, що «виборне керівництво Центральної Ради видавалося поміркованим, ба більше – консервативним, у порівнянні із радикальним загалом її депутатів»¹⁶⁴. Разом із тим, цю «поміркованість» можна обґрунтувати реалістичним (та менш безкомпромісно-романтичним, аніж у багатьох інших тогочасних активістів) баченням економічного й політичного підґрунтя до формування інституції. Як стверджував заступник голови УЦР В. Винниченко: «...ніхто не дасть собі ради з тою руїною, яка тепер панує. Бо і самі соціалісти, і

¹⁵⁸ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. — С. 159.

¹⁵⁹ Там само. — С. 160.

¹⁶⁰ Там само. — С. 160-161.

¹⁶¹ Там само. — С. 160-161.

¹⁶² Там само. — С. 162.

¹⁶³ Там само. — С. 162.

¹⁶⁴ Там само. — С. 171.

рада Роб. депутатів не нароблять паровозів, не дадуть хліба і не привезуть товарів...»¹⁶⁵.

Новостворений орган спіткала гостра внутрішня дилема на перетині соціально-економічних та ідеологічних питань: «Але в Українську Центральну Раду входить не тільки робітництво, а ще й буржуазні класи українського й неукраїнського населення. Примушений боротися разом з ними за національне, культурне і політичне визволення український пролетаріат мусить одночасно боротися як клас проти всякої буржуазії, а значить і проти української. (...) Не має права і змоги українське свідоме робітництво поступитися своїми класовими інтересами та потребами, але не повинно воно й одштовхувати українську буржуазію (...) в спільній боротьбі за національну волю, за автономію України» (уривок із Декларації Всеукраїнської Ради Робітничих депутатів)¹⁶⁶.

У цьому контексті В. Винниченко прагматично заявляв, що теоретично буржуазію можна виключити зі складу УЦР, проте це передбачає невизначене майбутнє для інституції, адже вона може не спромогтися сформувати повноцінний національний уряд, тому варто спробувати розділити відповідальність поміж усіма наявними класами, а для цього – пропорційно залучити їхніх представників¹⁶⁷. У цьому протиріччі вкотре проявляє себе конфліктна взаємодія соціально-економічного (класова боротьба) та політичного (національне самовизначення) аспектів політики УЦР, що з часом гостро поставило питання про те, як можна відстоювати друге, при тому не «зраджуючи» першого. Окрім цього, така позиція українського соціал-демократичного лідера вдало ілюструє проблематику міжкласовості периферійного націоналізму за Е. Смітом, що про неї йшлося на початку розділу.

На цьому етапі підсумуємо, що українська ліва традиція зародилася із синтезу актуалізованих соціального та національного питань, і своїм корінням сягає

¹⁶⁵ Гриценко А. Українські робітники на шляху творення національної держави: 1-й Всеукраїнський робітничий з'їзд, 11–14 (24–27) липня 1917 р. – К.: Ін-т історії України АН України, 1992. – 51 с. – С. 24–25.

¹⁶⁶ Там само. – 51 с. – С. 50.

¹⁶⁷ Там само. – С. 24–25.

робітничого руху, котрий, у свою чергу, був закономірним продовженням руху національного. Останній свого часу постав як реакція на репресивну політику Російської імперії по відношенню до населення України у різних сферах суспільного життя. Ключовими елементами-подіями описаного нами збірного контексту були Перша світова війна та обидві Російські революції; ключовими елементами-тенденціями – дискримінаційна політика російського царату, сповільнений розвиток української економіки в добу індустріалізації, різностороннє поглиблення кліважу «місто-село», політизація питання національного самовизначення.

2. Національне питання в українській лівій думці XX ст.

Українська ліва традиція постала із робітничого соціал-демократичного руху кінця XIX-початку XX ст. Вона швидко знайшла своє вираження як у практичному, так і в теоретичному вимірах. Друге можемо узагальнено назвати «українською лівою думкою». Одразу зазначимо, що остання не розвивалася у вакуумі, відірвано від зовнішніх політичного та соціально-економічного контекстів. Навпаки, перманентно конституюючись інтелектуальними зусиллями політичних та культурних діячів, українська теоретична лівиця була чутливим до трансцендентних факторів, а тому – гнучким і мінливим феноменом. Константною для неї залишалася актуальність національного питання.

Відтак, доцільно прослідкувати її розвиток упродовж відносно тривалого часу – так, аби охоплений період відзначався помітними суспільно-політичними пертурбаціями, котрі безпосередньо зачіпали й національну проблематику. Ми звернемося до пізнього дорадянського періоду та перших 40 років існування радянського режиму, контекстуально виокремивши із них два періоди: 1920-ті (декада коренізації) і 1950-1960-ті (правління Н. Хрущова та частково Л. Брежнєва). У контексті цього дослідження важливо, що кожен із умовних періодів характеризується амбівалентністю реалізації радянської влади у різних сферах суспільно-політичного життя.

На нашу думку, такий аналіз є доречним передовсім тому, що дає уявлення про тяглість лівої традиції в Україні, а це певною мірою обґрунтовує доцільність дослідження як такого. По-друге, він дозволяє цілісно реконструювати призму, крізь котру представники української лівиці розглядали національну проблематику – адже ідеться про врахування специфіки різних політичних періодів. По-третє, така реконструкція є інформативною базою для здійснення подальшого порівняльного аналізу із поглядами «нових» українських лівих на національне питання. Це важливо для якісної портретизації останніх, адже, через

брак аналітичного контенту в публічному просторі вона уможлиблюється головню через зіставлення із «попередниками».

2.1. Ідеологія націонал-комунізму

Постреволюційний період в Україні характеризується розвитком течії «комуністів-самостійників»¹⁶⁸. Як уже зазначалося, вони «започаткували теорію комунізму поневоленої нації на відміну від комунізму панівної»¹⁶⁹. Державно-політична концепція, що її пропонували націонал-комуністи, базувалася головню на принципах державної самостійності народів¹⁷⁰. Сама течія, за визначеннями дослідників, пройшла два етапи розвитку. Перший – виборювання незалежності України шляхом збройного протистояння КП(б)У, а дещо згодом (по прийняттю Конституції Радянської України) – протистояння суто декларативній самостійності республіки¹⁷¹. Другий – участь у процесі коренізації, що сутнісно знаходився на перетині питань соціального та національного і передбачав «прилучення найширших верств національно свідомих робітників і селян до соціалістичного виробництва у поєднанні з оволодінням російськомовною інтелігенцією українською мовою і культурою»¹⁷².

Одним із найактивніших діячів у межах течії називають В. Шахря¹⁷³. Він – публіцист, член першого радянського уряду в Україні, нарком військових справ¹⁷⁴ – відстоював актуальність національного питання в межах дискурсу робітничого руху як на практиці (артикуляція відповідних тез на партійних конференціях більшовиків¹⁷⁵), так і теоретично. До останнього можна зарахувати працю «До хвилі. Що діється на Україні і з Україною» 1918 р., написану у

¹⁶⁸ Гунчак Т. Ліві партії в Україні та їх вплив на політику 1920-х років (урибок).

¹⁶⁹ Свєрбигуз В. Чи має комуніст вітчизну? Українська відповідь // «День», Київ – №196, 2001.

¹⁷⁰ Гунчак Т. Ліві партії в Україні та їх вплив на політику 1920-х років (урибок).

¹⁷¹ Свєрбигуз В. Чи має комуніст вітчизну? Українська відповідь // «День», Київ – №196, 2001.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У Гавришків, Я. Грицака, – К.: Основи, 1994. – 573 с. – С. 113.

¹⁷⁵ Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідоцько та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с. – С. 326.

співавторстві із С. Мазлахом¹⁷⁶. Через повноту змісту та гостроту порушених питань її іменують «українським комуністичним маніфестом»¹⁷⁷: «неперевершеним по силі аргументації твором українського комунізму, що з марксо-ленінських позицій обґрунтовує українське радянське самостійництво»¹⁷⁸.

В. Шахрай та С. Мазлах від початку розмежовують Україну та Росію, надаючи їм власної політичної суб'єктності, що логічно лягає у канву подальшої аргументації: «Нова Росія і нова Україна – дві рівноправні сестри, дві вільні країни, дві незалежні, самостійні і в той же час об'єднані спільними інтересами...»¹⁷⁹. Ця теза є важливою, адже формує специфічну рамку сприйняття, що лишатиметься непорушною у межах усієї роботи. Вона передбачає, з одного боку, підтримку тісного усебічного зв'язку Росії та України, проте з іншого – лише за умови рівності їхніх позицій у цій конфігурації. У межах цього аналізу ми виокремлюємо центральні категорії та питання, що на них базується дискурс національної проблематики, розвинений у «До хвилі...» – як формі раціоналізованої та систематизованої політичної реакції на «Ленінову національну політику після завоювання більшовиками влади»¹⁸⁰.

• *До питання революції*

Автори дискурсивно повертаються до Першої світової війни і визначають її як таку, що унаочнила усі протиріччя імперіалістичного капіталістичного суспільства, котре, у свою чергу, характеризують критично – як неспроможне задовольнити базові потреби мас, котрі його конституують¹⁸¹. Революція, розвинена у самих надрах цього суспільства, є «спробою завоювання (...) продуктивних сил з метою задоволення людських потреб, поліпшення життя

¹⁷⁶ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У Гавришків, Я. Грицака, – К.: Основи, 1994. – 573 с. – С. 113.

¹⁷⁷ Там само. – С. 113.

¹⁷⁸ Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамаччина більшовизму» – Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, – 303 с. – С. 9.

¹⁷⁹ Там само. – С. 23.

¹⁸⁰ Там само. – С. 13.

¹⁸¹ Там само. – С. 25-26.

працюючих мас та усунення протиріч між капіталом і працею шляхом знищення капіталу»¹⁸². Із цього слідує, що первинна ідентифікація революції здійснюється суто через соціальну призму.

Коріння соціалістичної революції лежить у війні між імперіалістичними державами – перша є відповіддю на другу¹⁸³. Із паралельним розвитком революційних процесів імперіалістична війна націй перетворюється на війну громадянську (перша ведеться не лише на інтернаціональному рівні, але і у межах кожної окремої нації робітники виступають проти своїх буржуазних пригноблювачів)¹⁸⁴. «Критичним пунктом» такого трансформаційного процесу автори називають Другу російську революцію¹⁸⁵. Разом із цим, її (революцію) наділено «викривальним» потенціалом, адже той виявляє поділ пролетаріату на «український» та «неукраїнський», що доповнюється розмежуванням «чужого» (бо «неукраїнського») міста та «нашого» (бо «українського») села¹⁸⁶. Йдеться про кліваж, котрий ми уже зауважували у попередньому розділі. Відтак, бачимо, як «соціальна» дефініція усе-таки неухильно залучає національний аспект.

- *До питання українського революційного руху*

У контексті революційних подій питомий український рух відіграв важливу роль – як для забезпечення просування революції в інтернаціональному розумінні, так і для кристалізації й політизації української ідентичності в локальному просторі. Автори зазначають, що революційно-національний рух постав «буквально із перших днів революції»¹⁸⁷, а основною тенденцією, «дійсним змістом» його було «створення незалежної самостійної України»¹⁸⁸. Також вони стверджують, що український рух став «зразком, на якому вчилися, до якого прислухалися, за котрим поспішали інші національні рухи Росії»¹⁸⁹. Це

¹⁸² Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамащина більшовизму» – Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, – 303 с. – С. 27.

¹⁸³ Там само. – С. 28.

¹⁸⁴ Там само. – С. 28.

¹⁸⁵ Там само. – С. 28.

¹⁸⁶ Там само. – С. 168.

¹⁸⁷ Там само. – С. 86.

¹⁸⁸ Там само. – С. 86-87.

¹⁸⁹ Там само. – С. 91.

якісно свідчить на користь високого рівня розвитку українських мас як саме українських у комплексному розумінні цього поняття.

Наведемо ще одну цитату: «Не треба мати “в себе для себе” великого розуму, щоб зрозуміти, що виступати на міжнародній арені представником народу, який перебуває в межах чужої держави, поруч з представниками цієї держави, можна лише тоді, коли фактично сей народ став самостійним і тільки бракує зачіпки зробити заяву в “норвезькому дусі”...»¹⁹⁰. Таким чином, автори чітко вказують на те, що на момент активізації руху український народ уже був готовим до самовизначення «радикальнішого» порядку, аніж продовження-буття-частиною, нехай і автономною, – і розмах революційного руху, спосіб організації та висунуті вимоги це підтверджують.

Інша важлива теза щодо руху – він був внутрішньо гетерогенним у своїх прагненнях та баченні того, як найбільш оптимально їх реалізувати («Нам можуть сказати, що другі думали інакше. Ми згоджуємося...»¹⁹¹). Керівники руху не завжди «встигали» за масами, а тому позиції, декларовані, наприклад, УЦР (як його інституційного вираження), не завжди варто трактувати як віддзеркалення волі робітничих та селянських мас¹⁹².

- ***До питання економічного становища України у контексті готовності створити власну державу***

Наскрізним мотивом цього націонал-комуністичного дискурсу є оспорування тези про те, що український народ не здатен здобути власної державності, керуючись при цьому соціалістичною системою цінностей. Одним із вимірів, у котрому простягається ця дискусія, є економічний. Опонуючи скептикам, автори порівнюють Україну із Росією: «Повіримо, що самостійна Україна в умовах нинішнього світового господарства не можлива. Що ж се доводить? Що вона не можлива і в умовах майбутнього соціалістичного господарства? Адже ж “тези”

¹⁹⁰ Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамаччина більшовизму» – Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, – 303 с. – С. 91.

¹⁹¹ Там само. – С. 91.

¹⁹² Там само. – С. 91.

говорять не про сучасну (...), а про майбутню Східську Україну. (...) в умовах нинішнього світового господарства “не можлива” Східська Україна, як “не можлива” і Східська Росія. Але чи можна зробити звідси той висновок, що “самостійна Росія в умовах нинішнього (...) господарства не можлива”?...»¹⁹³.

На думку авторів, економічне становище України однозначно характеризується залежністю від Росії, проте залежністю такого типу, що нагадує відносини колонії із її метрополією¹⁹⁴. Таким чином, економічний фактор дійсно може стати на заваді національного самовизначення. Утім, справа не у «неготовності» України, а у колоніальній, анексіоністській політиці Росії, що суперечить тим антиімперіалістичним наративам, котрі декларативно просувають російські більшовики. Цитуючи своїх «опонентів», автори звертаються до марксистської категорії «продуктивних сил». Останні, на їхню думку, дійсно можуть «обурюватися» щодо відокремлення України, та у такому випадку ідеться про «сили» метрополії, проте жодним чином не колонії – ті, навпаки, протестують проти «об’єднання»¹⁹⁵.

- ***До питання права на національне самовизначення***

Одним із найбільш проблематизованих понять тут є право націй на самовизначення. Важливо, що його задоволення інтерпретується як безпосереднє завдання інтернаціонального соціал-демократичного руху, котре він перейняв від буржуазії (її революційного минулого із протистоянням феодалізму та абсолютизму)¹⁹⁶. Як уже зазначалося, категорія національного самовизначення (або права націй на самовизначення) належить і до лєнінсько-більшовицької фразеології. Відтак, конструюючи власну систему аргументації, автори звертаються до неї тому, що прагнуть дискурсивно побороти опонентів «їхньою ж зброєю».

¹⁹³ Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамаччина більшовизму» – Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, – 303 с. – С. 108.

¹⁹⁴ Там само. – С. 116.

¹⁹⁵ Там само. – С. 116.

¹⁹⁶ Там само. – С. 141-142.

Основна критика стосується того, що більшовицька політика у питанні самовизначення передбачає те саме «право» радше в теорії, аніж на практиці. Цитуємо: «Гарний він [принцип самовизначення], коли треба зробити благородний жест в стилі каючогося дворянина москвичеві на Тверській (...), німцеві на Фрідріхштрассе (...), але занадто мало зрозумілий, коли доводиться вирішувати всі ці прокляті питання на різних околицях в роді України»¹⁹⁷. Критикується також вибірковість у визначенні тих, чийі самостійницькі прагнення можуть бути задоволені: «Коли дається відповідь “так” для Латвії, Литви, Естляндії, Білорусії і “ні” для України і Грузії, – значить се, що “буржуазно-демократична революція” скінчиться обов’язково “відокремленням” Естляндії, Литви, Латвії, Білорусії і “рівноправністю” України і Грузії?»»¹⁹⁸.

- *До питання інтернаціоналізму*

Автори засуджують більшовицьку політику, що її дійсна «великоросійська» природа маскується за терміном «інтернаціоналізму». Вони виводять такий причинно-наслідковий зв’язок: «Наш “націоналізм” і наш “шовінізм” цілком і повністю визначається вашим “інтернаціоналізмом”...»¹⁹⁹. Також – наводять формулу справжнього інтернаціоналізму пролетарів. Це – солідарність російських робітників із українськими у питанні «завоювання» України для неї самої, що водночас передбачає відмову від сподівання на побудову «єдиної і неділимої» Росії із Україною у її складі (на імперський манір)²⁰⁰. Щодо політики влади, пропонується такий вихід: «Треба забути [Росії] колишню колонію і пам’ятати, що доводиться (...) мати з незалежною, самостійною країною, якщо не im Sein (є зараз), то im Werden (що намагається стати)»²⁰¹. Російсько-

¹⁹⁷ Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамаччина більшовизму» – Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, – 303 с. – С. 161.

¹⁹⁸ Там само. – С. 195.

¹⁹⁹ Там само. – С. 275.

²⁰⁰ Там само. – С. 223.

²⁰¹ Там само. – С. 250.

українські стосунки нового формату мають будуватися за принципами інтернаціональної єдності, котра була би дійсною, а не декларативною²⁰².

- *До питання партійної організації*

Окрім рефлексії актуальної політичної ситуації, автори пропонують практичні кроки для вирішення останньої. До нагальних належить створення власної комуністичної (більшовицької) партії²⁰³: можна припустити, що це свідчитиме про дійсну політичну суб'єктність та самостійність соціалістичної республіки. Одна із найважливіших характеристик політсили – вона мусить бути єдиною і для частин України, що входили до Російської імперії, і для її земель під Австро-Угорщиною²⁰⁴. Відтак, серед центральних функцій цієї партії бачимо національно-об'єднавчу.

Питома українська комуністична партія буде орієнтована на вирішення й низки інших завдань: боротьби із контрреволюцією – українською, російською та світовою; переконання російського пролетаріату та українського пролетаріату так званого «російського походження» у реальності існування українських народу і мови, а також – у «повноцінності» останньої у порівнянні із іншими «інтернаціональними» мовами та їхній рівноправності; формування рад робітничих та селянських депутатів і наділення їх усіма необхідними владними повноваженнями; реалізація «на ділі, а не на словах»²⁰⁵ самостійності та незалежності України як Совітської Робітничо-Селянської Республіки – і, що важливо, покладаючись у цьому на власні ресурси²⁰⁶.

- *До запитань В. Леніну*

Оскільки робота покликана здійснити критичну «ревізію» ленінсько-більшовицької політики, передовсім у національному питанні, автори

²⁰² Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамаччина більшовизму» – Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, – 303 с. – С. 251.

²⁰³ Там само. – С. 256.

²⁰⁴ Там само. – С. 265.

²⁰⁵ Там само. – С. 259.

²⁰⁶ Там само. – С. 256-257, 259.

вирішують звернутися із конкретними, практичними запитаннями до В. Леніна напряду:

1. «чи можна залишатися членом РКП і відстоювати самостійність України?»²⁰⁷;
2. «якщо не можна, то чому: чи тому, що відстоювати самостійність України взагалі не можна (...); чи тому, що не можна відстоювати (...) так, як ми відстоюємо?»²⁰⁸;
3. «якщо не можна відстоювати самостійність України так, як ми (...), то скажіть: як треба відстоювати самостійність України, аби можна було лишатися членом РКП?»²⁰⁹.

Звідси робимо висновок, що у породжуваному російськими більшовиками (як домінантою політсилою) дискурсі існувала чітка візія образу «правильного» комуніста-революціонера. Правильна, адже органічно співіснувала із «великоросійськими» наративами, що просуvala партія. Натомість українські націонал-комуністи (тут – в особі авторів «До хвилі...») прагнули деконструювати цей сталий образ, адже вважали його деструктивним для національного становлення та соціалістичного розвитку України (що пов'язані між собою), а «Україна може бути лише самостійною! Повірте, іншого виходу немає!»²¹⁰.

2.2. Національне питання у період коренізації

У 1922 р. радянська влада інституційно закріпилася на більшості територій колишньої Російської імперії. Виниклий Радянський Союз розглядався як федеративна держава, що гарантує рівноправність для територій і націй, котрі їх населяють²¹¹. За визначенням дослідників, це новоутворення було «компромісом між доктриною та реальністю»²¹², тобто намаганням «примирити прагнення

²⁰⁷ Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамаччина більшовизму» – Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, – 303 с. – С. 296.

²⁰⁸ Там само. – С. 296.

²⁰⁹ Там само. – С. 296.

²¹⁰ Там само. – С. 247.

²¹¹ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

²¹² Там само.

більшовиків до абсолютної єдності і зосередження цієї влади в руках партії та тим емпіричним фактом, що націоналізм пережив колапс старого устрою»²¹³. Ця політика компромісу не вважалася за стратегічну константу (вона була «тимчасовим розв'язанням проблеми, перехідним етапом до тотальної централізованої та наднаціональної (...) держави»²¹⁴). Із цього випливає, що усі подальші проекти радянської влади варто сприймати як тактичні кроки для оперативного проходження цього «перехідного етапу».

Упродовж 1920-х рр. у союзних республіках розгорталася політика коренізації: «1923 року XII з'їзд РКП(б) ухвалив, і це було підтверджено потім рядом інших з'їздів: партія не може бути нейтральною у справах національного розвитку»²¹⁵. У межах цього процесу стосовно України свідомо засуджувався принцип «нейтралітету» партії у так званій «боротьбі» між російською та українською культурами²¹⁶. Приховані, неочевидні мотиви ленінсько-більшовицької практики коренізації не є предметом цього аналізу, а тому, відкинувши усі потенційні умовності, варто зазначити, що в Україні ця політика таки реалізовувалася. Утім, зрозумілою є одна із її головних цілей – «советизація» суспільства через розвиток (та певну легітимізацію) близької для українських селянсько-робітничих мас системи ідентифікаційних знаків і символів: «Щоб український селянин пішов за донбасівським пролетарем (...) треба, щоб донбасівський пролетар став на бік українського селянина в національному змісті...»²¹⁷.

Одним із головних реалізаторів коренізації в Україні був М. Скрипник. Його перебування на посаді наркома освіти було стратегічно вигідним для успішної імплементації коренізаційних принципів: М. Скрипник входив до комуністичної партії від самого її заснування та мав беззаперечну (як для того контексту)

²¹³ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

²¹⁴ Там само.

²¹⁵ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К.: Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

²¹⁶ Там само.

²¹⁷ Ефіменко Г. Скрипник: Український патріот... більшовик, інтернаціоналіст // «День», Київ. — №113. — 5 липня 2003.

репутацію («старий більшовик і соратник Леніна» [7]), а тому українізація, що він керував нею на найвищому рівні, серйозно сприймалася і партійцями, і представниками радянського суспільства²¹⁸.

На думку дослідників, ідеологічним поглядам М. Скрипника та детермінованій ними політичній діяльності притаманна логічна суперечливість²¹⁹. Він визначав «злиття націй» як фінальну мету національної політики радянської влади, та водночас прагнув до провадження «нічим не обмеженого національного будівництва»²²⁰. Характерно, що «злиття», як процес поступовий, також мусив здійснюватися із первинною пріоритезацією національних інтересів. Для початку має відбутися піднесення націй і національних мов²²¹. Потому останні «зблизяться», у процесі чого поруч постане та увійде до загального ужитку мова спільна (важливо, що це не може бути російська, адже та носить на собі асоціативний відбиток імперської русифікаторської політики)²²². Лише після завершення усіх цих етапів, на думку М. Скрипника, відбудеться національне «злиття» — як виразник принципів інтернаціоналізму, проте у хронологічно дистанційованій перспективі суспільства не соціалістичного, а вже комуністичного²²³.

Для формування комплексного уявлення про систему поглядів М. Скрипника варто звернутися до його публічних промов та публікацій. Так чи так усі вони є елементами загального націонал-комуністичного дискурсу того періоду. Зауважимо, що ця «система» має значною мірою метонімічний характер: ми не можемо відмежувати М. Скрипника від його владної діяльності. Відтак, говорячи про публічно артикульовані переконання, ми узагальнено маємо на увазі позицію місцевого осередку партії. Очевидно, що така екстраполяція не є цілковито

²¹⁸ Ефіменко Г. Скрипник: Український патріот... більшовик, інтернаціоналіст // «День», Київ. — №113. — 5 липня 2003.

²¹⁹ Там само.

²²⁰ Там само.

²²¹ Там само.

²²² Там само.

²²³ Скрипник М. Статті й промови з національного питання / Упорядкував І. Кошелівець — «Сучасність», 1974. — 268 с. — С. 244.

надійним «дзеркалом». Утім, із цієї точки зору висвітлення поглядів М. Скрипника є важливим тому, що вони стали своєрідною буферною зоною, де українська ліва думка із ціннісної системи, розвиненої у революційному суспільстві, трансформується в ідеологічне начиння однієї зі сфер державної політики.

- *Про партійну політику в національному питанні*

Від самого початку варто зацентрувати на розмежуванні, котре М. Скрипник проводить між декларативним рішенням партії та тим, як воно виконується на практиці окремими діями (під рішенням маємо на увазі погоджену політику щодо національного питання). Відтак, існує два різні напрямки для характеристики. Загальна позиція («партійна лінія»²²⁴) сформульована так: «Ми надаємо можливість трудящим у нас, на радянській території, повністю розвинути всі свої здібності і, незалежно від національності, задовольнити їхні національні потреби»²²⁵.

Погляди, що їх дотримуються ці «окремі особи»²²⁶, «заражаючи іноді й окремі радянські апарати»²²⁷ (тобто поширюючи свою позицію) полягають у «заграванні» із принципами, притаманними імперському ладові²²⁸. Серед таких – «Єдина неподільна Росія»²²⁹. Він проявляється, зокрема, у поступі до ліквідації державностей, котрі здобувалися зусиллями робітників і селян²³⁰. Тракткування цих тенденцій як загрозливих слугує обґрунтуванням проведення коренізації щодо кожної союзної республіки. М. Скрипник стверджує, що централізована візія партії із такою імперською оптикою не може мати нічого спільного²³¹.

²²⁴ Скрипник М. Статті й промови з національного питання / Упорядкував І. Кошелівець – «Сучасність», 1974. – 268 с. – С. 21.

²²⁵ Там само. – С. 20.

²²⁶ Там само. – С. 20.

²²⁷ Там само. – С. 20.

²²⁸ Там само. – С. 20.

²²⁹ Там само. – С. 20.

²³⁰ Там само. – С. 20-21.

²³¹ Там само. – С. 20.

У свою чергу партійна позиція повинна відзначатися чіткими антиімперіалістичним та антиколоніальним характерами. Партія бачиться основним актором (та водночас уособленням) емансипації пролетарських мас по усьому світові – і, передовсім, у країнах в стані колоніальної залежності²³². Іншими словами, одним із головних тактичних завдань партії є сприяння національно-визвольним рухам у «зовнішньому» просторі. Відтак, М. Скрипник розглядав місіонерську задачу партії у досить глобальних масштабах. Водночас зауважував: вона досягне успіху у реалізації такої політики поза СРСР, лише якщо спершу зможе розгорнути та поширити її у самому Союзі²³³.

- *Про мовну політику в Україні*

Одним із основним завдань і шляхів здійснення коренізації було поширення української мови на двох рівнях – у публічному просторі та у партійних кабінетах. М. Скрипник наголошує на складності реалізації цього мовного проекту, зокрема через колоніальний бекграунд, котрий не можна ігнорувати при оцінці здобутків першого: «Тяжка справа – у країні, де до 1905 року заборонялася культура і література, реалізовані українською мовою, окрім драм та віршів, у тій (...), що до того як державне утворення не існувала, підняти український народ, котрий дотепер пригнічувався, і разом із тим знайти способи для задоволення національних та культурних потреб цього народу»²³⁴.

Питання мовної політики тісно переплітається із питанням загальної етнічної політики. За словами М. Скрипника, партія робить усе необхідне для того, аби забезпечити представників різних етнонаціональних ідентичностей, що населяють Україну, доступом до низки послуг, реалізованих їхніми рідними мовами: «... Ми провадимо лінію, що згідно з нею в тих місцевостях, де є представників нацменів – польські, молдавські, єврейські, болгарські, німецькі – підбираємо службовців, що провадили б свою діяльність на мовах цих

²³² Скрипник М. Статті й промови з національного питання / Упорядкував І. Кошелівець – «Сучасність», 1974. – 268 с. – С. 19.

²³³ Там само. – С. 19.

²³⁴ Там само. – С. 49-50.

меншостей (тамтешньої більшості)»²³⁵; а також: «У нас є райони і сільські ради з російською більшістю людности, де діловодство і вся робота, і школи, і суд провадяться російською мовою. (...) російська мова ні в жодному відношенні не є пригнічена у нас, на Україні»²³⁶. Отже, центральним принципом мовної політики декларувалася спроба максимального задоволення прав та мовно-культурних інтересів етнічної більшості у контексті конкретної території.

Важливою є заувага М. Скрипника щодо становища української мови. Він вказує на те, що у дореволюційні часи в Україні панівною мовою була російська, а тому нині українська «робить перші кроки, щоб здобути собі належне місце в обслуговуванні української людности»²³⁷. Відтак, вона потребує окремої підтримки, особливо з урахуванням того, що рідною її визначає селянство – чисельна більшість населення²³⁸. Очевидно, що таку практику не варто розглядати як дискримінаційну щодо інших мов. Тут же варто зазначити про ще один важливий коренізаційний принцип – диференційовану мовну політику. Він полягає головню у тому, аби громадянам, котрі національно ідентифікують себе українцями, проте рідною мовою вважають російську, при цьому насправді спілкуючись суржилом, пропонувати повноцінно оволодіти обома національними мовами²³⁹.

- ***Про форму та зміст «нової» української культури***

Очевидно, що дореволюційна імперіалістична парадигма не визнавала автентичності українських культурних проявів та не передбачала їхньої суб'єктності як елементів окремого національного культурного простору (дискурс «братніх народів», що про нього ішлося у попередньому розділі в контексті колоніальної політики Росії). Як відомо, націонал-комуністи пропонували інакший підхід – фрагментарно на нього приставав і М. Скрипник.

²³⁵ Скрипник М. Статті й промови з національного питання / Упорядкував І. Кошелівець – «Сучасність», 1974. – 268 с. – С. 51.

²³⁶ Там само. – С. 51.

²³⁷ Там само. – С. 51.

²³⁸ Там само. – С. 51.

²³⁹ Там само. – С. 182.

Передовсім, він визнавав існування української національної культури як такої. На його думку, у постреволуційний період її «суть і значення»²⁴⁰ докорінно змінюються: «Культура стає національною за формою, а суттю вона є пролетарська, соціалістична»²⁴¹.

Ця теза виразно демонструє центральну та, принаймні, неприховану ціль коренізації: «підняти мільйони пролетарської кляси до свідомості, дати (...) знання, підняти до самодіяльності, ініціативи, до участі в будівництві соціалізму»²⁴², і усе це – зрозумілою для тих «мільйонів» мовою. Водночас вона дає узагальнене розуміння про механізм, відповідно до якого та здійснюватиметься, а саме – шляхом контролю над розвитком і змісту, і форми «нової» української культури.

Показово: контроль над формою вбачається не у спробі зробити її більш «зручною» для сприйняття, наприклад, русифікованим українським пролетаріатом, а навпаки – в опануванні нею: «Якщо пролетаріат опанує українську культуру, значить, він нею може керувати, значить, він перебирає на себе її керівництво»²⁴³. Така позиція є достатньо прагматичною з точки зору сприяння розгортанню революції, адже питання робітничого «оволодіння» різними проявами української культури – це питання того, «щоб нам відбити спроби дрібної буржуазії, куркуля і непмана, скерувати шляхи розвитку на пролетарський вільний шлях»²⁴⁴, адже, як зазначає автор далі «українська культура може розвинути лише як радянська культура, як культура пролетарська»²⁴⁵. Відтак, поруч із національним питанням культурного відродження у баченні М. Скрипника стоїть соціальне питання класової конкуренції за реалізацію першого – як інструменту ідеологічної мобілізації мас.

²⁴⁰ Скрипник М. Статті й промови з національного питання / Упорядкував І. Кошелівець – «Сучасність», 1974. – 268 с. – С. 189.

²⁴¹ Там само. – С. 189.

²⁴² Там само. – С. 189.

²⁴³ Там само. – С. 152.

²⁴⁴ Там само. – С. 152.

²⁴⁵ Там само. – С. 159.

Підсумуємо, що у політичній діяльності М. Скрипника українське національне питання віднайшло своєрідний легітимаційний простір. Воно вийшло із «тіні», що її у дорадянський час відкидала українська периферійність, та здобуло чільне місце на порядку денному уже радянської державної політики. Водночас такі зміни знаменували трансформації змісту цього питання. Воно досить різко деактуалізувало проблему національного самовизначення (зокрема шляхом самостійного державотворення) та створення національної комуністичної партії (про що йшлося, наприклад, у «До хвили...»). Натомість, зосередилося на різносторонньому розвитку української мови й культури – тобто вирішенні таких проблем, що прямо не конфліктували зі стратегією радянського державного будівництва, та навіть могли посприяти останньому.

Очевидно, що для М. Скрипника на світоглядному рівні вбачалося неможливим вийти за межі новоутвореного фрейму. Зі скептичної позиції це можна було би назвати своєрідним опортунізмом, «зрадою» самостійницьким націонал-комуністичним тенденціям нещодавнього на той момент минулого. З іншого ж боку – розглядати як особливість розвитку єдиної української націонал-комуністичної традиції, котрий багато у чому залежав від зовнішнього контексту (його важливим елементом було створення СРСР) і характеризувався помірною адаптивністю щодо нього.

2.3. Національне питання у дисидентському дискурсі

Хрущовські 1950-ті складно однозначно характеризувати як внутрішньо однорідний процес лібералізації суспільно-політичного життя. Уже у 1958-1959 рр. відцентрові «пом'якшувальні» тенденції призупиняються: Н. Хрущов вирішує, що школярі у різних республіках надто багато уваги приділяють вивченню локальних національних мов, тому запропонував зробити останнє опційним²⁴⁶. 1960-ті відзначалися не меншими контраверсіями. З одного боку, у радянських республіках викристалізовувався пласт «по-бунтівному настроєних і

²⁴⁶ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

по-новаторському естетично зорієнтованих»²⁴⁷ політико-культурних активістів – «шістдесятництво». З іншого – інтенсифікувалася владна боротьба з «націоналізмом» – «прагненням до національної справедливості та реальної рівності або й просто всяким інтересом до національних проблем, історії, мови»²⁴⁸.

Утворилося замкнене коло реакції, що її взаємно продукували дві категорії акторів. Очевидно, що у цьому контексті реакція представників українського суспільства, у порівнянні із владною, характеризувалася мінімальною легітимністю. Аби «заглушити» це несанкціоноване суспільне мовлення, перебуваючи під пресингом центральної влади, місцеві органи зверталися до репресивних методів²⁴⁹. У середині 1965 р. відбулася низка арештів «активних представників української творчої молоді»²⁵⁰ (серед них були й партійні кадри)²⁵¹. Наріжний камінь конфліктної ситуації належав до національного дискурсу. Обґрунтування арештів відбулося постфактум та супроводжувалося поширенням чуток про «антирадянську націоналістичну діяльність заарештованих»²⁵². Змістове наповнення категорій «антирадянська» і «націоналістична» не було простором для публічної дискусії – воно директивно визначалося «згори».

У цей час І. Дзюба пише «Інтернаціоналізм чи русифікацію» з метою переконати керівництво УРСР і СРСР у деструктивності їхньої національної політики, що, здобуваючи легітимацію через покликання до теорії В. Леніна, не мала нічого спільного із ленінською інтерпретацією марксизму²⁵³. Дослідники наголошують на «ідейній тягlostі»²⁵⁴ між «Інтернаціоналізмом...» та «До хвилі...» В. Шахрая і С. Мазлаха, проте пояснюють це не прямими впливами

²⁴⁷ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

²⁴⁸ Там само.

²⁴⁹ Там само.

²⁵⁰ Там само.

²⁵¹ Там само.

²⁵² Там само.

²⁵³ Там само.

²⁵⁴ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У Гавришків, Я. Грицака, — К.: Основи, 1994. — 573 с. — С. 119.

«духовних попередників»²⁵⁵ на І. Дзюбу, а пролонгованою актуальністю національної проблематики, розвинутої в обох роботах²⁵⁶. Нашою метою не є їхній безпосередній порівняльний аналіз. Проте необхідність зіставлення, вірогідно, поставатиме під час визначення основних проблемних питань, порушених І. Дзюбою. Це важливо для того, аби грамотно «вписати» візію автора до теоретичного простору української лівої традиції.

- ***Узагальнене окреслення проблеми щодо українського національного питання***

Передовсім зазначимо, що автор визначає актуальну ситуацію як процес «тривалих і кричущих порушень марксизму-ленінізму в національній справі»²⁵⁷, спричинений «відходом від наукових принципів комуністичного національного будівництва»²⁵⁸. Практично це виявляється у доведеній до крайнощів централізації (повного підпорядкування всесоюзним інституціям у РРФСР) у різних сферах суспільно-політичного простору усіх радянських республік²⁵⁹.

Безпосередніми наслідками (і, водночас, супровідниками) централізації є порушення суверенності економічного життя в Україні та маргіналізація, провінціалізація української національної культури²⁶⁰. Щодо другого, може ітися про русифікацію, щодо першого – про колонізацію. Останнє віднаходить підтвердження у висновках дослідників: «...З'явилися нові й нові методи економічної експлуатації: державно-монополістична диференціація й дискримінація цін та тарифів... Централізоване планування натуральними показниками створює майже ідеальні умови для максимальної експлуатації... Від часу сталінських п'ятирічок економіка України розвивається під тотальною

²⁵⁵ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У Гавришків, Я. Грицака, – К.: Основи, 1994. – 573 с. – С. 119.

²⁵⁶ Там само. – С. 119.

²⁵⁷ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

²⁵⁸ Там само.

²⁵⁹ Там само.

²⁶⁰ Там само.

контролею московського уряду... Все це вказує на те, що (...) Україна стає колонією Росії»²⁶¹.

Ці два аспекти – в економічній та соціокультурній сферах, зав'язані на владному поступові до необмеженої централізації, – мають прямий деструктивний вплив на становище української нації в цілому. Водночас вони свідчать про порушення марксистсько-ленінських теоретичних засад. У цьому полягає центральне проблемне питання роботи. Бачимо, що воно віднаходить себе буквально на перетині між конфліктами національного та ідеологічного характерів.

- ***Стратегія вирішення українського національного питання***

Очевидно, що реалізація національної політики тут розглядається невідривно від загального розвитку та поступу комунізму, а тому стабілізація першої матиме позитивний вплив на друге. Автор упевнений, що для майбутнього комуністичного суспільства необхідним є повернення до ленінських засад у політиці щодо національного питання²⁶². На його думку, «сьогодні українець, відданий справі комуністичного будівництва, має всі підстави бути неспокійним за долю своєї національності, а раз так – ніхто в світі не в силі заборонити йому про це говорити»²⁶³. У цій тезі також прослідковується тенденція до конструювання контекстуально альтернативного образу «правильного» комуніста, котрий не ізолюється від національної проблематики, маскуючи байдужість до неї за гаслами «інтернаціоналізму» (аналогічний підхід фігурує і у націонал-комуністів).

Можливість вирішення проблеми полягає у реактуалізації національного питання як такого, і зробити це потрібно на протигагу панівному дискурсові, у межах котрого стверджується, що воно (питання) уже розв'язалося завдяки революційним подіям 1917 р., і «внутрішня національна політика сформувалася

²⁶¹ Голубничий В. До питання про економічний колоніалізм на Україні // Всеволод Голубничий. Три лекції про економіку України. — Мюнхен — Нью-Йорк: «Україна і діаспора», 1969. — Стор. 18-24.

²⁶² Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

²⁶³ Там само.

тоді раз і назавжди і відтоді залишалася незмінною»²⁶⁴. Ревізія цього дискурсу офіційно стигматизується як прояви «буржуазного націоналізму»²⁶⁵. У цьому контексті повернення до ленінського підходу вбачається доцільним тому, що той стверджує: «перемогою революції національне питання ще не розв'язується... від формальної рівності націй (...) до рівності фактичної можна пройти лише через цілий етап соціального і національного будівництва...»²⁶⁶.

Одна із ключових тез автора декларує нерівноправне становище націй у межах СРСР (акцент робиться на російсько-українському співвідношенні). Практичним кроком до вирішення цієї проблеми є те, що сьогодні можна було би назвати квотуванням: «Єдиний вихід – компенсувати цю фактичну нерівномірність такими заходами, які формально, для поверхового мислення, могли б здатися “ущемленням” російської нації»²⁶⁷. Зауважимо, що подібна політика, зокрема стосовно поширення української мови у публічному просторі, уже реалізовувалася в СРСР – у період коренізації за М. Скрипника (розглядалося у попередньому підрозділі). Таким чином, пропагуючи повернення до декларативної ленінської політики, І. Дзюба паралельно підтримує реальну й більш автентичну традицію – українську націонал-комуністичну.

Тут варто зазначити, що загальна риторика І. Дзюби у межах цього дискурсу є виразно компліментарною до позицій В. Леніна, артикульованих у його працях по національному питанню. Водночас вона є критичною до «великодержавництва» І. Сталіна та «прагматизму» Н. Хрущова (обидва явища трактуються автором як відверто «русифікаторські»²⁶⁸). Можна навіть сказати, що ідеться про ототожнення «ленінського» із «комуністичним» узагалі. Ми, абстрагувавшись від ціннісного виміру, просто нотуємо цю особливість як факт,

²⁶⁴ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с..

²⁶⁵ Там само.

²⁶⁶ Там само.

²⁶⁷ Там само.

²⁶⁸ Там само.

помічний у різносторонньому конструюванні образу української теоретичної лівиці на різних етапах розвитку.

З критичної точки зору ставлення автора до ленінських підходів варто позиціонувати як досить поверхове, адже він враховує у них суто теоретичний аспект, не беручи до уваги практичний (котрий дисонував із першим, про що йдеться, наприклад, у «До хвили...»). Таку вибіркковість можна пояснити специфічною непрозорістю інформаційного простору, у котрому автор перебував. У передмовах 1990-х рр., після низки метаморфоз, що їх зазнали українське суспільство і держава, І. Дзюба пише про закономірну ревізію власних поглядів²⁶⁹. Це свідчить на користь нашої тези про те, що українську ліву думку у різні періоди її розвитку не можна розглядати поза комплексним зовнішнім контекстом, адже та характеризується високим рівнем залежності від нього.

- ***Ревізія розуміння «злиття націй»***

Задля деталізації визначеної проблеми звернімося до конкретних питань у межах актуального дискурсу. Серед них – концепція «злиття націй», що її інтерпретація мусить бути переглянута (такі вимоги висували українські ліві у різний час, що може свідчити про укоріненість цієї теми у системі проблемних питань нашої лівої думки). І. Дзюба вважає, що широко розповсюджене розуміння «злиття...» як детермінованого комуністичною теорією процесу формування безнаціонального суспільства, де національні мови й культури є реакційними елементами, не має нічого спільного із марксизмом, ленінізмом та комунізмом загалом і, більше того, їм прямо суперечить²⁷⁰.

Цю розповсюджену інтерпретацію «злиття...» автор визначає як суголосну із колонізаторським підходом, адже на практиці вона здебільшого передбачає не об'єднання різних народів у єдине егалітарне «вселюдство» (асиміляцію на вселюдській основі)²⁷¹, натомість – асиміляцію націй на базі однієї національної

²⁶⁹ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

²⁷⁰ Там само.

²⁷¹ Там само.

культури, котра тут здобуває особливого статусу, нівелюючи необхідний принцип національної рівності²⁷². Під такою культурою у контексті СРСР розуміється російська. Невзаємність цього процесу автор ілюструє заувагою про те, що жодним чином сама російська нація не зближується, наприклад, із естонською або вірменською чи інших союзних республік²⁷³. Цьому трактуванню «злиття...» протиставляється теоретична ленінська концепція (як один із аргументів на користь повернення до відповідної національної політики). І. Дзюба стверджує, що у жодному із партійних документів ленінського періоду не просувається ідея асиміляція націй як стратегічно продумана, централізована державна політика²⁷⁴.

У цьому ж контексті критикується концепція «радянського народу» як «однаціонального чи безнаціонального синтезу»²⁷⁵, а не просто множини народів, що населяють Союз. На думку дослідників, за сталінських часів вона дійсно розвилася у евфемізм на позначення саме російської нації, водночас об'єднуючи усіх громадян СРСР, підводячи їх під спільний знаменник, котрий ціннісно здатен був би підважити національні відмінності, зробити ті незначущими²⁷⁶. Іншими словами, І. Дзюба цілком виправдано критикує феномен «радянського народу», вбачаючи у специфіці його розвитку асиміляційні тенденції.

• *Ревізія розуміння націоналізму та інтернаціоналізму*

Інше важливе питання стосується значення, що ним наповнюється у радянському дискурсі категорія націоналізму, і того, як його варто переосмислити. До явища націоналізму у цілісності І. Дзюба ставить із різким скепсисом, проте пропонує його внутрішньо диференціювати на «захисний», притаманний націям «малим» (на кшталт української) та «агресивний»,

²⁷² Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с..

²⁷³ Там само.

²⁷⁴ Там само.

²⁷⁵ Там само.

²⁷⁶ Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

притаманний «великим» (таким, як російська)²⁷⁷. Очевидно, що між їхнім зародженням існує причинно-наслідковий зв'язок характеру відповіді на тригер. Альтернативою обом варіантам автор вбачає «національно-інтернаціональне почуття»²⁷⁸, котре виконує роль своєрідного стабілізатора і не дає змоги вдаватися у шовіністичні крайнощі. Воно передбачає відданість власній нації, відповідальність за неї, сприяння тому, аби та «якнайбільше прислужилася людству, зробила для нього все, на що здатна»²⁷⁹ та, водночас, повагу до інших національних спільнот²⁸⁰.

Із цього витікає авторське розуміння інтернаціоналізму, що не має нічого спільного з асиміляцією. Посилаючись на комуністичного теоретика З. Неєдлу, він протиставляє інтернаціоналізм та антинаціоналізм, критикуючи ототожнення цих понять. Відтак, поступ до першого не є автоматичною негацією значення «національних почуттів народу, його національної культури»²⁸¹, а, натомість, протікає через первинне осмислення своєї відповідальності щодо спільноти, до якої належиш від народження. Зрозуміти можемо так: «Найвищий обов'язок людини – належати людству [інтернаціоналістський мотив]. Але належати людству можна тільки через націю, через свій народ [мотив активації національної свідомості]»²⁸².

Інше вагоме проблемне питання – становище української мови у самій УРСР. Вона систематично витісняється із публічних сфер життя, набуває дискримінаційних, маргіналізаційних рис своєрідного маркеру, через котрий її носії (особливо у містах) «тільки наражаються на глум»²⁸³. У публічному просторі (республіканські преса та радіо) переважає мова російська – врешті абсурдно стало виправдовувати це великою кількістю етнічно російського населення, адже «процент російського друку (...) в Україні у багато разів

²⁷⁷ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

²⁷⁸ Там само.

²⁷⁹ Там само.

²⁸⁰ Там само.

²⁸¹ Там само.

²⁸² Там само.

²⁸³ Там само.

перевищує процент російської людності»²⁸⁴. Можна сказати, що політика партії спрямовується на те, аби громадяни самостійно відмовлялися від вивчення та ужитку української мови, аби для них це було «незручним» і «невигідним» – бачимо своєрідну опосередковану русифікацію («Немає і тепер добровільного зречення українського народу (...) від самого себе, своєї мови. Те, що на поверховий погляд здається добровільним, таким не є»²⁸⁵).

Також автор наголошує на тому, що крізь призму саме мовної проблематики національне питання трансформується у соціальне. Особливо яскраво проявляється це у міському контексті. Там українська на побутовому рівні протистоїть як мова «нижчих» категорій населення (чорнороби, двірники, прислуга) російській – як мові «вищих» та більш «культурних» (інтелігенція, службовці)²⁸⁶. Таким чином, «мовний поділ уприкрює і роз'ятрює поділ соціальний»²⁸⁷, через що мусить проблематизуватися не як елемент суто національного дискурсу, а і як потенційна перепона на шляху до побудови комуністичного суспільства загальної рівності, що до цього нібито прагне радянська влада.

Підсумовуючи, зазначимо, що головною темою «Інтернаціоналізму...» є загрозливе становище української нації, детерміноване низкою процесів, головню в економічній та соціокультурній площинах. Під другим мається на увазі пряма та опосередкована русифікація, маскована під лозунгами боротьби із «інакодумством» та «націоналізмом», котрі, у свою чергу, на офіційному рівні трактуються ангажовано. Вирішення проблеми тут криється у поверненні до засад ленінської національної політики – як такої, що теоретично передбачала необхідну національну рівноправність. Це ж означає, що пост-ленінські радянські практики розглядаються як відхід від цього вектору. Як уже зазначалося, ленінізм тут фактично ототожнюється із комунізмом у цілому, із

²⁸⁴ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с.

²⁸⁵ Там само.

²⁸⁶ Там само.

²⁸⁷ Там само.

чого слідує, що уся радянська політика, починаючи від І. Сталіна, була поступовим відступництвом від «правильного», питомо комуністичного шляху суспільного розвитку.

Характерно, що подібна критика у бік російських більшовиків лунала у різний час, у тому числі за головування В. Леніна (адже його сучасникам, на відміну від І. Дзюби, була відома не лише теоретична, а й практична складова політичної діяльності). У цьому переконуємося як на прикладі «До хвилі...», так і робіт початку 1920-х. Закордонна група УКП (на чолі з В. Винниченком) звинувачували російських більшовиків у продовженні курсу царського режиму («єдиної і неділимої Росії»²⁸⁸), що виражалось, зокрема, у «диктатурі російської культури»²⁸⁹. Тут же слідує суголосне до позиції В. Шахрая та С. Мазлаха твердження про те, що антирадянські та навіть антикомуністичні повстання в українському суспільстві є наслідком національної політики російських комуністів²⁹⁰. Відтак, ідеться про певну тенденційність, що мала місце як у 1920-х, так і в 1960-х рр.

Ця закономірність виражається у перманентному протиставленні практики російських більшовиків (а згодом – офіційної позиції радянської влади) засадам класичного комунізму, зокрема його марксистським витокам. Здійснене І. Дзюбою ототожнення комунізму та ленінізму у цьому контексті вважатимемо не винятком, а логічним наслідком вибіркової глорифікації здобутків ленінського періоду – як способу нівеляції його очевидних недоліків. Опираючись на здійснений нами аналітичний огляд теоретичної бази української лівиці, виокремимо цю схильність до протиставлення як характерну особливість останньої. До інших особливостей, що набули виразних ознак тяглості, можемо зарахувати:

²⁸⁸ Закордонна група Української Комуністичної Партії. Революція в небезпеці! (лист зак. групи У.К.П. до комуністів і революційних соціалістів Європи і Америки) // Революція в небезпеці! — Відень-Київ: Бібліотека «Нової Доби», 1920. — Стор. 3-72. — С. 50.

²⁸⁹ Там само. — С. 44.

²⁹⁰ Там само. — С. 45.

- конструювання альтернативного образу «правильного» українського комуніста;
- переконаність у можливості переходу до інтернаціоналізму (як способу мислення, так і суспільної організації) лише через первинні національні самоусвідомлення і реалізацію;
- наголос на важливості збереження української мовно-культурної автентики – задля розвитку як соціалістичної, так і національної свідомості мас;
- систематична актуалізація українського національного питання – як важливого елементу антиімперіалістичного дискурсу, вирішення котрого є не лише ретроспективним відновленням «історичної справедливості», а і перспективним кроком для формування комуністичної спільноти на теоретично коректних засадах.

3. Українське національне питання у дискурсі «нових» українських лівих

3.1. Основні теоретичні положення дискурс-аналізу

Метою цього розділу є проведення дискурс-аналізу трьох публіцистичних матеріалів українського журналіста А. Манчука. Два із них («Мій український сором» та «Маркс на фабриці «Порошенка»») взяті з архіву інтернет-журналу «ЛІВА» (часопису українських та пострадянських лівих), ще один («Чому антикомунізм?») – із архіву журналу соціальної критики «Спільне». Основною ціллю дискурс-аналізу є ідентифікація певних наративів, міфологем і тенденцій, котрі у своїй цілісності дали б уявлення про розуміння автором (як представником українських нових лівих) низки суспільно-політичних процесів і явищ, які можна вважати елементами широкої категорії українського національного питання (для подальшого зіставлення із оптикою «старих» лівих).

У контексті цього дослідження під дискурсом, як поняттям загальним, матимемо на увазі сукупність текстуальних практик, продукованих індивідами у повсякденному житті за різних обставин – у полі соціальної взаємодії, у рекламі, у ЗМІ²⁹¹ (найбільш актуальною для нашої роботи є остання опція). Також доречно розуміти його як «особливий спосіб комунікації і розуміння навколишнього світу» (або якогось із аспектів останнього)²⁹². Розвиток дискурсу відбувається за власними «символічними законами»²⁹³, у результаті чого той врешті стає автономним простором значень і сенсів соціального світу²⁹⁴.

На сьогодні існує кілька підходів до дискурс-аналізу, і кожен із них пропонує власне, звужене й конкретизоване, визначення категорій як самого дискурсу, так і аналітичної роботи з ним²⁹⁵. Критерії аналізу у межах цього дослідження добиралися й компілювалися на основі поєднання соціального конструктивізму

²⁹¹ Йоргенсен, М. В., Филлипс. Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 9.

²⁹² Там само. – С. 17.

²⁹³ Там само. – С. 9.

²⁹⁴ Там само. – С. 9.

²⁹⁵ Там само. – С. 17.

(Е. Лакло, Ш. Муфф) та критичного дискурс-аналізу (Н. Ферклоу), детально описаних у праці «Дискурс-аналіз. Теорія і метод» дослідниць Л. Філіпс та М. В. Йоргенсен (а також зі зверненням до праць самих авторів цих підходів). Синтезування останніх – задля формування оптимальної системи критеріїв – називатимемо мультиперспективністю²⁹⁶. Одна з найбільш кардинальних відмінностей між підходами полягає у тому, що, на відміну від критичного дискурс-аналізу, соціальний конструктивізм не розрізняє простори дискурсивних та недискурсивних практик і стверджує, що кожен умовний об'єкт дійсності конституювано як об'єкт дискурсу²⁹⁷ (тут і далі переклад мій – М. Васильєва). Утім, такий нюанс не є суттєвою перепорою до застосування методики мультиперспективності до критеріїв, що пропонують ці підходи.

Задля обґрунтування доцільності вибору саме цих концепцій спершу звернімося до пояснення авторок: «Вони подібні у розумінні цілей – це критичне дослідження. Їхні завдання – проаналізувати співвідношення сил у суспільстві, сформулювати нормативний підхід, з позиції якого можна провести критичний аналіз такого співвідношення у зв'язку із соціальними змінами»²⁹⁸. Оскільки наше дослідження безпосередньо стосується ідеологічного виміру, що на практиці зазвичай віднаходить вираження у різноформатній політичній боротьбі, вбачаємо такі підходи (із акцентом на їхній спроможності до аналізу співвідношення сил у соціумі) найбільш доречним інструментарієм.

Особливо актуальним у нашому контексті є звернення до соціального конструктивізму. Його визначають як принцип, згідно з котрим вербальні практики формують (саме формують, а не просто репрезентують, ретранслюють) соціальні відносини та ідентичності акторів у межах цих відносин²⁹⁹. Відповідно до цього підходу, як індивідуальні особистості, так і цілі суспільства не є

²⁹⁶ Йоргенсен, М. В., Филлипс, Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 22.

²⁹⁷ Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. Hegemony and Socialist Strategy, Towards a Radical Democratic Politics. Second Edition – London, New York, Verso, 2001. – С. 107.

²⁹⁸ Йоргенсен, М. В., Филлипс, Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 19.

²⁹⁹ Там само. – С. 18.

якимись апріорними сталими величинами: вони «конститууються у процесі спілкування дискурсивно й (...) інтерактивно»³⁰⁰. Оскільки наш аналіз передбачає роботу із текстами, де соціальна проблематика розглядається крізь ідеологічно забарвлену призму, спроба дискурсивно сконструювати реальність, що базувалася би на ідентичнісних бінарних опозиціях, у них постає високо імовірною, як і спроба ідентифікувати певних діяльних акторів і наділити їх комплексом характеристик загалом. У цьому контексті соціальний конструктивізм вбачається нам методологічно найбільш релевантним.

Критерії для аналізу, до котрих ми звертатимемося у межах цього дослідження: вузлова точка дискурсу, моменти дискурсу, ключові ідентичності (основні актори в межах дискурсу), транзитивність (дії, приписувані основним акторам), номіналізація, інтертекстуальність, інтердискурсивність, модальність, міф. Нижче більш детально роз'яснюємо деякі з них.

Основним поняттям у межах підходу Е. Лакло і Ш. Муффа (соціальний конструктивізм) є боротьба дискурсів – процес, під час котрого різні практики намагаються вибороти право на монопольну фіксацію власних значень³⁰¹, через що конструювання і поширення будь-якого дискурсу розцінюється як спроба домінувати у полі дискурсивності³⁰². Іншими словами, ідеться про право на монопольну ідентифікацію вузлової точки («порожнього», «змінного»³⁰³ і водночас «привілейованого» знаку³⁰⁴) через присвоєння їй певного набору моментів. Функцією вузлової точки є організація усіх інших знаків, завдяки чому упорядковується сам дискурс³⁰⁵.

³⁰⁰ Йоргенсен, М. В., Филлипс. Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 18.

³⁰¹ Там само. – С. 26.

³⁰² Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. Hegemony and Socialist Strategy, Towards a Radical Democratic Politics. Second Edition – London, New York, Verso, 2001. – С. 112.

³⁰³ Йоргенсен, М. В., Филлипс. Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 60.

³⁰⁴ Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. Hegemony and Socialist Strategy, Towards a Radical Democratic Politics. Second Edition – London, New York, Verso, 2001. – С. 112.

³⁰⁵ Йоргенсен, М. В., Филлипс. Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 60.

Моменти – це складові дискурсу, що конституують його найбільш безпосередньо. Е. Лакло і Ш. Муфф визначають їх як «диференційні сутності»³⁰⁶, що у певному систематизованому вигляді складають окрему дискурсивну практику. Для соціального конструктивізму у цьому контексті важливою є теза про те, що стосовно конфігурації моментів не може бути ані абсолютної фіксації, а ні абсолютного «хаосу»³⁰⁷. Моменти перманентно знаходяться у стані своєрідного «вислизання» до кондиції, притаманній іншій складовій дискурсу, – елементам (тобто значенням потенційним, тимчасово не закріпленим). Як зазначають Е. Лакло і Ш. Муфф, перехід від «елементів» до «моментів» ніколи не може бути завершеним остаточно³⁰⁸.

Тут занотуємо іще одну категорію, що безпосередньо не фігуруватиме у нашому подальшому аналізі, проте загалом є важливою для розуміння специфіки дискурсу у межах описуваного підходу. Ідеться про уже побічно згадуване поле дискурсивності. За Е. Лакло і Ш. Муфф, воно являє собою «надлишок значень»³⁰⁹, притаманний будь-якій дискурсивній ситуації, і є «необхідним підґрунтям для конституювання усякої дискурсивної практики»³¹⁰. Його неунікна присутність у цьому контексті вказує на нездатність дискурсу здійснити остаточно й безповоротне закріплення конкретного набору значень (кристалізації конкретного набору моментів із ширшого комплексу доступних елементів), про що ми уже зазначали раніше³¹¹.

Відтак, згідно з логікою соціального конструктивізму (в інтерпретації Л. Філіпс та М. В. Йоргенсен), ми звертаємося до дискурс-аналізу для того, аби «прослідкувати процес (...) “боротьби” за певний спосіб фіксації значень»³¹², а також – аби «виявити процеси, у котрих деякі фіксовані значення є настільки

³⁰⁶ Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy, Towards a Radical Democratic Politics*. Second Edition – London, New York, Verso, 2001. – С. 111.

³⁰⁷ Там само. – С. 111.

³⁰⁸ Там само. – С. 113.

³⁰⁹ Там само. – С. 111.

³¹⁰ Там само. – С. 111.

³¹¹ Там само. – С. 111.

³¹² Йоргенсен, М. В., Філіпс, Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 55.

загальноприйнятими, що видаються абсолютно природніми»³¹³. Виходячи з цього, можна сказати, що ідеться також про процес відслідковування того, як шляхом поширення відповідних артикуляційних практик формується певна гегемонія певного дискурсу. Під останнім у межах цього підходу (з інструментальної точки зору) розуміється не що інше, як кристалізація елементів дискурсу у його моменти³¹⁴.

Розкриваючи поняття гегемонії, Е. Лакло і Ш. Муфф звертаються до низки концепцій різних авторів (усіх їх можна об'єднати під марксистським спрямуванням). У нашому контексті (оскільки йдеться про дискурсивні практики) його значення найточніше передає теорія А. Грамші (котрий, у свою чергу, відштовхувався від концепцій В. Леніна). Під гегемонією перший пропонує мати на увазі відносини інтелектуального і морального (додатково до первинно політичного) лідерства³¹⁵. Гегемонія є організацією суспільної згоди, що виникає внаслідок перетворень значень соціального світу певного дискурсу на очевидні, непроблематизовані смисли.

Інтертекстуальність – категорія, запозичена із підходу Н. Ферклоу, – означає «механізм, завдяки котрому окремий текст залучає елементи і дискурси інших текстів»³¹⁶. Інтердискурсивність (так само взята із критичного дискурс-аналізу) вказує на те, із яких дискурсів «зіткана» канва конкретного тексту³¹⁷. Високі показники першого й другого свідчать про здатність дискурсу до трансформації соціально-культурної дійсності, а не лише її прямої репрезентації³¹⁸.

Важливий критерій, котрий не фігуруватиме як окремий пункт у нашому подальшому аналізі – це «тріада» виробника, поширювача та споживача дискурсу. Ми фіксуємо його лише тут, адже по перших двох текстах дані

³¹³ Йоргенсен, М. В., Филлипс. Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 55.

³¹⁴ Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. Hegemony and Socialist Strategy, Towards a Radical Democratic Politics. Second Edition – London, New York, Verso, 2001. – С. 153.

³¹⁵ Там само. – С. 66-67.

³¹⁶ Йоргенсен, М. В., Филлипс. Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с. – С. 27.

³¹⁷ Там само. – С. 145.

³¹⁸ Там само. – С. 27, 146.

повністю збігаються, у той час як третій текст має із першим і другим спільного виробника (власне, журналіста А. Манчука), проте різних поширювача й споживача. Разом із тим, останні два елементи цієї умовної тріади подібні в усіх текстах за своєю суттю: поширювачем дискурсу є ідеологічно ангажоване видання, а споживачем – аудиторія цього медіа.

3.2. Дискурс-аналіз публіцистичних текстів А. Манчука

Дискурс-аналіз №1

«МІЙ УКРАЇНСЬКИЙ СОРОМ»

Повний оригінальний текст, по котрому здійснювався дискурс-аналіз див. у додатку D

1. Вузлові точки:

Узагальнено вузловою точкою дискурсу вважаємо соціальну політику української влади у період після Революції Гідності, проте, вдавшись до деталізації, можна виділити дві вузлові точки:

- 1) *Див. додаток А, «вузлові точки, точка 1»* (як центральний об'єкт критики у статті);
- 2) *Див. додаток А, «вузлові точки, точка 2»* (як ширше явище, що включає також першу вузлову точку, проте наділене і власним набором моментів).

2. Моменти дискурсу:

Відповідно до кількості вузлових точок, маємо два блоки моментів дискурсу:

- 1) Для вузлової точки «мовна політика» (втілена зокрема у мовному законі, тому частина моментів стосуватиметься саме його): *див. додаток А, «моменти, блок 1»*;
- 2) Для вузлової точки «соціокультурна політика»: *див. додаток А, «моменти, блок 2»*.

3. Ключові ідентичності:

Наявні ідентичності (за їхньою структурою) можна поділити на такі групи:

- 1) Індивідуальні неінституційні: *див. додаток А, «ключові ідентичності, група 1»;*
- 2) Колективні (групові) неінституційні: *див. додаток А, «ключові ідентичності, група 2»;*
- 3) Колективні (групові) інституційні: *див. додаток А, «ключові ідентичності, група 3».*

Превалювання колективних акторів, зокрема тих, що у контексті цього дискурсу можна ідентифікувати як «ворожі» (ті, з якими автор кардинально не погоджується), вказує на бажання створити ілюзію їхньої кількісної переваги, водночас уникнувши необхідності називати конкретні прізвища. Припускаємо, що перше орієнтоване на драматизацію, відповідне емоційне оформлення ситуації, котра описується у статті. Друге ж дає авторові змогу уникнути відповідальності за відкриту лейблізацію конкретних осіб, якщо така з певних причин є небажаною.

Варто зазначити, що індивідуальні актори тут усе ж присутні. Звернення до ідентичності «я» дозволяє авторові максимально персоніфікувати написане, імплементувавши у загальну канву тексту тематично доречні фрагменти власного досвіду. Це легітимізує трансльоване ним як риторику людини, котра безпосередньо стикнулася із описуваними проблемними явищами.

Поодинокі згадки конкретних прізвищ (Парубій, Фаріон, Ніцой, Кириленко, В'ятрович), на нашу думку, дають змогу легітимізувати звернення до колективних акторів на кшталт «українських націоналістів» або «українських правих» (ідеться про фрагментарне присвоєння останнім «реальних» обличь, щоби апеляція до них не виглядала безпідставно).

Індивідуальна ідентичність Пілсудського фігурує як точка дотику до історичного дискурсу, що також виконує легітимізаційну функцію (проведення аналогій між політиками сучасною і хронологічно віддаленою дає змогу

сконструювати міф про певну історичну тяглість та нібито підтвердити специфіку першої).

Індивідуальні ідентичності Куріної та Більченко стосуються авторства цитат, котрі запозичує автор дискурсу для підтвердження релевантності власної позиції.

4. Транзитивність:

- «Я»: див. додаток А, *«транзитивність, пункт 1»*.

Можна зробити висновок, що автор у межах цього дискурсу конструює власну ідентичність так, аби продемонструвати свою беззаперечну приналежність до обох мовно-культурних просторів (українського та російського), що в історії його родини віднайшли безконфліктний та цілковито егалітарний спосіб взаємодії. Також він не визначає цю історію як унікальну, адже звертається тут до колективного інституційного актора – «хорошої радянської школи» (тобто можна припустити, що інші учні у цьому контексті мали подібні життєві досвіди).

Припускаємо, що така спроба «розташувати» себе на межі перетину українського і російського мовно-культурних просторів здійснюється для того, аби легітимізувати свою риторику щодо варіантів їхньої взаємодії (так, аби це не скидалося на зовнішній, відсторонений, а, відтак, швидше за все не надто компетентний погляд людини, котра українського простору стосується радше опосередковано). Іншими словами: для того, аби скласти враження про себе як про голос більш чи менш середньостатистичного українця із глибини сучасного українського суспільства. Для цього ж (а також – аби йому не закинули зневагу чи байдужість до українських мови й культури) автор перераховує те, як уже в дорослому віці взаємодіє із ними.

Також можна зробити висновок про ідеологічну приналежність автора, а, відтак, і про ідеологічну призму, крізь котру пропонується розглядати вузлові точки дискурсу. «Я» тут протиставляється «українським націоналістам» і

«українським правим», а позиція «я» є опозиційною до офіційної політики влади постреволюційного («постмайданного») періоду від 2014 р. Таким чином, дискурс, продукований «я» з точки зору співвідношення із дискурсом панівним (маємо на увазі продукований владними елітами) є антисистемним і навіть певною мірою маргінальним.

- «Ці шовіністи» (колективна ідентичність, що за текстом включає ідентичності «Андрій Парубій», «Фаріон» і «Ніцой»): див. додаток А, «транзитивність, пункт 2»;
- «Депутати Верховної Ради»: див. додаток А, «транзитивність, пункт 3»
- «Українські націоналісти» та «націоналістична влада» (доречно об'єднати): див. додаток А, «транзитивність, пункт 4»;
- «Державні патріоти»: див. додаток А, «транзитивність, пункт 5»;
- «Антикомуністична українська влада»: див. додаток А, «транзитивність, пункт 6»;
- «Ультраправі партії»: див. додаток А, «транзитивність, пункт 7»;
- «Нова влада»: див. додаток А, «транзитивність, пункт 8».

Звідси можна зробити висновок, що у межах дискурсу існує цілий блок колективних ідентичностей, дуже подібних між собою за активностями, котрі їм приписуються. А, відтак, межа між самим акторами (ідентичностями) втрачає чіткість. Українська влада постреволюційного періоду (без зазначення назв конкретних політсил, автор обмежився «депутатами») визначається як націоналістична (а деякі фігури актуальної політичної арени – навіть шовіністами), і, відтак, тією, що ідеологічно тяжіє вправо. На практиці це виражається у її дискримінаційній політиці стосовно громадян України, котрих автор визначає як «російськомовних» (при цьому у межах статті самостійно стратифікуючи українців за мовною ознакою).

Також українській владі приписується низка активностей, що з авторської позиції можна узагальнювально йменувати спробою деформації соціальної

дійсності шляхом насадження і закріплення власних дискурсивних практик (цензура, трансформації у символічному просторі населених пунктів). Ключовим деструктивним елементом політики цієї влади можна вважати зазначений ціннісний «розкол суспільства» (адже тут саме під нього підв'язуються такі рішення як новий мовний закон).

- «Педагоги» (із «хорошої радянської школи»³¹⁹): див. додаток А, «транзитивність, пункт 9».

Цей приклад транзитивності, на нашу думку, є показовим, адже свідчить про намагання автора сконструювати відповідний, вигідний у межах цього дискурсу образ для мовно-культурної політики УРСР. Беручи приклад із власного життя, автор спекулятивно розширює його до рівня певної ретроспективної універсалії, що у порівнянні із сучасним станом речей характеризується позитивно (такі висновки робимо на основі того, що у межах дискурсу не фігурує жодних інших, і тим більше негативних, відгуків про мовну політику часів СРСР).

- «Апартеїдний режим ПАР»: див. додаток А, «транзитивність, пункт 10».

Цей приклад транзитивності може свідчити про прагнення автора ввести до дискурсу ще одну активну ідентичність, яка первинно не належить до описуваного контексту, аби провести між нею та ідентичностями із локального простору паралелі, згідно з котрими останніх можна було би йменувати безпосередніми складовими більш широкої дискримінаційної традиції (і цим же наголосити на вазі їхнього деструктивного вкладу).

- «Місцеві мешканці [ПАР]»: див. додаток А, «транзитивність, пункт 11».

Наголос на здатності громадян ПАР обирати мову навчання дітей (після тривалої дискримінації) у контексті зіставлення із українським контекстом виступає тим фактором, що унаочнює та увиразнює проблемність мовної ситуації в Україні, підсилюючи загальний критичний мотив усієї статті.

³¹⁹ Манчук А. Мой украинский стыд.

5. Інтертекстуальність:

- Див. додаток А, «інтертекстуальність, цитата 1».

Цитується журналістка А. Куріна («Аксинья Куріна»).

- Див. додаток А, «інтертекстуальність, цитата 2».

Цитується поетеса Є. Більченко («Євгенія Більченко»).

Обидва фрагменти фігурують у тексті як цитати, що водночас є повноцінними самостійними абзацами, та не супроводжуються окремими коментарями автора (зокрема не бачимо критики або дискусії). Спосіб цитування свідчить про те, що фрагменти дискурсів у своїй цілісності сприймаються за контекстуальний абсолют істинності. Мета залучення цих дискурсивних практик полягає у посиленні модальності власної позиції. Апеляція до виразно співзвучних тез інших авторів дозволяє трактувати основний дискурс як включений до більш широкої ідейної системи, тобто наділяє його певною легітимністю.

6. Номіналізація:

- Див. додаток А, «номіналізація».

Звернення до безособової форми дієслова тут слугує інструментом уникнення необхідності називати конкретних акторів, котрі «попереджали» про можливу політику новообраної влади. Так автор постулює наявність певної опозиційної до чинної влади групи людей, прогнози котрих свого часу не сприймалися серйозно, і таке ставлення ним критикується. Оскільки ідентичність цієї групи в межах дискурсу чітко не ідентифікується, вона постає своєрідною лакуною значень, котру споживачі дискурсу можуть заповнити згідно з власними уявленнями, у тому числі – зарахувати до цієї абстрактної групи й себе (це ж означатиме ідеологічне ототожнення із позицією автора дискурсу).

7. Міф:

У межах цього дискурсу можна виокремити кілька міфологем:

- 1) Див. додаток А, «міф, міф 1».

2) Див. додаток А, «міф, міф 2».

Припускаємо, що тут елемент історичної тяглості, «спадковості» виконує функцію легітимізації лейблів «шовіністична» і «націоналістична», котрі автор дискурсу прикріплює до ідентичності «українська влада». Використовуючи поруч характеристику «права», він, по-перше, узагальнено відносить явище українського націоналізму до правого ідеологічного «простору», а, по-друге, асоціативно пов'язує українську правницю із дискримінаційними практиками. Таким чином здійснюється спроба монополізувати трактування націоналізму й правниці у локальному контексті.

3) Див. додаток А, «міф, міф 3».

4) Див. додаток А, «міф, міф 4».

Стверджуючи, що так званий російськомовний простір, котрий автор фіксував у всіх областях України, є історично сформованим він, з одного боку, декларує історичну тяглість (легітимізація існування цього явища), а з іншого – приписує йому ознаки чогось органічного, такого, що постає не із діяльності (русифікаторської, фільтраційної, геноцидної) конкретних політичних акторів, а саме собою, «природним чином», а тому не повинно зазнавати форсованих метаморфоз, інакше ті сприйматимуться як втручання у «природний порядок».

Дискурс-аналіз №2

«МАРКС НА ФАБРИЦІ ПОРОШЕНКА»

Повний оригінальний текст, по котрому здійснювався дискурс-аналіз див. у додатку Е

1. Вузлові точки:

У тексті можна виокремити дві ключові вузлові точки:

1) Див. додаток В, «вузлові точки, точка 1».

2) Див. додаток В, «вузлові точки, точка 2» («інтелігенція» поділяється автором на умовно «нову» і «стару», блоки моментів котрих протиставляються один одному).

2. Моменти дискурсу:

Згідно з кількістю вузлових точок, маємо кілька блоків моментів дискурсу:

1) Для вузлової точки «Карл Маркс»: див. додаток 2, «моменти, блок 1».

2) Для вузлової точки «українська інтелігенція»:

а) «стара»: див. додаток В, «моменти, блок 2, підпункт (а)»;

б) «нова»: див. додаток В, «моменти, блок 2, підпункт (б)».

Тут варто повторно наголосити на протиставленні між «старою» та «ною» інтелігенціями, портретизація котрих (через моменти дискурсу) у тексті спеціально слідує послідовно одна за одною – так автор унаочнює контекстуальну різницю між ними, і, знову ж таки контекстуально, визначає першу інтелігенцію радше протагоністично, а другу – антагоністично.

3. Ключові ідентичності:

За структурою наявні ідентичності можна поділити на такі групи:

1) Індивідуальні неінституційні: див. додаток В, «ключові ідентичності, група 1».

2) Колективні неінституційні: див. додаток В, «ключові ідентичності, група 2».

3) Колективні інституційні: див. додаток В, «ключові ідентичності, група 3».

4) Колективні надінституційні: див. додаток В, «ключові ідентичності, група 4».

Бачимо, що у тексті превалюють колективні неінституційні ідентичності, деякі з котрих є водночас збірними для індивідуальних акторів, про котрих тут заявляться також окремо. Прикладом цього є змістовно тотожні ідентичності «найбільші фігури української національної культури» та «українські літератори та політичні діячі ХХ століття» (моменти вузлової точки «стара інтелігенція»),

котрі включають у себе низку індивідуальних ідентичностей із першої категорії. Завдяки цьому, з одного боку, автор дискурсу створює враження значної чисельності тогочасних діячів, котрі симпатизували ідеям К. Маркса, що, у свою чергу, виконує стосовно них (ідей), у контексті поширення в українському інтелектуальному просторі, виразно легітимізаційну функцію.

З іншого боку, звертаючись до конкретних прізвищ, автор фрагментарно персоніфікує заявлені колективні ідентичності – так, аби вони не справляли враження абстрактної маси, а його риторика загалом не видавалася надміру спекулятивною. Варто звернути увагу на те, які саме індивідуальні актори залучаються до дискурсу. Ідеться про загальновизнаних представників українського соціокультурного простору, котрі (і це суттєво) у межах публічного дискурсу зазвичай не підпадають під ідеологічну цензуру через свій світоглядний бекграунд, толеруючись прихильниками різних ідейних систем. Ці постаті є широко інтегрованими до символічних просторів населених пунктів по усій Україні (через комплекси збереження історичної спадщини, пам'ятники, топоніми), а на вивчення їхніх біографій та творчих доробків у навчальних закладах відводиться порівняно багато часу.

Зважаючи на це, наділення колективних ідентичностей саме такими конкретними «обличчями» можна трактувати як прагнення автора сконструювати для перших максимально легітимні й авторитетні образи, завдяки чому їхня активність у межах дискурсу (аналізуватимемо більш детально у пункті «транзитивність») сприйматиметься його споживачами із особливим рівнем довіри. Іншими словами, звернення до постатей, котрих нині можна вважати не локальними, а виразно колективними українськими героями, є дискурсивною спробою екстраполювати цю властивість на колективну ідентичність, до котрої (разом із іншими, неназваними посталями) належать перші – з метою надати позиціям і діям цього колективного актора гомогенно позитивну конотацію.

Індивідуальна ідентичність «я», подібно до попереднього аналізованого тексту, тут вводиться для того, аби автор міг імплементувати до загальної дискурсивної канви фрагменти власного досвіду, і від цього перша не втрачала би бажаного рівня сприйняттевої об'єктивності.

Індивідуальні ідентичності «Іван Франко», «Майк Йогансен» і «Віталіна Буткалюк» залучаються як автори практик, що тут використовуються у вигляді текстових фрагментів на підтримку і для ілюстрації тез, котрі просуває автор основного дискурсу.

4. Транзитивність:

- «Карл Маркс»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 1».

Бачимо, що «Карл Маркс» постає не лише вузловою точкою, а й активною ідентичністю. Заявлені приклади транзитивності свідчать про прагнення автора закріпити за ним широкі й різносторонні компетентність і авторитетність, а також наголосити на його безсумнівній (у межах цього дискурсу) теоретико-практичній впливовості, через що політика пам'яті в Україні стосовно цього філософа мусить видатися споживачам дискурсу несправедливою. Важливим, на нашу думку, транзитивним компонентом є зв'язок (науково-академічного характеру) К. Маркса із Україною. Згадки про нього покликані виправдати доцільність розвитку цього дискурсу як такого.

- «Місцеві мешканці [Одещини і Полісся]»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 2».

Цей приклад транзитивності являє собою апеляцію до абстрактної, знеособленої категорії «місцеві мешканці» з метою створити спекулятивне відображення «широкої громадської думки» щодо постаті К. Маркса. Спекулятивне, адже автор не уточнює, чому саме мешканці населених пунктів були проти перейменування. Таким чином ми отримуємо образ середньостатистичного українця, позиція котрого іде у розріз із позицією

центральної влади (а, відтак, декомунізаційна ініціатива другої постає чимось нав'язуваним, неприродним, неорганічним).

- «Петро Порошенко» («найвпливовіший олігархічний капіталіст країни»³²⁰): див. додаток В, «транзитивність, пункт 3».
- «Представники “Правого сектору”»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 4».
- «Представники “Громадянського корпусу Азов”» та «радикальні праві» (контекстуально ототожнюються): див. додаток В, «транзитивність, пункт 5».
- «Праві політики»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 6».
- «Націоналісти»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 7».

Ці приклади транзитивності свідчать про те, що автор прагне об'єднати вищевказані ідентичності під узагальнювальною категорією українських правих через приписування їм подібних активностей у межах дискурсу. У результаті цього формується своєрідний груповий опонент, ідентичності котрого бракує конкретних прізвищ для більш чіткої портретизації. Тому такий авторський хід можна вважати спекулятивним.

Також із цих прикладів можна зробити висновок про спробу асоціативно пов'язати колективну ідентичність «правих політиків» із ідентичністю тодішнього президента «Петро Порошенко». Це виражається у заувазі про те, що перші здатні за наявного контексту чинити тиск на другого. Припустімо, що таке пов'язування здійснюється з метою сформувати колективну ідеологічну ідентичність (правого спрямування), котра включатиме не лише акторів громадянського суспільства, а і владні еліти.

- «Іван Франко» («видатний класик української літератури»³²¹): див. додаток В, «транзитивність, пункт 8».
- «Леся Українка»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 9».

³²⁰ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

³²¹ Там само.

- «Майк Йогансен»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 10».

Ці приклади транзитивності покликані унаочнити (і таким чином легітимізувати) за суттю своєю абстрактне твердження про те, що К. Маркс чинив вагомий вплив на українські інтелектуальні еліти ХХ ст. Водночас згадка про те, що загальновизнані українські класики (до котрих відносяться ці індивідуальні ідентичності) перекладали українською мовою комуністичну теорію, є спробою якісно розширити конвенційне, ідеологічно компромісне та об'єктивно неповне розуміння того, ким були ці класики і яким може бути (та, власне, був) український соціокультурний простір того періоду (передовсім це стосується його внутрішньої колективної ідеологічної спрямованості).

- «Нова українська інтелігенція»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 11».

Дії «нової української інтелігенції» наочно суперечать діям «старої». Оскільки до цього моменту в тексті автор уже спробував легітимізувати адекватність дій других (аналізуємо вище), позиція перших на контрасті споживачами дискурсу мусить сприйматися критично.

- «Шахтарі» («робітники п'яти шахт ПАТ “Криворізький Залізрудний Комбінат”»³²²): див. додаток В, «транзитивність, пункт 12».
- «Гірники» (із «західноукраїнської шахти “Нововолинська” №1»³²³): див. додаток В, «транзитивність, пункт 13».

Бачимо, що автор дискурсу чітко пов'язує дії колективної ідентичності «шахтарі» із діями «гірників». Також варто зацентувати на тому, що він вказує їхні регіональні приналежності, котрі на рівні колективної уяви у нашому контексті почасти сприймаються як конкуруючі, опозиційні (ідеться про кліваж «Схід-Захід»). Робимо висновок, що через таку транзитивність реалізується спроба міфологізувати єдність українських робітників, котрі стикаються зі

³²² Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

³²³ Там само.

схожими проблемами та гіпотетично можуть виступити у спільній боротьбі проти пригнічення.

- «Робітничий клас» («кріт історії»³²⁴): див. додаток В, «транзитивність, пункт 14».

Приписувані ідентичності «робітничий клас» дії свідчать про спробу сконструювати міф про історичну тяглість, що притаманна йому як соціально-економічному феноменові. Вони ж вказують на прагнення автора дискурсу наділити цю ідентичність активною, діяльною суб'єктністю (у просторі суспільно-політичної дії). На практиці це не було актуальним упродовж тривалого часу: спершу – із поглибленням деструктивних процесів у соціальній політиці СРСР, а після його розпаду – із розвитком капіталістичних відносин «західного» зразка в Україні.

- «Парламент»: див. додаток В, «транзитивність, пункт 15».

5. Інтертекстуальність:

- Див. додаток В, «інтертекстуальність, цитата 1»;
- Див. додаток В, «інтертекстуальність, цитата 2».

Вислови, що належать К. Марксу (перший є фразою із комедії Теренція «Караються самі себе», проте К. Марксом цитується).

- Див. додаток В, «інтертекстуальність, цитата 3».

Цитується очільник Інституту національної пам'яті В. В'ятрович («В'ятрович»).

- Див. додаток В, «інтертекстуальність, цитата 4».

Цитується І. Франко («Іван Франко»).

- Див. додаток В, «інтертекстуальність, цитата 5».

Цитується поезія М. Йогансена («Майк Йогансен»);

³²⁴ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

- Див. додаток В, «інтертекстуальність, цитата 6».

Цитується стаття ресурсу Радіо «Свобода»;

- Див додаток В, «інтертекстуальність, цитата 7».

Цитується стаття видання Foreign Policy.

- Див. додаток В, «інтертекстуальність, цитата 8».

Цитується стаття соціологині В. Буткалюк («Віталіна Буткалюк»).

Можна зробити висновок, що залучення різних текстуальних фрагментів до основного дискурсу здійснюється або задля підкріплення тез, висунутих його автором, або у ролі ілюстративних прикладів до них. У першому випадку йдеться про змістовий резонанс фрагментів із наративами основного дискурсу. Щодо другого, фрагменти можуть бути або змістовно тотожними, або нейтральними, або ж опозиційними до позиції автора (як у випадку із наведенням цитати В. В'ятровича).

6. Інтердискурсивність:

- Див. додаток В, «інтердискурсивність, фрагмент 1» – біографічний дискурс.
- Див. додаток В, «інтердискурсивність, фрагмент 2» – дискурс української соціалістичної теорії.
- Див. додаток В, «інтердискурсивність, фрагмент 3» – український поетичний дискурс.
- Див додаток В, «інтердискурсивність, фрагмент 4»;
- Див додаток В, «інтердискурсивність, фрагмент 5» – обидва елементи належать до дослідницького соціально-економічного дискурсу.

Можна зробити висновок, що текстові притаманний достатньо високий рівень інтердискурсивності. Це свідчить про те, що він покликаний не лише ретранслювати елементи дійсності, а й трансформувати їх відповідно до авторської оптики.

7. Міф:

У межах дискурсу можна виокремити такі міфи:

1) *Див. додаток В, «міф, міф 1».*

Попри те, що міфологеми зазвичай включають у себе аспект наявної історичної тягlosti (як інструменту легітимації), ми припускаємо, що цей міф містить радше аспект тягlosti відсутньої, перерваної, таку собі лакуну, що, відповідно до логіки автора дискурсу, має бути заповнена у відповідності до тенденцій наявного зовнішнього контексту.

2) *Див. додаток В, «міф, міф 2».*

На нашу думку, цю міфологему можна водночас позиціонувати як деконструкцію комплексного уявлення про українських культурних і політичних діячів (що також є міфом), котре нині побутує у публічному дискурсі та поширюється через авторитетні канали суспільної комунікації, зокрема, наприклад, шкільні програми з літератури та історії.

3) *Див. додаток В, «міф, міф 3»..*

Дискурс-аналіз №3

«ЧОМУ АНТИКОМУНІЗМ?»

Повний оригінальний текст, по котрому здійснювався дискурс-аналіз див. у додатку F

1. Вузлові точки:

У межах дискурсу можна виділити декілька вузлових точок:

1) *Див. додаток С, «вузлові точки, точка 1».*

2) *Див. додаток С, «вузлові точки, точка 2».*

3) Див. додаток С, «вузлові точки, точка 3» (ця точка завдяки своїм моментам розкривається лише наприкінці тексту, проте її можна вважати логічним висновком дискурсу, розгорнутого довкола попередніх двох точок).

2. Моменти дискурсу:

Згідно із кількістю точок, маємо такі блоки моментів:

- 1) Для вузлової точки «український антикомунізм»: див. додаток С, «моменти блок 1».
- 2) Для вузлової точки «соціально-економічне становище українського суспільства»: див. додаток С, «моменти, блок 2».
- 3) Для вузлової точки «ліва ідеологія»: див. додаток С, «моменти, блок 3».

3. Ключові ідентичності:

За структурою усі ідентичності можна поділити на такі групи:

- 1) Індивідуальні неінституційні: див. додаток С, «ключові ідентичності. група 1».
- 2) Колективні інституційні: див. додаток С, «ключові ідентичності, група 2».
- 3) Колективні неінституційні: див. додаток С, «ключові ідентичності, група 3».

Можна зробити висновок, що у тексті загалом превалюють колективні неінституційні ідентичності. Систематична апеляція до таких авторів (тобто за своєю суттю достатньо абстрактної категорії) позбавляє автора необхідності постійно звертатися до тематичних фактів із покликаннями на них. Це ж дає змогу маніпулятивно екстраполювати дії та властивості окремих представників певних соціальних груп на ці групи в цілому. Наприклад, вживаючи категорії «сучасні українські антикомуністи», «українська буржуазія», «праві інтелектуали» або «українські історики» замість того, аби назвати контекстуально доречні прізвища їхніх представників, автор, по-перше, поширює на загальне властивості індивідуального, по-друге, уникає відповідальності за ярликування певних акторів, і, по-третє, загалом конструює макет дійсності, у котрій поділ суспільства на саме такі категорії є валідним (адже очевидно, що це стратифікація штучного походження).

Окрему увагу звернімо на такі колективні неінституційні ідентичності як «ми» та «вони». Тут вони конституують своєрідну бінарну опозицію, а зв'язок між ними носить дихотомічний характер. Автор не зазначає, що саме являє собою ідентичність «ми», натомість до «вони», виходячи із контексту, можна зарахувати цілу низку індивідуальних і колективних акторів, що збірно являють собою абстрактних «правих інтелектуалів».

Як уже було сказано, ідентичність «ми» також є невизначеною, проте її наявність у тексті як така може вказувати на те, що автор прагне сконструювати певну колективну ідентичність для споживачів продукowanego ним дискурсу, водночас зарахувавши до неї і себе. Також, використовуючи займенник «ми» у ролі безпосередніх свідків низки деструктивних соціальних явищ (детальніше – у пункті «транзитивність»), автор намагається створити видимість спільного досвіду, що зміцнюватиме та валідуватиме вищезгадану колективну ідентичність. Отже, у межах цього дискурсу відбувається спроба закріпити певний формат дійсності, де існує конкретний ідейний поділ на тих, хто критикується, і тих, хто критикує (або споживає цю критику як елемент інтелектуальної праці своїх однодумців).

Індивідуальні неінституційні ідентичності «депутат Заєць», «депутат Джоджик», «Вінстон Черчилль», «Іммануїл Валлерстайн» і «Евальд Ільєнков» залучені до тексту як автори фрагментів, що у ньому цитуються (пункт «інтертекстуальність»).

4. Транзитивність:

- «Два депутати від правої президентської фракції» (збірна ідентичність для «депутат Заєць» і «депутат Джоджик»: див. додаток С, «транзитивність, пункт 1».
- «Відома частина української інтелігенції»: див. додаток С, «транзитивність, пункт 2».

Ці приклади транзитивності покликані продемонструвати, що законопроект (попри те, що на момент написання статті він видавався авторові

«непрохідним»), усе ж не позиціонується ним як елемент дискурсу маргінального. Останній навпаки є настільки потужним, що здатен транслюватися у різних контекстах та через різні канали суспільної комунікації – і в декларативному законодавчому порядку, так і у відносно розмаїтому й егалітарному просторі висловлення громадської думки (відносно, адже той усе рівно «модерується» загальноновизнаними авторитетами).

Позиціонування цього «антикомуністичного» дискурсу як по-справжньому впливового виправдовує й легітимізує критичне реагування на нього. Автор пропонує такий варіант дійсності, де і «нормативний» антикомуністичний дискурс, і опозиційні до нього дискурсивні практики постають однаково актуальними (лише друге актуалізувалося органічним шляхом через нібито штучну актуалізацію першого).

- «Людина, що хоча би трохи знається на політиці»: див. додаток С, *«транзитивність, пункт 3»*.
- «Українська буржуазія»: див. додаток С, *«транзитивність, пункт 4»*.

З цього можна зробити висновок, що, через приписувані їй активності, ідентичність «українська буржуазія» фігурує у тексті як один із основних діяльних антагоністів, передовсім тому, що саме до її практики входить «антикомуністична» пропаганда (і відповідна політика), котрі у межах дискурсу наділяються автором системою негативних значень.

- «Українські “націонал-демократи”»: див. додаток С, *«транзитивність, пункт 5»*.

Цей приклад транзитивності можна назвати подвійним: однією діяльною ідентичністю постають представники «націонал-демократів», іншою – партія Симоненка. Другій у тексті приписуються також таке: «не прагне влади іще з часів проданих Кучмі вибрів дев’яностого року»³²⁵.

- «Націонал-патріоти»: див. додаток С, *«транзитивність, пункт 6»*.

³²⁵ Манчук А. Почему антикоммунизм?

- «Праві інтелектуали»: див. додаток С, «транзитивність, пункт 7».

Ці (як і попередній) приклад транзитивності свідчать про намагання автора унаочнити абсурдний і лицемірний характер тогочасної «антикомуністичної» пропаганди – її реалізатори швидше за все є свідомими мало ймовірності комуністичної «загрози», а, отже, їхня кампанія насправді має інше, менш очевидне на перший погляд призначення.

- «Нове покоління українських виборців» і «малоосвічена генерація українців» (контекстуально об'єднуємо): див. додаток С, «транзитивність, пункт 8».

На цьому прикладі бачимо, що «антикомуністичні» тенденції автор позиціонує не лише як відцентрові, спущені по умовній вертикалі від владних еліт до суспільства, а і як доцентрові. Тобто світоглядний клімат соціуму є первинно готовим (або радше підготовленим) до прийняття, засвоєння та підтримки відповідних ідеологічних наративів.

- «Українські історики»: див. додаток С, «транзитивність, пункт 9».

Залучення анонімізованих представників наукового середовища тут може свідчити про прагнення автора на рівні дискурсу максимально розширити та водночас деталізувати поле тих, хто нібито розвиває «антикомуністичну» пропаганду. А згадка саме про істориків може бути спробою продемонструвати механізм поширення цих наративів (через їхні книги).

- «Олігархія»: див. додаток С, «транзитивність, пункт 10».

Приклад вказує на ще одного колективного актора, долученого до процесу формування суспільного ладу, що виникає на базі активної підтримки «антикомуністичної» пропаганди. Також можемо зробити висновок про авторське трактування українського суспільства як масового, де «маси» постають свого роду пасивною ідентичністю чиє буття є само-несвідомим.

- «Служба безпеки України» і «українські спецслужби» (контекстуально об'єднуємо): див. додаток С, «транзитивність, пункт 11».

Цей приклад (у поєднанні із низкою попередніх) демонструє прагнення автора сконструювати образ складної комплексної системи, котра включає у себе і різноманітні владні інституції, і представників громадянського суспільства (у тому числі – членів наукової спільноти), – аби довести, що явище «антикомунізму» в Україні не є чимось спорадичним і випадковим, а навпаки – носить широко інституціональний характер.

- «Вони» (тут може включати низку контекстуально тотожних акторів, таких як, наприклад, «українська буржуазія» і «праві інтелектуали»): *див. додаток С, «транзитивність, пункт 12».*

Бачимо, що дії, приписувані збірній ідентичності «вони» об'єднують частину моментів для першої і другої вузлових точок дискурсу. З цього робимо висновок, що основним колективним актором, котрий реалізує критиковану автором «антикомуністичну пропаганду» є державно-суспільна система правого ідеологічного спрямування. Центральним завданням цієї кампанії є не стільки «справжня» боротьба із сучасним комунізмом, скільки спроба завдяки першому відвернути увагу громадськості від більш чи менш очевидних недоліків власної діяльності.

- «КПУ»: *див. додаток С, «транзитивність, пункт 13».*

Цей приклад демонструє ставлення автора до партійних «пережитків» комунізму в українській політичній системі. Воно виражається у прагненні деконструювати історичну тяглість, що поєднує лівих ідеологів і політиків ХХ ст. із частиною тих, хто так себе публічно визначає у ХХІ. Мається на увазі, що ті, із ким нині прийнято асоціювати комунізм (у його нібито органічному продовженні й розвитку) не є справжнім комунізмом за своєю суттю, а тому подібні асоціативні зв'язки є дискредитаційними і для комуністичної теорії, і для широкої теоретично-практичної концепції лівиці загалом.

- «Арсеній Яценюк» («ліберальний економіст»; «улюбленець українського мідл-класу»³²⁶): див. додаток С, «транзитивність, пункт 14».
- «Борис Кагарлицький» («лівий радянський дисидент»³²⁷): див. додаток С, «транзитивність, пункт 15».
- «Профспілки»: див. додаток С, «транзитивність, пункт 16».
- «Націонал-демократи» і «націонал-ліберали» (контекстуально ототожнюємо): див. додаток С, «транзитивність, пункт 17».
- «Сучасні ліві»: див. додаток С, «транзитивність, пункт 18».

Прикметно, що у цьому контексті автор зазначає ідеологію не комуністичну (ставлення до котрої стосується одна з вузлових точок дискурсу), а саме соціалістичну. Можна припустити, що такий проєкт видається йому більш перспективним.

5. Інтертекстуальність:

- Див. додаток С, «інтертекстуальність, цитата 1».

Цитується уривок із законопроекту «Про заборону комуністичної ідеології та ліквідацію символів тоталітарного та комуністичного режимів» (безпосередньо пов'язаний із ідентичностями «депутат Заєць» і «депутат Джоджик»).

- Див. додаток С, «інтертекстуальність, цитата 2».

Цитується В. Черчилль («Вінстон Черчилль»).

- Див. додаток С, «інтертекстуальність, цитата 3».

Цитується І. Валлерстайн («Іммануїл Валлерстайн»).

- Див. додаток С, «інтертекстуальність, цитата 4».

Цитується Е. Ільєнков («Евальд Ільєнков»).

Можна зробити висновок, що тут, як і у попередніх аналізованих текстах, автор звертається до прямого цитування, щоби або підкріпити власну позицію тезами інших авторів (тут – І. Валлерстайна та Е. Ільєнкова, де їхня академічна

³²⁶ Манчук А. Почему антикоммунизм?

³²⁷ Там само.

авторитетність відіграє важливу легітимізаційну функцію для наративів основного дискурсу), або проілюструвати певні тези, аби ті не видавалися споживачам дискурсу безпідставними – у цьому випадку згода із авторами цитат не є обов’язковою (тут це уривок тексту законопроекту та вислів В. Черчилля).

6. Інтердискурсивність:

- Див. додаток С, «інтердискурсивність, фрагмент 1» – цей фрагмент, з одного боку, є прикладом професійного юридичного дискурсу. З іншого ж його можна вважати елементом панівної у нашому контексті риторики, адже він продукується представниками владних еліт, котрі, по-перше, мають необхідні інструменти для різностороннього впливу на суспільство, а, по-друге, здобули свій статус через уже наявну підтримку останнього. Ще з іншого боку (орієнтуючись на логіку автора статті) його можна назвати прикладом дискурсу антикомуністичного. Таким чином, ідеться про дискурс, котрий лідирує у змаганні за буквально монопольне закріплення власних моментів, у цьому випадку – для вузлової точки «комуністична ідеологія».
- Див. додаток С, «інтердискурсивність, фрагмент 2» – правоцентристський дискурс.
- Див. додаток С, «інтердискурсивність, фрагмент 3» – дискурс західної лівої думки.
- Див. додаток С, «інтердискурсивність, фрагмент 4» – радянський марксистський науковий дискурс (альтернативний до панівного у тому контексті дискурсу).

Робимо висновок, що цьому текстові, як і попередньому, загалом притаманний високий рівень інтердискурсивності. Це вказує на його трансформаційний потенціал стосовно наявної дійсності. Імплементуючи «зовнішні» дискурсивні практики, автор намагається посилити власний дискурс, зробити його більш ефективним у боротьбі за монопольне закріплення моментів, із котрих той складається. Залучення першого фрагменту на самому початку тексту може свідчити про прагнення одразу окреслити контекстуально

опозиційну дискурсивну практику (у тому числі – із її міфом, розвінчання котрого вбачається нам одним із основних завдань цього тексту).

7. Міф:

У межах дискурсу можна виділити такі міфологеми:

- 1) *Див додаток С, «міф, міф 1».*
- 2) *Див. додаток С, «міф, міф 2».*
- 3) *Див. додаток С, «міф, міф 3».*

Цей міф являє собою спробу деконструкції іншої популярної міфологеми, згідно з котрою ліва думка минулого століття віднайшла своє пряме вираження у програмах і гаслах сучасних політичних сил, котрі «вішають» на себе формально «ліві» лейбли. Таким чином, автор пропонує розширену призму погляду на те, чим є теоретично-практична лівиця сьогодні, акцентуючи на тому, що її справжні представники нині знаходяться у стані політичної «сплячки» та на максимальному маргінесі ідеологічного простору суспільства. Іншими словами: сучасні ліві – це не кон'юнктурні партії Симоненка і Вітренка, і свідоме (або ні) ототожнення перших із другими має незаслужений дискредитаційний вплив на статус перших.

- 4) *Див. додаток С, «міф, міф 4».*

Ця передовсім внутрішня стратифікація (така собі самостратифікація) у межах дуже широкої категорії «ліві» разом із попереднім описаним міфом взаємно зумовлюють одне одного.

- 5) *Див. додаток С, «міф, міф 5».*

3.3. Висновки по дискурс-аналізу

Вузловими точками здебільшого є державні політики (в Україні) у різних сферах: економічній, соціальній, культурній, мовній (перший і третій тексти). Відтак, саме ця проблематика постає основною у контексті дискурсів, розвинених автором, і, припускаємо, входить до сфери зацікавлення споживачів цих дискурсів, тобто активної аудиторії заявлених інформаційних ресурсів.

Сутнісно відмінною, але не менш важливою вузловою точкою є ліва ідеологія (третій текст).

Економічна, соціальна, культурна і мовна політики (прикметно, що різного періоду – як 2010 р., за президентства В. Ющенка, так і 2020 р., за президентства В. Зеленського) загалом характеризуються автором різко критично. Найчастіше вони визначаються як дискримінаційні, гнітючі, пропагандистські, буржуазні (останнє тут має визначено негативну конотацію). Ідеться про те, що українське суспільство на сьогодні є виразно класовим, і цей вид соціальної стратифікації гостро проявляється у всіх зазначених сферах державної політики, адже влада належить саме буржуазії. Та, у свою чергу, представляє ідеологічну правницю, що у контексті низки політичних проявів автор ототожнює із націоналізмом (тут носить негативну конотацію), шовінізмом і правим авторитаризмом.

Як наслідок, саме правому дискурсові належить повна монополія на визначення соціальної дійсності у різних сферах, і завданням сучасних лівих є деконструкція такого статусу-кво шляхом демаргіналізації та подальшого розвитку й закріплення позицій власного дискурсу. Це обґрунтовується тим, що ліва система цінностей та політичних практик постає, на думку автора, єдиним можливим ефективним способом побороти деструктивні процеси, що розгортаються в українському суспільстві упродовж десятиліть.

У всіх трьох текстах превалюють колективні неінституційні ідентичності. Зазвичай вони уособлюють напів абстрактні суспільні групи, об'єднані за ідеологічно-світоглядним принципом («ліві», «ліберали», «праві»). Автор умовно розділяє усе суспільство на «них» та «нас», через що його загальна оптика постає виразно дихотомічною. До «них» зараховуються представники так званої української правиці, котра включає як «праву інтелігенцію», так і «малоосвічену генерацію українців, виховану на правих (...) штампах». Тобто ідеться про значне поширення та глибоке проникнення цієї системи ідей до самої структури українського суспільства. Спрощено кажучи, «праві» (і владні еліти, і

громадяни) є колективним антагоністичним актором у межах цієї бінарної опозиції.

Щодо «нас», ідеться про ідеологічну лівицю. Дуже суттєво, що «ми» – це «правильні», «справжні», «автентичні» українські «ліві», котрі не мають нічого спільного із популістами, котрі експлуатують історично ліву символіку, при цьому декларуючи ідеї правого (почасти – шовіністичного) характеру. На відміну від «них», «ми» знаходяться на маргінесі колективного світоглядного простору українського суспільства. Їхня позиція спекулятивно ототожнюється із радянською ідеологією, через що лівий дискурс нині не може повноцінно розвиватися і закріплюватися – йому бракує загальновизнаної легітимності й легальності (зокрема у юридичних категоріях).

Загалом ідентичність «ми» є ще більш абстрактною, ніж «вони»: перша хоча би персоніфікується, вибірково портретизується через низку конкретних прізвищ (усі три тексти). Тому можемо припускати, що залучення автором цього колективного актора є не стільки спробою констатувати дійсність, в межах котрої це колективне «ми» дійсно існує, скільки штучно сконструювати відповідний формат соціальної дійсності.

Про спроби певним чином трансформувати дійсність свідчить і високий рівень інтердискурсивності (перший і другий тексти). Залучені «зовнішні» дискурсивні практики зазвичай мають конкретних авторів. Вони або виконують роль своєрідних легітимізаторів для наративів, висунутих в основному дискурсі, або ж допомагають проілюструвати останні. Високий рівень інтердискурсивності в такому форматі передбачає відповідний рівень інтертекстуальності, адже залучаються зазвичай прямі цитати із різноманітних першоджерел.

Загалом усім трьом текстам притаманний високий рівень модальності. Це означає, що свою позицію автор декларує впевнено, не виказуючи сумнівів через відповідні лінгвістичні інструменти. Тому можемо зробити висновок, що він є

упевненим в необхідності закріплення за своїми дискурсами права на монопольне визначення заявлених вузлових точок у процесі дискурсивної боротьби.

Якщо узагальнити міфологічну складову усіх трьох текстів, можна зробити такі висновки:

- Українському суспільству притаманна низка кліважів, основним і найбільш проблематичними із яких є класовий. Упродовж тривалого часу при владі знаходиться буржуазія, підтримувана правою інтелігенцією та відповідно ідеологічно орієнтованими масами.
- Робітничий клас нині зазнає пригнічення, і його боротьба за емансипацію у найближчому майбутньому є дуже вірогідною. Більше того, у контексті нашого суспільства вона постає явищем традиційним, і її сучасний етап буде органічним продовженням революції минулого століття.
- Виходячи із цього, соціальна проблематика для українського контексту не є чимось невласним чи зовнішньо нав'язаним, проте чинна влада протягом тривалого часу прагне підважити її актуальність.
- Прошарок сучасної української інтелігенції відійшов від найбільш гідних ідей своїх попередників із минулого століття: нині він є максимально кон'юнктурним, не революційним, а деволуційним, не прогресивним, а регресивним. Відтак, суспільству бракує адекватних морально-етичних авторитетів.
- В Україні відсутня також адекватна політика пам'яті. Офіційний дискурс монопольним чином трактує різні аспекти нашого минулого у вигідний для себе спосіб, зазвичай вибірково глорифікуючи або демонізуючи певні його елементи: з одного боку, аби виправдати власну політику, з іншого – аби відволікти увагу суспільства від злочинів, здійснюваних у її межах.
- Антиліві пропаганда сучасної української буржуазії сконструювала монструозний образ лівого (політика, активіста, громадянина із відповідними переконаннями), що не відповідає дійсності. Існує чіткий поділ на

«справжніх» та «несправжніх» лівих, і основною метою перших на цей момент є демаргіналізація лівої теоретично-практичної концепції в Україні.

Тут варто спробувати окреслити і категоріально наповнити простір того, що ми можемо йменувати українським національним питанням в актуальному контексті, – аби мати змогу зробити висновки щодо запропонованої новими лівими (у нашому випадку – в особі А. Манчука) призми погляду на нього. Іншими словами – спробувати виокремити ті аспекти проаналізованих дискурсивних практик, котрі так чи так у своїй цілісності конституують дискурс національного питання (крізь відповідну, «нову ліву» оптику).

Жоден із проаналізованих текстів не дискутує питання територіальної цілісності й суверенітету України (хоча два із них датуються роками після Революції Гідності 2013-2014 рр., тому ця проблема могли би бути актуальною з огляду на анексію Криму й інтервенцію у Донецьку й Луганську області опісля). Водночас цього не достатньо, аби зробити узагальнений висновок про те, що це питання не входить до сфери публічної дискусії наших нових лівих в принципі. Питання повномасштабного нападу Росії на Україну також не фігурують, але пояснюється це тим, що найпізніший із проаналізованих текстів датується 2020 р.

Із цього випливає, що сконструйована нами концепція національного питання обмежуватиметься іншими проблемними аспектами, проте із важливою обмовкою, що це не може бути її фінальним наповненням, а тому ми лишаємо значний простір для подальших досліджень – щоби заповнити нині наявні «прогалини».

На нашу думку, такими аспектами можуть бути: мовне питання (а саме – «формальне» й «неформальне» становища української і російської мов та їхнє співвідношення); питання етнічної політики (в аспекті співвідношення становищ так званої «титульної» нації та національних чи етнічних меншин, що населяють Україну); питання офіційної політики пам'яті (передовсім – в аспекті ставлення до радянського минулого, сюди ж можна включити політику декомунізації). «Нові» українські ліві на перше місце ставлять вирішення соціальних питань

рівного доступу до соціальних благ, а національне питання розглядають у вимірі громадянської ідентичності, тобто рівності прав і свобод всіх громадян України, не залежно від їх етнічної приналежності. При цьому вони засуджують імперіалістичну політику сучасної російської влади як економічну і політичну колонізацію України.

Таким чином, ми розглядатимемо українське національне питання (у контексті його інтерпретації нашими «старими» й «новими» лівими) як комплексний, багатоскладовий феномен, котрий змістовно не обмежується проблематикою національного самовизначення (популярна категорія націонал-комуністичного дискурсу) та територіальної цілісності України (категорія, що є актуальною нині).

Висновки

У процесі роботи над цим дослідженням ми виконали зазначену у вступі мету: реконструювали ідейно-світоглядні парадигми, крізь котрі «старі» й «нові» українські ліві розглядають національне питання, а також зіставили та порівняли їх із метою віднайти подібні й відмінні елементи задля віднаходження та обґрунтування певної тенденційності.

Для цього ми залучили як відповідну історіографічну базу, так і тексти безпосереднього авторства представників «старої» і «нової» лівиці. Перше є необхідним для того, аби комплексно портретизувати суспільно-політичний бекграунд, на фоні котрого відбувалося формування української лівої думки як такої. Друге – аби, опираючись на ці праці, скласти об'єктивне враження про те, що у різний час розумілося українськими лівими під національним питанням, та яким було їхнє ставлення до низки окремих аспектів цієї проблеми.

У результаті роботи ми виконали заявлені у вступі завдання: виявили специфіку становища українських земель у складі Російської імперії до і під час індустріалізації; розкрили та систематизували витoki українського робітничого руху у цих же просторовому і часовому контекстах; сконструювали загальні образи революційного і воєнного бекграундів розвитку української лівиці; висвітлили теоретичну базу, до котрої зверталися українські ліві задля формування власного погляду на національне питання до і під час революцій; здійснили ідеологічну портретизацію українських націонал-комуністів у період від 1910-х по 1930-ті рр; концептуалізували національного питання у дискурсі українських дисидентів 1960-х рр; провели дискурс-аналіз текстів авторства представника «нових» українських лівих згідно з підходом мультиперспективності, що поєднує критерії соціального конструктивізму та критичного дискурс-аналізу.

У процесі роботи над першим розділом ми дійшли до низки висновків. По-перше, українська лівиця загалом була послідовною та своєчасною відповіддю

активізованого сектору громадянського суспільства на деструктивні тенденції у сферах економічної, соціальної і культурної політик, що у відцентровому порядку поширювалися на український простір із метрополії. Становище українських земель у складі Російської імперії хибно позиціонувати як класичну – політично-економічну – колоніальну залежність (визначення, зазвичай пропоноване вузькою західоцентричною оптикою). Утім, можемо впевнено зауважувати залежність і пригнічення у соціокультурному та демографічному вимірах. Також зазначимо, що ознаки економічної залежності були радше притаманні становищу українських земель у складі СРСР і ставали усе більш очевидними із поглибленням централізаційної політики останнього. Загалом, капіталістичний розвиток в Україні на зламі століть проявляв у локальному контексті головню свої найбільш деструктивні аспекти й поглиблював наявні суспільні кліважі.

По-друге, українська лівиця (на етапі зародження її коректно визначати як соціал-демократичну) постала головню із українського робітничого руху, котрий, у свою чергу, виник на базі руху національного – як реакції на дискримінаційні прояви імперської політики. Тут зазначимо про ключове завдання, що ставив перед собою перший, а саме – політично синтезувати соціальне і національне питання. Така інтенція була не безпідставною, адже у контексті відносин формату «метрополія-колонія» мешканці другої зазвичай стикаються зі всебічним соціальним пригніченням саме через своє походження. Важливо зауважити, що головню довкола цієї об'єднавчої мети конституювалася колективна ідентичність українських «старих» лівих у дорадянський і ранній радянський періоди.

По-третє, українська лівиця не була явищем унікальним і не розвивалася в ідейному вакуумі – вона стала радше локальним відтворенням більш широкої, міжнародної тенденції: така особливість відіграє щодо неї легітимізаційну роль. У розвиткові своїх концепцій українські ліві опиралися передовсім на західноєвропейське теоретичне надбання, зокрема пізніх К. Маркса і Ф. Енгельса

(під «пізніми» маємо на увазі період після переосмислення ірландського питання) та їхніх ідейних послідовників – представників течії австромарксизму. Національна емансипація у межах цих парадигм вважалася безпосередньою умовою емансипації соціальної, тобто класової.

Із цього висновку випливає те, що українська лівиця у внутрішньому ідеологічному просторі не була феноменом маргінальним. Вважатимемо її повноцінним, активно діяльним актором, що брав участь як у фізичній, так і дискурсивній боротьбі за визначення найбільш оптимального вектору становлення і розвитку української державності. Загальновизнаним інституційним утіленням течії стала Українська Центральна Рада. Утім, вона не була гомогенно робітничою, що призвело до серйозних внутрішніх конфліктів. Загалом політику УЦР некоректно визначати як абсолютний відповідник популярним суспільним настроям, проте з формальної точки зору інституція відігравала важливу репрезентативну роль. Сам факт її існування свідчив на користь гіпотетичної спроможності представників «старої» лівиці у межах своєї парадигми адаптувати теорію до практичних потреб і запитів мас. Також у зв'язку з цим може ітися про широку популярність ідейної течії як такої. Основними опонентами УЦР були і прибічники збереження імперіалістичного статусу-кво, і російські більшовики, котрі не погоджувалися із практичною пріоретизацією українського національного питання.

Під час роботи над другим розділом було зроблено такі висновки. По-перше, вважаємо доречним позиціонувати український націонал-комунізм як повноцінну ідеологічну систему, що упродовж кількох десятиліть активно віднаходила себе як у теорії, так і на практиці. Одним із її засадничих положень було конституювання українських суверенності й державності на рівних правах із іншими колишніми російськими колоніями. Відносини новоутворених соціалістичних України й Росії мусили би залишатися тісними, але базуватися на основі абсолютного егалітаризму. Політична самостійність першої виражалася

би, зокрема, у наявності власної, автентичної комуністичної партії – а не сателіта відповідної російської політсили, у що це врешті утілилося на практиці.

По-друге, український націонал-комунізм, хоча і не був течією маргінальною, усе ж являв собою контекстуальну опозицію до широко популярного на той час російського більшовизму (а, відтак, зазнавав системних утисків). Саме контекстуальну, адже світоглядні відмінності тут поєднувалися із декларативно спільною для обох сторін антиімперіалістичною та антикапіталістичною позиціями. Іншими словами, українським і російським лівим була притаманна подібна візія майбутнього, проте шляхи його досягнення та ролі окремих колективних акторів у цьому процесі в сприйнятті сторін почасти суттєво відрізнялися. Одна із найвагоміших відмінностей – розуміння такого контекстуально ключового поняття як інтернаціоналізм, що стало предметом численних спекуляцій.

По-третє, за раннього радянського періоду відбулося тимчасове утвердження принципів українського націонал-комунізму безпосередньо в одній зі сфер офіційної державної політики, а саме – соціокультурній. Ідеться про загальне явище коренізації. У локальному контексті воно проявилось як українізація і було спрямоване на демаргіналізацію та розвиток українських мови й культури (із максимально можливим збереженням наявної автентики) – аби ефективно поширювати потрібні ідеологічні меседжі через знайомий і близький для робітничо-селянських мас комунікаційний інструментарій.

Під час роботи над дискурс-аналізом праць А. Манчука, котрий позиціонує себе як нового лівого журналіста, було зроблено висновки стосовно його ставлення до низки аспектів, що можна узагальнити під категорією сучасного національного питання. Наголосимо на тому, що відмінності між політичними, соціальними, економічними контекстами початку минулого століття й сьогодення безпосередньо впливають на те, що колективно може трактуватися як національне питання. У період розвитку націонал-комунізму воно стосувалося передовсім існування України як самостійної держави, адже тоді ми ще не мали

подібного досвіду у тривалій ретроспективі. Відповідно, цей аспект був пріоритетним, і саме на основі ставлення до нього значною мірою конституювалася ідентичність «старого» українського лівого.

Якщо ми прагнемо концептуалізувати національне питання станом на сьогодні, йтиметься радше про цілу систему проблемних аспектів, котрі прямо чи опосередковано стосуються національної цілісності, суверенітету, колективних національної ідентичності та самопрезентації у міжнародному просторі. Серед таких – офіційні мовна політика, етнічна політика, політика пам'яті, а також – популярна суспільна думка у відповідних сферах. Національне питання як питання української державності у трактуванні, характерному для доби розвитку націонал-комунізму, у цьому контексті є певною мірою анахронічним.

Разом із тим, зауважимо, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України у 2022 р. значно реактуалізувало розгляд національного питання у категоріях, притаманних радше контекстові початку ХХ ст., коли йшлося, по-перше, про існування української держави як такої, і, по-друге, про колективний перехід на новий рівень конституювання національної свідомості. Утім, розглянуті тут статті було опубліковано до початку повномасштабної війни, а тому у межах їхнього аналізу ми дотримувалися підходу, що був актуальним раніше.

Відтак, ми звертатимемося до цього ж підходу – сегментації загальної концепції національного питання на низку вузьких аспектів – і в процесі зіставлення поглядів «старих» і «нових» лівих, адже саме він уможлиблює подібний порівняльний аналіз як такий. Вважаємо його релевантним також тому, що, попри виразну пріоритезацію питання державності, «стара» оптика, подібно до «нової», усе ж включала питання мови, культури, етнічності та колективних ідентичностей.

Передовсім зауважимо, що обидві оптики наголошують на існуванні «справжнього» представника української лівіці, і так само обидві декларують монопольну правильність своїх визначень цієї категорії. У випадку першої маємо комуніста, котрий не нехтує національним питанням (а радше навпаки – пріоритезує його), і цим суттєво відрізняється від образу, нав’язуваного російськими більшовиками. Щодо другої, ідеться про лівого, котрий напряду не пов’язує себе ні з радянським минулим, ні з жодною із нині популярних політичних течій – тобто образ маргінальний і виразно антагоністичний до ідеологічного статусу-кво. Він контрастує із тим, що під категорією «лівий» мають на увазі як так звані українські праві чи праві консерватори, так і «послідовники» радянського світогляду.

Відповідно до цього, і «стара», і «нова» оптики дискурсивно здійснюють внутрішню стратифікацію української лівіці. Згідно з нею завжди є широка категорія «неправильних», «несправжніх» лівих (почасти на практиці – узагалі шовіністів правого спрямування), неадекватна діяльність котрих дискредитує течію як таку, адже у зовнішньому публічному просторі саме вони помилково асоціюються із загальною категорією «ліві». Вважатимемо це за важливу подібність у контексті колективної самоідентифікації.

Однією із найсуттєвіших відмінностей є те, як крізь «стару» і «нову» оптики розглядається співвідношення соціального і національного питань. На перший погляд, тут не йдеться про прямий конфлікт поглядів, проте різниця між ними у цьому аспекті є настільки принциповою, що можемо узагальнити її як своєрідний поляризаційний елемент, котрий наближає ці підходи до співвідношення контекстуальної контрадикції. Відтак, «стара» оптика декларує тісний синтез цих проблематик. Залежність між ними виражається у тезі про те, що на українських землях без первинної національної емансипації ефективна класова боротьба є неможливою. Для «нової» парадигми таке співвідношення уже не актуальне. Натомість, вона користується соціальною проблематикою задля дискурсивної консолідації у національному вимірі.

Зауважимо, що необхідність об'єднання передбачає первинну наявність певних соціальних кліважів (наприклад, формату «Схід-Захід»). Наш дискурс-аналіз продемонстрував, що останнє є продуктом нової лівої міфотворчості. У її межах українське суспільство вбачається штучно розділеним на користь інтересів владних еліт. Утім, спільний досвід соціального пригнічення для мешканців різних частин країни мусить виконувати об'єднавчу функцію. Її дія буде потужнішою за вплив таких факторів як мова щоденного спілкування, етнічна ідентичність, культурні, ідеологічні або партійні преференції (усі ці аспекти так чи так конституують національне питання у його сучасному трактуванні).

Отже, «нова» оптика, на відміну від «старої», ставить національну проблематику в залежність від соціальної (тобто може ітися про примат соціального питання, що для нас є ключовим нюансом). Національне питання розглядається нею у розрізі громадянської ідентичності, тобто всебічної рівності громадян України не залежно від того, якою є їхня етнічна ідентичність. «Стара» оптика також передбачала такого типу рівність, проте аспект етнічної ідентичності у її межах був, по-перше, тісніше пов'язаним із ідентичністю національною, і, по-друге, виразніше актуалізованим.

Із цього узагальнення можемо виокремити одну суттєву подібність між оптикою «старих» і «нових» лівих. Обидві пропонують виразне розмежування державного істеблішменту та українського народу, і другий у цьому контексті постає пригнічуваним, поневоленим, експлуатованим політикою першого. Народ завжди займає свого роду жертвовну позицію, і представники лівиці стають його метонімічним «голосом» – тими, хто найбільш повно усвідомив увесь деструктивний характер становища народу у межах статусу-кво. Якщо серед народних мас і є прихильники влади, то це тому, що свого часу вони були особливо уражені її потужною пропагандою. Окрім цього, стосовно лівиці істеблішмент завжди є ідеологічно опозиційною силою (російські імперіалісти, українські націоналісти і правочентристи). Тому національне питання (як

комплексна концепція, що тут виявляється передовсім у баченні оптимального вектору розвитку українського суспільства) і «старими», і «новими» лівими трактується як наріжний камінь конфлікту між громадянським суспільством і владою. Відтак, самі оптики тенденційно постають трансляторами антисистемного дискурсу.

Зародженню «старої» української лівиці хронологічно передували кілька століть у складі Російської імперії, а «нової» – майже сімдесят років у складі СРСР. Обидва контексти відзначилися систематичними утисками українського мовно-культурного простору, що передбачали повне витіснення української мови зі сфери публічного і приватного ужитків. Однак, «стара» і «нова» ліві позиції у контексті мовного питання значно відрізняються. Перша пропонує зрозумілу й однозначну (на свій контекст) програму демаргіналізації української мови, котра на практиці успішно втілювалася в політиці коренізації. Вона наголошує на важливості її закріплення у публічній (через законодавчий інструментарій) і приватній (через масову просвітницьку роботу) сферах. «Старі» ліві загалом були свідомі того, що «російськомовність» значної частини українців насправді є наслідком тривалої й комплексної русифікації. Оптика «нових» лівих ігнорує цей факт. Вона просуває дискурс, у межах котрого російська мова в Україні спекулятивно розглядається як феномен у вакуумі, поза історичним контекстом та її становищем і роллю у ньому, а тому всебічні стимул і розвиток української мови автоматично ототожнюються із дискримінацією та утиском російської мови і культури.

У контексті ставлення до політики пам'яті маємо радше більше подібного, аніж відмінного. Ідеться передовсім про селективну глорифікацію діяльності представників колишньої влади. Маємо на увазі публічно демонстровану «ностальгію» лівих дисидентів за ленінською національною політикою («стара» оптика) та спробу нових лівих відшукати у радянській політиці загалом якісь позитивні аспекти («нова» оптика). В обох випадках фігурує контекстуально різка критика чинної політики пам'яті та її рупорів як тих, що не здатні

ефективно рефлексувати минуле й виносити із нього необхідні для сьогодення висновки (особливо актуально щодо «старої» оптики, адже там ідеться безпосередньо про питання українського національного самовизначення).

Очевидна слабкість такого підходу полягає якраз у цій селективності, адже на практиці та переходить у спекуляцію фактами. Виправданням для «старих» лівих тут може бути специфіка інформаційного середовища, у котрому вони перебували, а саме – його максимізована цензурованість, що унеможливлювала фізичний доступ до вагомого масиву даних. Утім, у контексті бачення нових лівих така аргументація уже не може вважатися релевантною. Разом із тим, зауважимо, що сама по собі концепція ревізії нормативного ставлення до постатей і явищ минулого, притаманна обоим оптикам, може вважатися актуальною і прогресивною.

Отже, фрагментарне зіставлення «старої» і «нової» лівих оптик продемонструвало, що найбільш суттєва відмінність між ними полягає у контрастній пріоритезації складових співвідношення національної та соціальної проблематик. Окрім цього, різниться ставлення до мовного питання. Натомість, ставлення до офіційної політики пам'яті має спільні риси. Окрім цього, «стара» і «нова» оптики як такі схожі за своїм антисистемним характером, через що продукований ними дискурс національного питання тенденційно опонує поширюваному і монополюно затверджуваному чинною владою. Врешті, обидві оптики подібні тим, що прагнуть сконструювати образ «правильного» українського лівого і закріпити його систему цінностей і пріоритетів (у тому числі у контексті національної проблематики) як єдину по-справжньому релевантну.

Насамкінець додамо, що більш повним і вичерпним це дослідження буде за умови залучення ширшої публіцистичної бази авторства українських нових лівих. На перспективу особливо важливо розглянути праці, створені після початку повномасштабної війни 2022 р., адже цей фактор як ніщо інше нині впливає на переосмислення національного питання у всій його комплексності.

Список використаних літератури та джерел

Література:

1. Бойцун М. Робітничий рух і національне питання в Україні: 1880–1918 / Пер. з англ. Лесі Бідочко та Максима Казакова. — Київ: Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні; ФОП Маслаков, 2020. — 580 с.
2. Голубничий В. До питання про економічний колоніалізм на Україні // Всеволод Голубничий. Три лекції про економіку України. — Мюнхен — Нью-Йорк: «Україна і діаспора», 1969. — Стор. 18-24. URL: <https://vpered.wordpress.com/2021/09/20/holub-lecture-3/>
3. Голубничий В. Енгельс про Україну й українців // «Вперед» (Мюнхен). — Ч. 5 (78), травень 1957. — Стор. 6 і 8. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/12/30/holubnichy-engels-uber-ukraina/>
4. Голубничий В. Про соціалістичні теорії національної проблеми // «Сучасність», Мюнхен. — №8, 1961. — Стор. 70-80. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/14/holubnichy-socialistische-theorien/>
5. Гриценко А. Українські робітники на шляху творення національної держави: 1-й Всеукраїнський робітничий з'їзд, 11–14 (24–27) липня 1917 р. — К.: Ін-т історії України АН України, 1992. — 51 с.
6. Гунчак Т. Ліві партії в Україні та їх вплив на політику 1920-х років (уривок). URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/10/28/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%81%D0%B0-%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7/>
7. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? — К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998, — 276 с. URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>
8. Драгоманов, М. Переднє слово [до «Громади»] // Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт.

- іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; Приміт. Р.С.Міщука, В.С.Шандри. — К.: Либідь, 1991. — 688 с. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag.htm>
9. Ефіменко Г. Скрипник: Український патріот... більшовик, інтернаціоналіст // «День», Київ. — №113. — 5 липня 2003. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/17/efimenko-skrypnyk/>
10. Закордонна група Української Комуністичної Партії. Революція в небезпеці! (лист зак. групи У.К.П. до комуністів і революційних соціалістів Європи і Америки) // Революція в небезпеці! — Відень-Київ: Бібліотека «Нової Доби», 1920. — Стр. 3-72. URL: <https://vpered.wordpress.com/2011/05/30/ukr-revolution-in-gefahr/>
11. Йоргенсен, М. В., Филлипс. Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. - 2-е изд., испр. - Х.: Изд-во "Гуманитарный Центр", 2008. - 352 с.
12. Ленин В. Критические заметки по национальному вопросу. Дата создания: октябрь — декабрь 1913, опубл.: журнал «Просвещение» №№ 10, 11 и 12, ноябрь — декабрь 1913 г. — Печатается по тексту Полного собрания сочинений В. И. Ленина, изд. 5, т. 24, стр. 113-150.
13. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У Гавришків, Я. Грицака, — К.: Основи, 1994. — 573 с.
14. Мазлах С., Шахрай В., До Хвилі (Що діється на Україні і з Україною). Друге видання або «Гайдамащина більшовизму» — Нью-Йорк : Видавництво «Пролог», 1967, — 303 с.
15. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії // Карл Маркс. Вибрані твори. Том 1. — Київ, Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. URL: <https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyi/>
16. Маркс К. Маркс — Зигфриду Мейеру и Августу Фогту // К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения издание 2-е, т. 32, стр. 554-560. URL: <http://www.revarchiv.narod.ru/marxeng/tom32/marx-meyer-fogt73.html>
17. Свербигуз В. Чи має комуніст вітчизну? Українська відповідь // «День», Київ — №196, 2001. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/chi-maie-komunist-vitchiznu-ukrayinska-vidpovid-0>

- 18.Семёнов Ю. Из истории теоретической разработки В. И. Лениным национального вопроса // «Народы Азии и Африки», 1966. № 4. – С. 106–129.
URL: https://scepsis.net/library/id_2670.html
- 19.Скрипник М. Статті й промови з національного питання / Упорядкував І. Кошелівець – «Сучасність», 1974. – 268 с.
- 20.Смит Э. Д. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Пер. с англ. А. В. Смирнова, Ю. М. Филиппова, Э. С. Загашвили и др. — М.: Праксис, 2004. — 464 с.
- 21.Сталин И. Марксизм и национальный вопрос. Впервые напечатано в журнале “Просвещение” №№ 3–5, март – май 1913 г. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t2/marxism_nationalism.htm
- 22.Сталин И. Национальный вопрос и ленинизм: Ответ товарищам Мешкову, Ковальчуку и другим. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t11/t11_38.htm
- 23.Шпорлюк Р. Імперія та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.
URL: <http://litopys.org.ua/sporl/sh.htm>
- 24.Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. Hegemony and Socialist Strategy, Towards a Radical Democratic Politics. Second Edition – London, New York, Verso, 2001

Джерела:

- 25.Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко. URL: <https://liva.com.ua/marx-fabric.html>
- 26.Манчук. А. Мой украинский стыд. URL: <https://liva.com.ua/moj-ukrainskij-styid.html>
- 27.Манчук А. Почему антикоммунизм? URL: <https://commons.com.ua/ru/pochemu-antikommunizm/>

Додатки

Додаток А

«Дискурс-аналіз №1» («Мій український сором»)

Вузлові точки:

- 1) Мовна політика;
- 2) Соціокультурна політика.

Моменти:

- 1) «іспанський сором»; «специфічна незручність»; «мій український сором»; антиконституційна (бо прийнятий «антиконституційний закон про виключні права для єдиної державної мови в Україні»); лицемірна (бо «...лицемірно пояснюють свої дії захистом корінного україномовного населення»); «сороміцький закон»; «мовні ініціативи (...) штучно пригнічують права моїх російськомовних співгромадян на користь “титульних” українських громадян»; «...позбавляють можливості користуватися рідною мовою – на державній службі, в освіті і в публічній сфері, у книговидаванні, медіа, в кіно і в театрах...»; «образливо»; «несправедливо»; «логіка Емського указу, Валуєвського циркуляру або полонізаторських актів Пілсудського...»; «тупикова» (за аналогією з описуваною політикою апартеїдного режиму ПАР); «мовний закон став апогеєм націоналістичного курсу, котрими повели (...) полімовну мультикультурну країну»; «[мовний закон} є знаковим результатом (...) перманентного дрейфу вправо»; «російськомовних громадян наполегливо прагнуть перетворити на людей третього сорту»; «дискримінація російськомовних»; «витіснення зі сфери суспільних відносин російської»; «“стокгольмський синдром”, коли жертви стають на захист своїх насильників»³²⁸.

³²⁸ Манчук. А. Мой украинский стыд.

- 2) «заперечення фундаментального принципу буржуазної демократії...»; «соціальне пригнічення, що наростає»; «обдирання народу»; «розкол суспільства»; «обмеження свобод»; «розв'язання рук нацистам»; «введення цензури»; «переписування історії»; «знесення пам'ятників»; «перейменування вулиць, міст»³²⁹.

Ключові ідентичності:

- 1) «я» (як ідентичність автора, що ділиться власним досвідом); «Андрій Парубій»; «Фаріон»; «Ніцой»; «Асинья Куріна»; «Кириленко»; «В'ятрович»; «Пілсудський»; «Євгенія Більченко»³³⁰.
- 2) «ці шовіністи» (для «Андрій Парубій», «Фаріон» і «Ніцой»); «педагоги»; «мої батьки»; «українські націоналісти»; «державні патріоти»; «українські праві»; «бунтівна молодь»; «місцеві мешканці»; «наші білі пани»; «люди з хорошими обличчями»; «російськомовна ліберальна інтелігенція»; «українські патріоти»³³¹.
- 3) «депутати Верховної Ради» (Верховна Рада як інститут); «радянська школа»; «поліція»; «антикомуністична українська влада» (інститут конкретної державної влади); «нова влада» (інститут конкретної державної влади); «націоналістична влада» (так само, як із двома попередніми); «апартеїдний режим ПАР» (система апартеїдних практик як інститут); «ультраправі партії»³³².

Транзитивність:

- 1) «відчуваю специфічну незручність», «іспанський сором» у контексті «зіткнення зі спробами дискримінувати російську мову в Україні», «прослуховування присвяченого цьому [дискримінації] виступу спікера Андрія Парубія», «читання постів Фаріон і Ніцой»; «не маю із цими шовіністами нічого спільного»; вважає рідними обидві мови («українська

³²⁹ Манчук. А. Мой украинский стыд.

³³⁰ Там само.

³³¹ Там само.

³³² Там само.

мова – разом із російською – є для мене рідною»); «виріс в українській сім'ї»; «починав учити українську з дитинства, в хорошій радянській школі»; «написав українською безліч різних текстів»; «іноді складаю нею [українською] вірші»; «із задоволенням розучую старі українські пісні»; «веду мережевий проєкт “Укрревкульт”, аби зберегти творчість напів забутих тепер літераторів і поетів першої половини минулого століття»; відчуває сором за «їхній сороміцький закон»; «об'їздив усі області України»; «скрізь зустрічав людей, що виховувалися та проживали у історично сформованому російськомовному просторі»; відвідав «меморіал на пам'ять про розстріляну поліцією молодь, що бунтувала проти цього [апартеїду в ПАР]»³³³.

- 2) присвячують «спробам дискримінувати російську мову в Україні» виступи; пишуть пости, де «розпалюють ненависть до російськомовних громадян»³³⁴.
- 3) «прийняли антиконституційний [мовний] закон»³³⁵.
- 4) «лицемірно пояснюють свої дії захистом корінного україномовного населення»; «штучно пригнічують права моїх російськомовних співгромадян на користь “титульних” українських громадян» (перше й друге тут взаємно причинно-наслідково пов'язуються)³³⁶.
- 5) «наслідують логіку Емського указу, Валуєвського циркуляру або полонізаторських актів Пілсудського, котрі застосовувалися для дискримінації української...»³³⁷.
- 6) «прийшла до заперечення фундаментального принципу буржуазної демократії»³³⁸.
- 7) «виступають за дискримінацію російськомовних»³³⁹.
- 8) «обдере (...) народ»; «розколе суспільство»; «обмежить свободи»; «розв'яже руки нацистам»; «введе цензуру»; «перепише історію»; знесе пам'ятники»;

³³³ Манчук. А. Мой украинский стыд.

³³⁴ Там само.

³³⁵ Там само.

³³⁶ Там само.

³³⁷ Там само.

³³⁸ Там само.

³³⁹ Там само.

«перейменує вулиці, міста»; «витіснятиме зі сфери суспільних відносин російську»³⁴⁰.

9) «турботливо прививали нам любов до української класики»³⁴¹.

10) «примусово нав'язував африкаанс як єдину мову шкільної освіти»; просував «расистські лозунги, (...) співзвучні із дискримінаційною риторикою українських правих»³⁴².

11) «самі визначають, якою мовою навчатимуться їхні діти» (із «одинадцяти рівноправних державних мов»³⁴³).

Інтертекстуальність:

1) «До питання про мовну політику в УРСР. Пропагандисти нинішньої партії влади люблять розповідати про те, як погано в СРСР ставилися до української мови. У період мого дитинства було два повністю україномовних телеканали. Та що телеканали, поцікавтесь цифрами тиражів, котрими видавалися книги українських письменників. Мій дід був журналістом, його публіцистичні нариси видавалися скромними за тими мірками тиражами... Більшості сучасних україномовних письменників такі цифри навіть не снилися»³⁴⁴.

2) «Прийняття драконівського закону про мови. Закону, що порушує статтю Конституції України, котру я поважаю. Закону, котрий суперечить волі 75% населення України. Закону, котрий нав'язує через допотопний парламент моноетнічну архаїку людям ХХІ століття, що тим же розколює країну і остаточно відштовхує Донбас...»³⁴⁵.

Номіналізація:

«...п'ять років тому люди з хорошими обличчями весело сміялися, коли їх попереджали, що нова влада обдере до нитки народ, розколе суспільство...»³⁴⁶.

³⁴⁰ Манчук. А. Мой украинский стыд.

³⁴¹ Там само.

³⁴² Там само.

³⁴³ Там само.

³⁴⁴ Там само.

³⁴⁵ Там само.

³⁴⁶ Там само.

Міф:

- 1) Радянська мовно-культурна політика характеризується низкою ознак, котрі повинні реактуалізуватися та закріпитися у статусі традиційних практик української державної політики у цій сфері.
- 2) Сучасна мовно-культурна політика в Україні є продовженням дискримінаційних шовіністичних практик Російської Імперії та Польської Республіки.
- 3) Наявний в українському суспільстві розподіл на україномовне («титульне») та російськомовне («третьосортне») населення, що за сприяння політичних еліт поглиблюється до більш комплексного соціокультурного кліважу.
- 4) Російсько-український соціокультурний простір є природне та історично укорінене явище, спроба модифікації або руйнації котрого носить невинуватено деструктивний і дискримінаційний характер.

«Дискурс-аналіз №2» («Маркс на фабриці Порошенка»)

Вузлові точки:

- 1) Карл Маркс;
- 2) Українська інтелігенція.

Моменти:

- 1) «видатний: філософ, економіст, соціолог, журналіст, політик, поет»; «минуле, у зверненні до котрого людство завжди віднаходить не попіл, а полум'я»; «одні бачать у ньому факел Прометея»; «інші [бачать у ньому] пекельний вогонь»; «предмет жорстокої боротьби» (його «фігура»); його «відливали із бронзи»; «висікали з граніту»; «найменше схожий на об'єкт фарисейського релігійного культу»; пам'ять про нього увіковічена «у різних країнах, що є повною протилежністю одна до одної» (тобто він не є об'єктом монопольного вшанування лише у якомусь одному просторі); «персона нон-грата» в Україні; його ім'я «включено у чорний список діячів, що підпадають під закон про декомунізацію»; його уцілілий монумент в Києві є «сильним подразником антикомуністів»; його ідеї «викликали інтерес у найбільших фігур української національної культури»; його образ «органічно вплітався (...) у контекст українського відродження», «був поетизований (...) у дусі романтичного національного колориту»³⁴⁷.
- 2)
 - а) «великі фігури української національної культури»; «видатний класик української літератури» (про Івана Франка); вона цікавилася «його [Карла Маркса] ідеями»; вона зазнала «впливу соціалістичного вчення Маркса» (ідеться про Винниченка, Грушевського, Коцюбинського, Хвильового – як

³⁴⁷ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

про приклади «більшості українських літераторів та політичних діячів ХХ століття»)³⁴⁸;

б) «вихована у дусі Айн Ренд, Тетчер, Бандери і Піночета»; їй притаманний «синдром провінційного націоналістичного гетто» (під цим мається на увазі умовний простір, де «реакційність панівної ідеології поглиблює насаджуване упродовж чверті століття невігластво»); її позиція «іде урозріз із загальносвітовими тенденціями, помітними навіть у країнах першого світу»³⁴⁹.

Ключові ідентичності:

- 1) «Карл Маркс»; «Мері Габріел»; «я» (ідентичність автора дискурсу, що транслює власний досвід); «Петро Порошенко»; «Бригинець»; «В'ятрович»; «Іван Франко»; «Леся Українка»; «Винниченко»; «Грушевський»; «Коцюбинський»; «Хвильовий»; «Майк Йогансен»; «Віталіна Буткалюк»³⁵⁰.
- 2) «місцеві мешканці [Одещини і Полісся]»; «представники “Правого сектору”»; «антикомуністи»; «представники “Громадянського корпусу Азов”»; «радикальні праві»; «найбільші фігури української національної культури» (групова ідентичність, що включає індивідуальні ідентичності «Іван Франко»; «Леся Українка»; «Винниченко»; «Грушевський»; «Коцюбинський»; «Хвильовий» і «Майк Йогансен»); «українські літератори та політичні діячі ХХ століття» (аналогічно до попередньої); «нова українська інтелігенція»; «робітничий клас»; «шахтарі»; «гірники»; «лівий рух України»; «праві політики»; «націоналісти»³⁵¹.
- 3) «українська держава»; «фабрика»; «українська влада»; «громадянське суспільство»; «країни першого світу»; «профспілки»; «Парламент»; «Радіо Свобода»; «The Washington Post»; «Foreign Policy»³⁵².

³⁴⁸ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

³⁴⁹ Там само.

³⁵⁰ Там само.

³⁵¹ Там само.

³⁵² Там само.

4) «людство»³⁵³.

Транзитивність:

- 1) «досі впливає на нові покоління своїх послідовників і противників»; написав книги, котрі «через роки дозволили змінити світ – навіть там, де його ідеї не взяли гору»; «бачив у протиріччях рушійну силу світового прогресу»; «згадує про Україну лише у конспектах робіт Лелевеля і Костомарова»; «називає Запорізьку Січ “козацькою республікою”»; «раптом одного разу вийде з її [фабрики] стін назовні – але уже не один, реалізуючи власні історичні прогнози»³⁵⁴ (ідеться про «одухотворення» пам'ятника через метафоричне ототожнення його із реальним К. Марксом і перенесення властивостей та гіпотетичних дій другого на його матеріалізований симулякр).
- 2) були проти зміни топонімів з «Карла Маркса» на нові або попередні («причому, і в першому, і в другому випадку це викликало невдоволення у місцевих мешканців»)³⁵⁵.
- 3) здобув найбільшу вигоду від «цього політичного перевороту» (йдеться про Євромайдан); ніколи не мав «інтересу до марксизму та сентиментів до радянського минулого»³⁵⁶.
- 4) «урочисто зруйнували його [Карла Маркса] пам'ятник у Житомирі»; «написали [на пам'ятнику] юдофобське слово»³⁵⁷.
- 5) «обіцяли влаштувати штурм підприємства, аби насильно знести монумент [Карлу Марксу]»; «виявилися надто боягузливими для нападів на власність президента»³⁵⁸.
- 6) «використовують їх [профспілки] для піару»³⁵⁹.

³⁵³ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

³⁵⁴ Там само.

³⁵⁵ Там само.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ Там само.

³⁵⁸ Там само.

³⁵⁹ Там само.

- 7) «тиснуть у цьому питанні на Порошенка через незмінно лояльні до них медіа» (йдеться про знесення останнього київського пам'ятника Карлу Марксу на фабриці «Рошен»)³⁶⁰.
- 8) «високо цінував головну наукову працю Маркса»; «особисто перекладав розділ “Первинне накопичення капіталу”»; «коментував деякі інші роботи»³⁶¹.
- 9) «переклала у 1902 році “Маніфест комуністичної партії”»³⁶².
- 10) поетизував образ Карла Маркса «у дусі романтичного національного колориту»³⁶³.
- 11) «демонструє агресивне неприйняття марксизму, і самого Маркса»³⁶⁴.
- 12) «відмовилися підійматися на поверхню після нічної зміни»; «вимагають індексувати зарплату до рівня 2012 року»; стверджують, що «підвищення комунальних тарифів (...) поставило їх на межу виживання»³⁶⁵.
- 13) «готові протестувати» услід за шахтарями³⁶⁶.
- 14) «повільно риється у глибинах української землі»; «наближає часи, коли соціалістичні ідеї знову будуть затребуваними та піднятими з колін в українському суспільстві»³⁶⁷.
- 15) «готується прийняти антиробітничий Трудовий кодекс»³⁶⁸.

Інтертекстуальність:

- 1) «Я людина, і ніщо людське мені не чуже»³⁶⁹;
- 2) «Навіть вважаю, разом зі старим Лютером, що людина, котра не любить вина, ніколи не буде придатною на щось путнє»³⁷⁰.

³⁶⁰ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

³⁶¹ Там само.

³⁶² Там само.

³⁶³ Там само.

³⁶⁴ Там само.

³⁶⁵ Там само.

³⁶⁶ Там само.

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ Там само.

³⁶⁹ Там само.

³⁷⁰ Там само.

- 3) «Немає взагалі жодних виправдань тому, чому він досі не демонтований. Жодних винятків (...) немає, пам'ятник має бути усунений із публічного простору»³⁷¹.
- 4) «Славетний німецький соціаліст Карл Маркс ясно довів, що саме із додаткових вартостей, урваних від робітників, постали всі капітали»³⁷².
- 5) «Маркс борода у жито занурив, // Проміння в степ посіяв золотаве // Мільйони зерен, мільйони снів, // Сипнув у поле, кинув на отави»³⁷³.
- 6) «Світова рецесія зсунула маятник вліво, і фігура Маркса знову замаячила на ідеологічному горизонті»³⁷⁴.
- 7) «Більше половини американців віком від 18 до 28 років стверджують, що не підтримують капіталізм. Згідно із соціопитуванням, проведеним Гарвардським університетом у квітні 2016 року, підтримка капіталізму знаходиться на історичному мінімумі...»³⁷⁵.
- 8) «На сьогодні чисельність глобальної армії найманої праці становить приблизно 3,2 млрд. осіб. При цьому, частка робочої сили у промисловості виросла з 490 млн. осіб в 1991 році до 715 млн. осіб у 2012 році (...) У світі відбувається не світова деіндустріалізація, котра по-справжньому вдарила лише по «постсоціалістичним» країнам та була зумисним результатом реалізації неоліберального проєкту, а процес перетворення сільськогосподарських робітників у міських промислових робітників...»³⁷⁶.

Інтердискурсивність:

- 1) «Навіть вважаю, разом зі старим Лютером, що людина, котра не любить вина, ніколи не буде придатною на щось путнє»³⁷⁷.

³⁷¹ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

³⁷² Там само.

³⁷³ Там само.

³⁷⁴ Там само.

³⁷⁵ Там само.

³⁷⁶ Там само.

³⁷⁷ Там само.

- 2) «Славетний німецький соціаліст Карл Маркс ясно довів, що саме із додаткових вартостей, урваних від робітників, постали всі капітали»³⁷⁸.
- 3) «Маркс борода у жито занурив, // Проміння в степ посіяв золотаве // Мільйони зерен, мільйони снів, // Сипнув у поле, кинув на отави»³⁷⁹.
- 4) «Більше половини американців віком від 18 до 28 років стверджують, що не підтримують капіталізм. Згідно із соціопитуванням, проведеним Гарвардським університетом у квітні 2016 року, підтримка капіталізму знаходиться на історичному мінімумі...»³⁸⁰;
- 5) «На сьогодні чисельність глобальної армії найманої праці становить приблизно 3,2 млрд. осіб. При цьому, частка робочої сили у промисловості виросла з 490 млн. осіб в 1991 році до 715 млн. осіб у 2012 році (...) У світі відбувається не світова деіндустріалізація (...), а процес перетворення сільськогосподарських робітників у міських промислових робітників...»³⁸¹.

Міф:

- 1) Українська інтелігенція доби незалежності відійшла від традиції, котру започаткувала у локальному просторі інтелігенція кінця XIX – початку XX ст., таким чином не давши розвитися її (традиції) історичній тягlosti.
- 2) Репрезентація «старої» української інтелігенції у сучасному панівному дискурсі є однобокою та кон'юктурною, спрямованою (у тому числі) на маргіналізацію соціалістичної ідеології, котру представники тієї насправді поділяли.
- 3) Робітнича революція, тимчасово приспана низкою комплексних соціально-економічних процесів, визріває та має потенцію до відродження в актуальному контексті, адже той повниться проблемними аспектами, котрі вона була і є покликана вирішити.

³⁷⁸ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко.

³⁷⁹ Там само.

³⁸⁰ Там само.

³⁸¹ Там само.

«Дискурс-аналіз №3» («Чому антикомунізм?»)

Вузлові точки:

- 1) Український антикомунізм;
- 2) Соціально-економічне становище українського суспільства;
- 3) Ліва ідеологія.

Моменти:

- 1) «боротьба проти привида»; «пропаганда української буржуазії»; «прояв ідеологічної боротьби за контроль над державною владою і панування над громадянами нашої країни»; «парадоксальний»; спрямований на боротьбу з привидами, (...) далекими від реалій (...) життя»; «градус (...) риторики підвищується (...) з кожним роком»; «заклик до хрестового походу проти лівої ідеї»; «гіперболізація його [комуністичного режиму] реальних злочинів»; «звинувачення у тому, що насправді є соціальними досягненнями й заслугами»; «демонізація “радянського минулого” давно здобула всезагальний характер»; «нав’язування двовимірного пропагандистського уявлення про епоху абсолютного зла»; «звернена проти майбутнього [антикомуністична пропаганда] вона насправді слугує знаряддям боротьби за майбутнє...»; «риторика спрямована не проти примарного суб’єкта минулої радянської епохи»; «ставить за мету попередньо дискредитувати будь-який лівий проєкт трансформації нашого суспільства...»; «[ставить за мету] згладити у нашій свідомості очевидні наслідки її [ринкової буржуазії] майже двадцятилітнього панування...»; «спроба виправдатися за власні [буржуазії] злочини епохи ринкової реставрації»; «абсурдна»; «цинічна»; «бездіяльність на фоні демонстративної боротьби із давно померлими людьми»; «звинуватити минуле, аби виправдати теперішнє»; «соціальне замовлення класової держави»; ідеться про: «давній голодомор», «біди українських селян тридцятих років», «залізну завісу», «терор НКВС», «диктатуру КПРС»;

сміються над «штампованою фразою “в СРСР не було сексу”»; виставляють «спадок радянської епохи головною причиною усіх нинішніх нещасть»; вихід за межі цього фрейму загрожує «суспільним остракізмом»; «служить важливим інструментом суспільної регуляції в руках правлячого класу»; «нав’язана нам пропагандистська концепція етнічного геноциду українців»; «превентивна класова війна проти лівої ідеології»; «позбавляє Україну надії на людяну, соціалістичну альтернативу лібералізму»; «ідеологія становлення української буржуазії»; «примус (...) боротися із привидами замість своїх реальних соціальних ворогів»³⁸².

2) «перевага одного соціального класу над іншим»; «верховенство одного соціального класу та держави над особистістю»; «невідворотне занурення у безодню соціально-економічної кризи»; «безробіття»; «трудова міграція»; «злидні»; «майже двадцятилітнє панування [ринкової буржуазії]; «бездіяльність (...) щодо (...) олігархів, чий правопорушення є очевидними...»; «сотні вимерлих за останні роки сіл»; «катастрофічна соціальна депопуляція населення»; «жахлива “руїна” українського села»; «мільйони трудових мігрантів»; «феодали, що полюють на людей»; «власники джипів, що безкарно убивають на дорогах “маленьких” українців»; «масовий експорт українських повій»; «розквіт міжнародного секс-бізнесу в Україні»; «еліти герметично закриті від “простих українців”»; «розкидані по усій країні руїни корівників і свинарників»; «криза, що дискредитувала буржуазну демократію»³⁸³.

3) її демаргіналізація як «задача сучасних лівих»; «дискредитована тотальною пропагандою правих (...) а також, псевдолівими політиками, що підіграють цій пропаганді»; «єдина перспектива спасіння від керованого хаосу неолібералізму та “нового порядку” правої диктатури»; «сприяння розвитку робітничих організацій»; «становлення демократичного руху проти фашизму

³⁸² Манчук А. Почему антикоммунизм?

³⁸³ Там само.

і ксенофобії»; «боротьба за критичний аналіз нашого історичного минулого»³⁸⁴.

Ключові ідентичності:

- 1) «депутат Заєць»; «депутат Джоджик»; «людина, що хоча би трохи знається на політиці»; «Кучма»; «Абрамович»; «Дерипаска»; «Прохоров»; «Ксюша Собчак»; «нинішній президент»; «сільський хлопець»; «Вінстон Черчилль»; «Арсеній Яценюк»; «Борис Кагарлицький»; «Іммануїл Валлерстайн»; «Евальд Ільєнков»³⁸⁵.
- 2) «права президентська фракція “Наша Україна”»; «партія Симоненко»; «партія Регіонів»; «блок Юлії Тимошенко»; «КПУ»; «профспілки»; «Україна»; «Служба безпеки України»; «українські спецслужби»; «проросійські шовіністи партії Вітренко»³⁸⁶.
- 3) «сучасні українські антикомуністи»; «відома частина української інтелігенції»; «українська буржуазія»; «громадяни нашої країни»; «українські “націонал-демократи”»; «націонал-патріоти»; «українське суспільство»; «праві інтелектуали»; «олігархи»; «ми»; «вони»; «трудові мігранти»; «люди поза офісним середнім класом»; «феодали»; «власники джипів»; «нинішні еліти»; «клієнтела, що прилаштувалася до олігархів»; «нове покоління українських виборців»; «малоосвічена генерація українців»; «українські історики»; «маси»; «націонал-демократи»; «націонал-ліберали»; «ксенофоби»; «сучасні ліві»; «псевдоліві політики»; «праві»³⁸⁷.

Транзитивність:

- 1) «внесли на розгляд парламенту законопроект “Про заборону комуністичної ідеології...”»; «трактують поняття комуністичної ідеології у найширшому сенсі цього слова — як комплекс ідей, що беруть початок від основоположників марксизму»; їхня ініціатива є «проявом ідеологічної

³⁸⁴ Манчук А. Почему антикоммунизм?

³⁸⁵ Там само.

³⁸⁶ Там само.

³⁸⁷ Там само.

боротьби за контроль на державною владою та панування над громадянами нашої країни»³⁸⁸.

- 2) «мовчки схвалила законопроект»³⁸⁹.
- 3) «навіть чи повірить у те, що Компартія України раптом зможе прийти сьогодні до влади у цій країні»³⁹⁰.
- 4) проводить «антикомуністичну пропаганду», що є «проявом ідеологічної боротьби за контроль на державною владою та панування над громадянами нашої країни»; «розписує уявні та справжні злочини радянських часів»; «намагається виправдатися за власні злочини епохи ринкової реставрації»; «вторить йому [В. Черчиллю] вустами авторів антикомуністичних статей і телесюжетів» (у контексті переваг і недоліків буржуазної демократії); «умудряється виставити спадок радянської епохи як головної причини усіх нинішніх нещасть»; «успішно перенаправляє соціальне невдоволення мас на “ворожих іногородців”»³⁹¹.
- 5) «напевне здогадалися, що міцно вросла у державний апарат «партія Симоненка» повністю задовольняється зручною роллю молодшого брата Партії Регіонів, а тепер – блока Юлії Тимошенко»³⁹².
- 6) «напевне розуміють, що неоліберальна Росія Абрамовича, Дерипаски, Прохорова і Ксюші Собчак позбавлена будь-якого зв'язку із комуністичним минулим...»³⁹³.
- 7) є «байдужими до насущних дрібниць сучасного життя – на кшталт безробіття, трудової міграції та народної бідності»; «надають перевагу викриттю минулих діянь “комуністичного режиму”»; «гіперболізують його [режиму] реальні злочини; звинувачують його [режим] у тому, що насправді є соціальними досягненнями й заслугами»³⁹⁴.

³⁸⁸ Манчук А. Почему антикоммунизм?

³⁸⁹ Там само.

³⁹⁰ Там само.

³⁹¹ Там само.

³⁹² Там само.

³⁹³ Там само.

³⁹⁴ Там само.

- 8) «серйозно не може уявити, як можна було отримати від держави квартиру в столиці...»; «цілком може повірити, що розкидані по усій країні руїни корівників і свинарників стоять в такому вигляді як мінімум від часів (...) колективізації»; є «вихованими на правих пропагандистських штампах»; «ототожнює саме поняття лівої ідеології зі злочинами сталінізму та цілковито демонізованою радянською епохою»³⁹⁵.
- 9) «працюють у руслі державної кон'юнктури»³⁹⁶.
- 10) «поставить (...) на правий авторитаризм»; «повторно покріпачить ошукані маси їх власними руками, піднятими в привітанні якогось фюрера»³⁹⁷.
- 11) провели «пропагандистську акцію»; «порушили справу проти давно розстріляних “організаторів голодомору”»; порушили «формальні правила українського законодавства...»; є «бездіяльними стосовно нинішніх (...) олігархів...»; «демонстративно борються із давно померлими людьми»³⁹⁸.
- 12) «говорячи про давній голодомор, намагаються відвести від себе провину за сотні вимерлих в останні роки сіл...»; «говорячи про біди українських селян тридцятих років, покривають жахливу “руїна” українського села»; «говорячи про залізну завісу, хочуть виправдатися за мільйони трудових мігрантів...»; «говорячи про терор НКВС, пропонують нам забути про феодалів, що полюють на людей, і власників джипів, що безкарно убивають на дорогах “маленьких” українців»; «сміючись над (...) “в СРСР не було сексу”, хочуть реабілітувати масовий експорт українських повій і розквіт міжнародного секс-бізнесу в Україні»³⁹⁹.
- 13) є «консервативною і правою за своєю ідейною сутністю партією»; «банально присвоїла собі електоральний “комуністичний” бренд разом зі старою радянською символікою»; «вросла у владу»; «створює відчутний образ ворога»; «підіграє антикомуністичній пропаганді»⁴⁰⁰.

³⁹⁵ Манчук А. Почему антикоммунизм?

³⁹⁶ Там само.

³⁹⁷ Там само.

³⁹⁸ Там само.

³⁹⁹ Там само.

⁴⁰⁰ Там само.

- 14) «нагадав (...) про переваги радянського державного планування в економіці»; «був затаврований за це як прихильник гулагів і голодоморів»⁴⁰¹.
- 15) пропонує «науковий економічний аналіз, що, не виправдовуючи винуватців голоду, пояснює порочну логіку їхніх дій, зриваючи накинута на них ярлик зумисного і ледь не ритуального убивства»⁴⁰².
- 16) «виконують роль смиренної прислуги роботодавців»⁴⁰³.
- 17) «розчарувалися у всіх своїх учорашніх кумирах»; «мріють про “сильну руку”»; «роблять ставку на ксенофобів, що рвуться до влади»; «носяться із божевільними проєстами “люстрації”»; «вважають винуватцями усіх бід (...) комуністів»; «кидаються з молотками на монументи Леніну...»⁴⁰⁴.
- 18) повинні «демаргіналізувати соціалістичну ідеологію»⁴⁰⁵.

Інтертекстуальність:

- 1) «Комуністичною ідеологією вважається система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, заснованих на нетерпимості одного соціального класу (соціальної верстви) щодо іншого, антигуманізму і тоталітаризмі, передбачає розвиток ідеї про зверхність одного соціального класу над іншим, верховенстві одного класу і держави над особистістю, заперечення права народів та націй на самовизначення, заперечення права приватної власності на засоби виробництва, будь-які силові дії на встановлення диктатури однієї верстви, агресію щодо іншої соціальної верстви, нетерпимість до інших думок, встановлення однопартійної системи управління. Під комуністичною ідеологією також розуміється трактування її різних форм у викладенні її основних представників: В. Леніна, Й. Сталіна, М. Цзедуна, К. Маркса»⁴⁰⁶.

⁴⁰¹ Манчук А. Почему антикоммунизм?

⁴⁰² Там само.

⁴⁰³ Там само.

⁴⁰⁴ Там само.

⁴⁰⁵ Там само.

⁴⁰⁶ Там само.

- 2) «Найгірша форма правління – якщо не рахувати усі інші»⁴⁰⁷ (про «буржуазну демократію»)⁴⁰⁸.
- 3) «Можна впевнено стверджувати, що нинішня система не виживе. Проте не можна передбачити, який новий її змінить. Вибір буде результатом безкінечної кількості окремих дій. Але рано чи пізно встановиться нова система. Вона буде не капіталістичною, проте може бути набагато гіршою (більш поляризованою та ієрархічною) або набагато кращою (відносно демократичною та відносно егалітарною). Вибір нової системи – предмет великого політичного протиборства у всьому сучасному світі (...) Ми рухаємося у світ протекціонізму – забудьте про так звану глобалізацію. Ми йдемо до набагато більшої прямої ролі урядів у виробництві (...) Ми йдемо до урядів популістського перерозподілу, що може набути форми або лівоцентристської соціал-демократії або крайнього правого авторитаризму. І ми йдемо до гострого соціального конфлікту всередині країн, де кожен бориться за свій шмат пирога»⁴⁰⁹.
- 4) «Історія іронічно сміється над долею “всіх історичних рухів, учасники котрих мають сумнівне уявлення про причини та умови їхнього існування і тому ставлять перед ними чисто ілюзорні цілі”»⁴¹⁰.

Інтердискурсивність:

- 1) «Комуністичною ідеологією вважається система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, заснованих на нетерпимості одного соціального класу (соціальної верстви) щодо іншого, антигуманізму і тоталітаризмі, передбачає розвиток ідеї про зверхність одного соціального класу над іншим, верховенстві одного класу і держави над особистістю, заперечення права народів та націй на самовизначення, заперечення права приватної власності на засоби виробництва, будь-які силові дії на

⁴⁰⁷ Манчук А. Чому антикомунізм?

⁴⁰⁸ Там само.

⁴⁰⁹ Там само.

⁴¹⁰ Там само.

встановлення диктатури однієї верстви, агресію щодо іншої соціальної верстви, нетерпимість до інших думок, встановлення однопартійної системи управління...»⁴¹¹.

- 2) «Найгірша форма правління – якщо не рахувати усі інші»⁴¹².
- 3) «Можна впевнено стверджувати, що нинішня система не виживе. Проте не можна передбачити, який новий її змінить. Вибір буде результатом безкінечної кількості окремих дій (...) Ми рухаємося у світ протекціонізму – забудьте про так звану глобалізацію (...) Ми йдемо до урядів популістського перерозподілу, що може набути форми або лівоцентристської соціал-демократії або крайнього правого авторитаризму...»⁴¹³.
- 4) «Історія іронічно сміється над долею “всіх історичних рухів, учасники котрих мають сумнівне уявлення про причини та умови їхнього існування і тому ставлять перед ними чисто ілюзорні цілі”»⁴¹⁴.

Міф:

- 1) Економічна, соціальна та культурна політика чинної влади детермінована дискредитувати ліву ідею в Україні.
- 2) Комплексна дискредитація лівої ідеї в Україні на сьогодні є не стільки ідейною, скільки прагматичною кампанією, і покликана замаскувати численні злочини чинної влади.
- 3) Політичні фігури, що публічно ідентифікують себе виразниками комуністичної ідеології, насправді не мають із останньою нічого спільного, а пропонована ними система ідей – це несправжній комунізм.
- 4) Існування «справжніх» виразників лівої думки, на противагу тим «несправжнім», котрих зараз помилково прийнято визначати за перших.

⁴¹¹ Манчук А. Чому антикомунізм?

⁴¹² Там само.

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ Там само.

5) Місією «справжніх», «правильних» українських лівих є виведення системи лівих ідей із зони маргінесу задля «реставрації» її історичної тяглости та подальшого розвитку.

Манчук А., «Мой Украинский стыд» (оригінальний текст)

«В русском языке есть выражение “испанский стыд”. Оно пришло в него из английского, и означает чувство личного стыда за слова и поступки других людей. Сталкиваясь с попытками дискриминировать русский язык в Украине, слушая посвященные этому выступления спикера Андрея Парубия, читая посты Фарион и Ницой, разжигающие ненависть в адрес русскоязычных граждан, я часто ощущаю эту специфическую неловкость. Хотя у нас нет с этими шовинистами ничего общего, и я как будто не должен нести ответственность за их действия.

Конечно, это не имеет никакого отношения к Испании, где, по крайней мере, попробовали найти демократическое решение языковой проблемы – до такой степени, что мне приходилось видеть в Мадриде туристические буклеты, где надписи на «кастильяно» дублировались переводами на каталанский, баскский и даже галисийский язык. Поэтому я называю это неприятное ощущение “мой украинский стыд” – и мне пришлось вновь испытать его после голосования депутатов Верховной Рады, принявших антиконституционный закон об исключительных правах для единственного государственного языка Украины.

Казалось бы, этот закон никак не угрожает мне самому. Украинский язык – наравне с русским – является для меня родным. Я вырос в украинской семье, а в селе у моей родни говорят только на украинском – причем это даже не литературный язык Поднепровья, а полесский говор, насыщенный диалектизмами и полонизмами. Я начинал учить украинский с детских лет, в хорошей советской школе, где педагоги заботливо прививали нам любовь к украинской классике. А в библиотеке моих родителей была масса украиноязычных книг, включая новинки от украинских авторов и иностранную литературу, которая массово издавалась тогда в различных издательствах,

дублируя русские переводы Шекспира, Сервантеса, Данте, Бальзака, Гете, Генрика Сенкевича или Марка Твена.

“К вопросу о языковой политике в УССР. Пропагандисты нынешней партии власти любят рассказывать о том, как плохо в СССР относились к украинскому языку. В период моего детства было два полностью украиноязычных телеканала. Да что телеканалы, поинтересуйтесь цифрами тиражей, которыми издавали книги украинских писателей. Мой дед был журналистом, его публицистические очерки были изданы скромными по тем временам тиражами: Индия – 31 000 экз., Япония – 49 690 экз., Австралия – 65 430 экз. Большинству современных украиноязычных писателей такие цифры даже и не снились”, – говорит об этом киевская журналистка Аксинья Курина.

Я написал на украинском множество разных текстов, иногда сочиняю на нем стихи, с удовольствием разучиваю старые украинские песни. А также веду сетевой проект “Укревкульт”, чтобы сохранить творчество полузабытых сейчас литераторов и поэтов первой половины прошлого века, не вписывающихся в идеологические рамки Кириленко и Вятровича. Украинские националисты как будто бы действуют в моих интересах – ведь они лицемерно объясняют свои действия защитой коренного украиноязычного населения. Однако мне стыдно за их позорный закон – потому что языковые инициативы националистической власти искусственно ущемляют права моих русскоязычных соотечественников в пользу “титulyных” украинских граждан.

Объездив все области Украины, я повсюду встречал людей, которые воспитывались и проживали в исторически сложившейся русскоязычной среде. И то, что их лишают возможности пользоваться родным языком – на государственной службе, в образовании и публичной сфере, в книгоиздании, медиа, в кино и театрах, – представляется мне в высшей степени оскорбительным и несправедливым. Ведь наши государственные патриоты следуют логике Эмского указа, Валуевского циркуляра или полонизаторских актов Пилсудского,

которые использовались для дискриминации украинского – но так и не смогли его задавить.

Такой же тупиковой была политика апартеидного режима ЮАР. Он принудительно навязывал африкаанс в качестве единственного языка школьного обучения – под расистскими лозунгами, поразительно созвучными дискриминационной риторике украинских правых. В Соуэто мы посетили мемориал в память о взбунтовавшейся против этого молодежи, которую расстреляла полиция. А потом апартеид рухнул, и сейчас в этой стране одиннадцать равноправных государственных языков – причем местные жители сами определяют, на каком из них будут учиться их дети.

Языковой закон стал апогеем националистического курса, которым повели после Майдана полиязычную мультикультурную страну, и является знаковым результатом этого перманентного дрейфа вправо. Антикоммунистическая украинская власть пришла к отрицанию фундаментального принципа буржуазной демократии, воплощенного в лозунге: “свобода, равенство, братство” – в качестве довеска к растущему социальному угнетению. Налогоплательщики формально равны перед конституцией – вне зависимости от языка, веры или политических взглядов. Однако русскоязычных граждан настойчиво хотят превратить в людей третьего сорта. Языковой закон демонстративно ставит русский на самое последнее место – даже после языков стран ЕС, на которых говорят наши белые господа. Ну а свобода и братство, словно в насмешку, давно превратились в Украине в названия ультраправых партий, которые активно выступают за дискриминацию русскоязычных.

Все это было вполне предсказуемо – хотя пять лет назад люди с хорошими лицами весело смеялись, когда их предупреждали, что новая власть обдерет до нитки народ, расколет общество, ограничит свободы, развяжет руки нацистам, введет цензуру, перепишет историю, снесет памятники, переименует улицы, города, и будет вытеснять из общественной сферы русский. Однако эти очевидные прогнозы украинского будущего неизменно проходили у

русскоязычной либеральной интеллигенции под грифом смешных кремлевских страшилок. И даже сейчас эта категория украинских патриотов стреляет себе в ногу, поддерживая ограничения языка, на котором она сама пишет и говорит.

“Принятие драконовского закона о языках. Закона, нарушающего статью почитаемой мной Конституции Украины. Закона, противоречащего воле 75% населения Украины. Закона, навязывающего через допотопный парламент моноэтническую архаику людям XXI века и тем самым раскалывающего страну и окончательно отталкивающего Донбасс. Я в шоке от того, как быстро мои русскоязычные литературные коллеги начали заползать обратно в силки этнического страха. Это трусость как травма?” – спрашивает у них киевская поэтесса Евгения Бильченко.

Но это уже не столько про “испанский стыд”, сколько про “стокгольмский синдром”, когда жертвы становятся на защиту своих насильников»⁴¹⁵.

⁴¹⁵ Манчук А. Мой украинский стыд. URL: <https://liva.com.ua/moj-ukrainskij-styid.html>

Манчук. А., «Маркс на фабрике Порошенко» (оригінальний текст)

«5 мая мир отмечает 199-ю годовщину со дня рождения Карла Маркса – выдающегося философа, экономиста, социолога, журналиста, политика и поэта. Он до сих пор влияет на новые поколения своих последователей и противников. Перефразируя Жореса, можно назвать Маркса тем прошлым, обращаясь к которому человечество всегда находит не пепел, а пламя; другое дело, что одни видят в нем факел Прометея, а другие – адский огонь. Но сам факт того, что спустя два века фигура Маркса служит предметом ожесточенной борьбы, исчерпывающе говорит о том, насколько серьезно она повлияла на нашу историю. Потому что статьи и книги, написанные во время голодных иммигрантских скитаний, спустя годы позволили изменить мир – даже там, где его идеи не взяли вверх.

На протяжении одной и той же эпохи в честь Маркса называли города и запрещали его тексты, карая за них тюрьмой или даже казнью. Однако, сам он, скорее всего, одинаково посмеялся бы над проклятиями и славословиями в свой адрес. Философ, которого отливали в бронзе и высекали в граните, при жизни повторял фразу из римской комедии: «я человек, и ничто человеческое мне не чуждо», и меньше всего походил на объект ханжеского религиозного культа. “Полагаю даже, вместе со стариком Лютером, что человек, который не любит вина, никогда не будет годен на что-нибудь путное”, – писал он своему тестю Лафаргу, поблагодарив его за очередную посылку с мозельским. А несколько лет назад писательница Мэри Габриел выпустила бестселлер “Любовь и капитал”, рассказывая о частной жизни основоположников марксизма. Причем, о ее насыщенности позволяет судить как сам объем написанной на семьсот страниц книги, так и то, что она попала в финальный список трех самых престижных литературных премий США.

Память об этом человеке, который, вслед за Гегелем, видел в противоречиях движущую силу мирового прогресса, увековечена в разных странах, которые представляют полную противоположность друг другу. К примеру, я видел его монумент в центре Берлина, а потом снимал огромный портрет Маркса на главной площади Пхеньяна. Однако, можно не сомневаться, что украинское государство полностью проигнорирует день рождения философа, который является здесь персоной нон-грата. Имя Маркса официально включено в черный список деятелей, подпадающих под закон о декоммунизации – где также специально упомянули марксизм. В результате этого были изменены названия городов и улиц на всей территории страны. На Одессине улицу Маркса переименовали в честь недавно погибшего на Донбассе националиста, а полесскому селу Карла Маркса, напротив, вернули историческое название Новые Жадьки. Причем, и в первом, и во втором случае это вызвало недовольство у местных жителей.

Одновременно с этим проходило повсеместное уничтожение монументов Маркса. Еще 24 февраля 2014 года, в дни победы Евромайдана, представители “Правого сектора” торжественно разрушили его памятник в Житомире, написав на нем юдофобское слово. А спустя три года во всей Украине уцелел только один Маркс. Причем, волей ироничной истории, он укрывается от погрома на киевской кондитерской фабрике, принадлежащей основному выгодоприобретателю этого политического переворота – президенту Петру Порошенко, который, по совместительству, является сегодня самым влиятельным олигархическим капиталистом страны. Эта фабрика, где делают знаменитый “Киевский” торт и конфеты “Вечерний Киев”, известна сейчас под названием “Рошен”, которое образовано от имени его собственника. Но так было не всегда. 5 мая 1923 года собрание коллектива постановило назвать ее в честь Карла Маркса – поскольку многие рабочие старейшего в Киеве предприятия были членами Красной Гвардии пролетарского предместья Демиевка и участвовали в жестоких боях с петлюровскими войсками.

Конечно, у Порошенко никогда не было интереса к марксизму и сантиментов к советскому прошлому. По словам депутата Бригинца, после избрания президент не управляет своим бизнесом, и уничтожение монумента саботируют на самой фабрике. Но уцелевший благодаря случаю Маркс стал сильнейшим раздражителем антикоммунистов, которые в изобилии представлены сейчас в украинской власти и нацифицированном “гражданском обществе”. “Нет вообще никаких оправданий, почему он до сих пор не демонтирован. Никаких исключений на какие-то предприятия нет, памятник должен быть устранен из публичного пространства”, – заявляет глава Института национальной памяти Вятрович, который едва не стучит ногами от возмущения. А представители “Гражданского корпуса “Азов” обещали устроить штурм предприятия, чтобы насильно снести этот монумент – но радикальные правые оказались слишком трусливы для нападений на собственность президента.

Между тем, несмотря на то, что сам Маркс упоминает об Украине только в конспектах исторических работ Лелевеля и Костомарова, называя Запорожскую Сечь “казачьей республикой”, его идеи вызывали интерес у самых крупных фигур украинской национальной культуры. Иван Франко высоко ценил главный научный труд Маркса и лично переводил главу “Первоначальное накопление капитала”, комментируя некоторые другие работы. “Славный немецкий социалист Карл Маркс ясно доказал, что именно из дополнительных стоимостей, урванных от рабочих, предстали все капиталы”, – написал выдающийся классик украинской литературы. Поэтесса Леся Украинка перевела в 1902 году “Манифест коммунистической партии”, а большинство украинских литераторов и политических деятелей начала XX века, от Винниченко и Грушевского до Коцюбинского и Хвылевого, так, или иначе, испытали на себе влияние социалистического учения Маркса. Его образ органично вплетался тогда в контекст украинского возрождения, и даже был поэтизирован Майком Йогансеном в духе романтического национального колорита:

Маркс бороду у жито занунив,

Проміння в степ посіяв золотаве

Мільйони зерен, мільйони снів,

Сипнув у поле, кинув на отави

Сегодня ситуация изменилась. Новая украинская интеллигенция, воспитанная в духе Айн Рэнд, Тэтчер, Бандеры и Пиночета, демонстрирует агрессивное неприятие марксизма, и самого Маркса. Однако, этот синдром провинциального националистического гетто – где реакционность господствующей идеологии усугубляет насаждаемое четверть века невежество, – идет вразрез с общемировыми тенденциями, которые заметны даже в странах первого мира. “Мировая рецессия сдвинула маятник влево, и фигура Маркса вновь замаячила на идеологическом горизонте”, – с неудовольствием констатирует Радио “Свобода”. Газета The Washington Post опубликовала данные опроса о самых популярных книгах в библиотеках американских университетов – где сразу в шести штатах лидирует “Манифест Коммунистической партии». «Более половины американцев в возрасте от 18 до 29 лет утверждают, что не поддерживают капитализм. Согласно соцопросу, проведенному Гарвардским университетом в апреле 2016 года, поддержка капитализма находится на историческом минимуме. 51% американцев в этой возрастной категории готовы от него отказаться», – вторит этому статья в Foreign Policy, отмечая, что разочарованная молодежь “резко склоняется к социализму”.

После массового сокращения производства в Украине муссируют тезис о повсеместном отмирании промышленного рабочего класса, стараясь доказать этим несостоятельность марксовой теории. Однако, анализ процессов на мировом рынке труда показывает несостоятельность этих представлений. «В настоящее время численность глобальной армии наемного труда составляет примерно 3,2 млрд. человек. При этом, доля рабочей силы в промышленности выросла с 490 млн. человек в 1991 году до 715 млн. человек в 2012 году. Темпы ее роста (2,7% в год) превышали темпы роста сектора услуг (2,6%). Доля

промышленных рабочих в совокупной рабочей силе составляет сегодня 23%. В мире происходит не мировая деиндустриализация, которая по-настоящему ударила только по «постсоциалистическим» странам и являлась преднамеренным результатом реализации неолиберального проекта, а процесс превращения сельскохозяйственных рабочих в городских промышленных рабочих. Мировая капиталистическая экономика не является сейчас ни “постиндустриальной”, ни “информационной” – разоблачает эти утверждения киевский социолог Виталина Буткалюк.

Но в нашей деиндустриализованной стране, где в социальном протесте видят происки внешних врагов, тоже продолжаются рабочие выступления. 4 мая работники пяти шахт ПАО “Криворожский железорудный комбинат” отказались подниматься на поверхность после ночной смены. Они требуют индексировать зарплату до уровня 2012 года, когда она составляла тысячу долларов в месяц. По словам шахтеров, повышение коммунальных тарифов, наряду с ростом цен на продукты питания и товары первой необходимости, поставило их на грань выживания. А вслед за ними готовы протестовать горняки западноукраинской шахты “Нововолынская” №1, которым вообще не платят с начала года.

“Крот истории”, о котором говорил автор “Капитала” – имея в виду историческую роль рабочего класса – медленно роется в глубине украинской земли, приближая времена, когда социалистические идеи будут снова востребованы в поднявшемся с колен украинском обществе. Пока до этого очень далеко. Левое движение Украины разгромлено, профсоюзы слабы и полностью зависят от правых политиков, которые то и дело используют их для пиара. Парламент готовится принять антирабочий Трудовой кодекс, а последний памятник Марксу, скорее всего, снесут – потому что националисты планомерно давят в этом вопросе на Порошенко, с помощью неизменно лояльных к ним медиа.

Но то, что в разгар декоммунизации Маркс неожиданно получил убежище именно в стенах фабрики, явно не дает покоя его врагам. А вдруг он однажды

выйдет из-за ее стен наружу – но уже не один, реализуя собственные исторические прогнозы?»⁴¹⁶

⁴¹⁶ Манчук А. Маркс на фабрике Порошенко. URL: <https://liva.com.ua/marx-fabric.html>

Манчук А., «Почему антикоммунизм?» (оригінальний текст)

«В конце ноября два депутата от правой президентской фракции “Наша Украина” внесли на рассмотрение парламента законопроект “О запрете коммунистической идеологии и ликвидации символов тоталитарного и коммунистического режимов”. Будучи заведомо непроходным, он, тем не менее, интересен попыткой определить очертания того призрака, против которого ведут пламенную борьбу современные украинские антикоммунисты:

“Коммунистической идеологией считается система концептуально оформленных представлений, идей и взглядов на политическую жизнь, основанных на нетерпимости одного социального класса (социального слоя) по отношению к другому, антигуманизме и тоталитаризме, предусматривает развитие идеи о превосходстве одного социального класса над другим, верховенстве одного класса и государства над личностью, отрицание права народов и наций на самоопределение, отрицание права частной собственности на средства производства, любые силовые действия на установление диктатуры одного слоя, агрессию к другому социальному слою, нетерпимость к другим мыслям, установление однопартийной системы управления. Под коммунистической идеологией также понимается трактовка ее разных форм в изложении ее основных представителей: В.Ленина, И.Сталина, М.Цзэдуна, К.Маркса”

Из этого фрагмента законопроекта, который молчаливо одобрила известная часть украинской интеллигенции, видно, что его авторы трактуют понятие коммунистической идеологии в самом широком смысле этого слова – как комплекс идей, берущих начало от основоположников марксизма. Однако, мало кто обратил внимание, что тезис о “превосходстве одного социального класса над другим, верховенстве одного класса и государства над личностью”, по существу, отражает нынешнюю ситуацию в украинском и постсоветском

обществе. А инициатива депутатов Зайца и Джоджика, равно как и антикоммунистическая пропаганда украинской буржуазии, в конечном счете, являются проявлениями идеологической борьбы за контроль над государственной властью и господство над гражданами нашей страны.

Украинский антикоммунизм парадоксален тем, что, на первый взгляд, его идейный посыл направлен на борьбу с призраками, абсолютно далекими от реалий политической и общественной жизни. В самом деле, мало кто из представителей нашей выморочной интеллигенции всерьез опасается возвращения коммунистического режима советского образца или сталинского террора тридцатых годов. Сколько-нибудь сведущий в политике человек вряд ли поверит в то, что Компартия Украины вдруг сможет прийти сегодня к власти в этой стране. Самые прозорливые представители украинских “национал-демократов” наверняка догадались, что прочно вросшая в государственный аппарат партия Симоненко полностью удовлетворяется удобной ролью младшего партнера Партии Регионов, а теперь – блока Юлии Тимошенко. И не стремится к власти еще со времен проданных Кучме выборов девяносто девятого года. А кое-кто даже готов признать, что КПУ является консервативной и правой по своему идейному существу партией, банально присвоившей себе электоральный “коммунистический” брэнд вместе со старой советской символикой. Наконец, большинство национал-патриотов наверняка понимают, что неолиберальная Россия Абрамовича, Дерипаски, Прохорова и Ксюши Собчак лишена всякой идеологической связи с коммунистическим прошлым – если не считать переделанного гимна почившего Михалкова.

Тем не менее, градус антикоммунистической риторики повышается в украинском обществе с каждым годом, который отделяет нас от времен развалившегося СССР. Это выглядит абсурдным и парадоксальным – в стране, где отсутствуют сколько-нибудь влиятельные партии и движения с собственно левой программой, а профсоюзы выполняют роль смиренной прислуги работодателей – в этой стране не устают призывать к крестовому походу против

левой идеи. Украина неотвратимо погружается в пучину социально-экономического кризиса: однако правые интеллектуалы, равнодушные к насущным мелочам современной жизни – вроде безработицы, трудовой миграции и народной нищеты – предпочитают разоблачать прошлые деяния “коммунистического режима”. При этом, они не только гиперболизируют его реальные преступления, но и вменяют ему в вину социальные достижения и заслуги – вроде массового бесплатного здравоохранения, образования, культурного просвещения, социальной динамики и эгалитаризма. Демонизация “советского прошлого” давно приняла всеобщий характер. Вместо попыток объективного анализа истории СССР обществу навязывается двумерное пропагандистское представление об эпохе абсолютного зла, в сравнении с которым меркнут все беды нашей “посттоталитарной” современности.

Но именно в этом и состоит суть и смысл антикоммунистической пропаганды. Обращенная против прошлого, она в действительности служит орудием борьбы за будущее этой страны. Антикоммунистическая риторика направлена не против призрачного субъекта ушедшей в прошлое советской эпохи. Она ставит своей целью заведомо дискредитировать любой левый проект преобразования нашего общества, альтернативный нынешнему рыночному царству буржуазии. А заодно – сгладить в нашем сознании очевидные последствия ее почти двадцатилетнего господства на постсоветском пространстве.

Парадоксально, но, расписывая мнимые и подлинные преступления советских времен, буржуазия пытается оправдаться за собственные преступления эпохи рыночной реставрации. Пропагандистская акция Службы безопасности Украины, возбудившей дела против давно расстрелянных “организаторов голодомора” абсурдна не только потому, что она нарушает формальные правила украинского законодательства, запрещающего уголовное преследование мертвецов. Она выглядит запредельно циничной на фоне полного бездействия украинских спецслужб по отношению к ныне здравствующим и

процветающим олигархам, чьи правонарушения очевидны для миллионов украинских граждан. И это бездействие, на фоне показушной борьбы с давно умершими людьми, демонстрирует, что мы имеем дело с социальным заказом классового государства: обвинить прошлое, чтобы оправдать настоящее.

Говоря о давнем голодоморе, они пытаются отвести от себя вину за сотни вымерших в последние годы сел и катастрофическую социальную депопуляцию населения Украины с начала девяностых годов — факт которой вынужден официально признать даже нынешний президент.

Говоря о бедствиях украинских крестьян тридцатых годов, они покрывают чудовищную “руїну” украинского села, которая начинается прямо за городской чертой Киева.

Говоря о железном занавесе, они хотят оправдаться за миллионы трудовых мигрантов и за всех тех людей вне прослойки офисного среднего класса, которые никогда не летали на самолетах, и забыли, что такое курортный отдых.

Говоря о терроре НКВД, нам предлагают забыть об охотящихся на людей феодалах и владельцах джипов, безнаказанно убивающих на дорогах “маленьких” украинцев.

Смеясь над штампованной фразой “в СССР не было секса”, они хотят реабилитировать массовый экспорт украинских проституток и расцвет международного секс-бизнеса в Украине. А, напоминая о государственном вмешательстве в частную жизнь, желают скрыть то, что наша нынешняя жизнь во всем зависима от диктата рыночной конъюнктуры.

Наконец, разговоры о диктатуре КПСС должны закрыть наши глаза на тот факт, что нынешние элиты герметично закрыты от “простых украинцев” — и никакой сельский паренек уже не может сделать сегодня карьеру главного финансиста и президента страны.

Этот посыл сводится к старому циничному афоризму Уинстона Черчилля. Рыцарь кровавых имперских войн и организатор индийского голода сороковых годов, он иронически называл буржуазную демократию “наихудшей формой правления – если не считать всех остальных”. “Да, вы живете бедно и плохо. Да, вами правит кучка олигархов и пристроившаяся к ним клиентела. Да, в этом обществе нет справедливости, и у вас нет в нем никаких будущих перспектив. Но посмотрите, что было раньше, и посмотрите, от чего спасла вас эра рыночных свобод” – вторит ему украинская буржуазия устами авторов антикоммунистических статей и телесюжетов. Крах мифа об обществе равных возможностей и всеобщего рыночного процветания, фактически, оставляет у них лишь этот, последний и решающий аргумент.

Больше того — буржуазия умудряется выставить наследие советской эпохи в качестве главной причины всех нынешних несчастий. Новое поколение украинских избирателей, которое на полном серьезе не может представить, как можно бесплатно получить от государства квартиру в столице (пусть даже после многих лет очереди), вполне может поверить, что разбросанные по всей стране руины коровников и свинарников стоят в таком виде как минимум, со времен сталинской коллективизации. Эта малообразованная генерация украинцев, воспитанная на правых пропагандистских штампах, отождествляет само понятие левой идеологии с преступлениями сталинизма и целиком демонизированной советской эпохой. Любые попытки ее объективного анализа, выходящие за пределы антикоммунистической парадигмы, грозят сегодня общественным ostracismом. Его жертвой стал даже вчерашний любимец украинского мидл-класса, либеральный экономист Арсений Яценюк. Из популистских соображений он напомнил избирателям о преимуществах советского государственного планирования в экономике – в качестве необходимого условия для выхода из социального кризиса. И был заклеен за это как сторонник ГУЛАГов и голодоморов.

Наряду с идеологией национализма – этим фактором иронии истории, о котором мы подробно писали в прошлой статье, антикоммунизм служит важнейшим инструментом общественной регуляции в руках правящего класса Украины. Буржуазия успешно перенаправляет социальное недовольство масс на “враждебных инородцев”, а также, на пропагандистский жупел “преступного наследия коммунистического режима”. А вросшая во власть КПУ вкупе с пророссийскими шовинистами партии Витренко создают осязаемый образ врага, подыгрывая тем самым антикоммунистической пропаганде — в которой кровно заинтересована сама верхушка Компартии.

Национализм и антикоммунизм дают в сумме навязанную нам пропагандистскую концепцию этнического геноцида украинцев. Она прорастает в массовом сознании десятками ксенофобских статей и десятками тысяч антисемитских комментариев в интернете. В то время, как научный экономический анализ, который, не оправдывая виновников голода, объясняет порочную логику их действий, срывая наброшенный на них ярлык умышленного и едва ли не ритуального убийства, можно встретить разве что в работах левого советского диссидента Бориса Кагарлицкого. Но не в книгах украинских историков, работающих в русле государственной конъюнктуры. Неудивительно, что всякий разговор о социализме – к примеру, перед аудиторией гуманитарной студенческой молодежи – почти неизбежно соскакивает с темы актуальных социальных проблем к вульгарным антикоммунистическим перепалкам.

Последствия этого превентивной классовой войны против левой идеологии могут быть особенно важны сегодня, в момент экономического и политического кризиса, который дискредитировал буржуазную демократию среди миллионов уставших от нищеты и бесправия украинцев. Анализируя последствия этого разочарования – но не в локальном, а во всемирном масштабе, – Иммануил Валлерстайн указывает на две очевидные альтернативы обанкротившемуся неолиберализму:

“Можно уверенно утверждать, что нынешняя система не выживет. Но нельзя предсказать, какой новый строй придет ей на смену. Выбор будет результатом бесконечного множества отдельных действий. Но рано или поздно установится новая система. Она будет не капиталистической, но может быть гораздо хуже (более поляризованной и иерархичной) или намного лучше (относительно демократичной и относительно эгалитарной). Выбор новой системы – предмет крупнейшего политического противоборства во всем современном мире. Что касается кратко- и среднесрочных перспектив, ясно, что происходит повсюду. Мы движемся в мир протекционизма – забудьте о так называемой глобализации. Мы идем к намного большей прямой роли правительств в производстве. Даже США и Британия частично национализуют банки и умирающие крупные предприятия. Мы идем к правительствам популистского перераспределения, что может принять форму или левоцентристской социал-демократии или крайне правого авторитаризма. И мы идем к острому социальному конфликту внутри стран, где каждый борется за свой кусок пирога”.

Антикоммунизм фактически лишает Украину надежды на человеческую, социалистическую альтернативу либерализму. Общество разложившихся псевдodemократических институтов, где господствуют культивируемые пропагандой правые настроения, обречено рано или поздно выбрать авторитарный путь – в тот момент, когда в нем наконец вспыхнет предсказанный Валлерстайном социальный конфликт. Олигархия однозначно поставит в этом случае на правый авторитаризм. Чтобы, под его личиной, повторно поработить одураченные массы – их собственными руками, вскинутыми в приветствии какому-то фюреру.

Кризис отсутствия позитивной левой альтернативы ощущается уже сегодня, в сгущающихся повсюду клубах идеологической реакции. Национал-демократы и национал-либералы, разом разочаровавшиеся во всех своих вчерашних кумирах, мечтают о “сильной руке”, делают ставку на рвущихся в

парламент ксенофобов или носятся с сумасшедшими проектами «люстрации», считая виновниками всех бед окопавшихся во власти коммунистов. И, наконец, накидываются с молотками на монументы Ленину и другим, давно мертвым деятелям советской эпохи – под насмешливыми взглядами чиновников и буржуа, грабящих и обирающих этих безумцев.

Эвальд Ильенков напоминал нам о предостережениях Гегеля и Карла Маркса: история иронически смеется над судьбой «всех исторических движений, участники которых имеют смутное представление о причинах и условиях их существования и потому ставят перед ними чисто иллюзорные цели». Антикоммунистическая пропаганда, которая, наряду с национализмом, с необходимостью явилась идеологией становления украинской буржуазии, заставляет украинцев бороться с призраками вместо своих действительных социальных врагов – обеспечивая этим их власть над страной. Не в силах выявить подлинные экономические причины своих бедствий, в Украине объявляют крестовый поход прошлому. Что оборачивается слепой борьбой против собственного будущего, в чужих классовых интересах.

В этих условиях нам важно не опускать руки и не избегать массовых аудиторий – где за два слова о социализме вас могут десять раз обозвать пособником массовых убийств. Напротив, задачей современных левых является демаргинализация социалистической идеологии. Дискредитированная тотальной пропагандой правых, – а также, псевдолевыми политиками, всячески подыгрывающими этой пропаганде, – она является единственной перспективой спасения от управляемого хаоса неолиберализма и «нового порядка» правой диктатуры. Содействие развитию рабочих организаций, становление демократического движения против фашизма и ксенофобии, борьба за объективный критический анализ нашего исторического прошлого – вот, что нужно противопоставить сегодня их законопроектам, телесюжетам и молоткам.

Валлерстайн несомненно прав: выбор нового строя “будет результатом бесконечного множества отдельных действий”»⁴¹⁷

⁴¹⁷ Манчук А., Почему антикоммунизм? URL: <https://commons.com.ua/ru/pochemu-antikommunizm/>

Анотація
Дипломної роботи

**Тема: «УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ З ПОЗИЦІЇ “СТАРИХ”
І “НОВИХ” УКРАЇНСЬКИХ ЛІВИХ»**

Студентка: Васильєва Марія Сергіївна

ФСНСТ, політологія, БП-4

Наукова керівниця: Амельченко Н. А., кандидатка філософських наук, доцентка

Рецензент:

Захищена “_____” _____ 200_ р. *(дата не проставляється)*

Короткий зміст роботи:

Мета дослідницької роботи полягає у розкритті співвідношення національної і соціальної проблематики у теорії та на практиці «старих» і «нових» українських лівих. Для досягнення мети у ході дослідження було опрацьовано масив історіографічних даних на теми: становища українських земель у складі Російської Імперії та СРСР; зародження і конституювання українського соціал-демократичного руху; ставлення західних і російських лівих теоретиків до проблеми національного самовизначення; позиції вітчизняних лівих теоретиків стосовно останньої. Також було проведено дискурс-аналіз публіцистичних праць українського нового лівого журналіста А. Манчука. Аналіз здійснювався за принципом мультиперспективності, що передбачає синтез соціального конструктивізму і критичного дискурс-аналізу.

У результаті, разом із формулюванням низки контекстуальних висновків, було виконано основне завдання: концептуалізовано й зіставлено явище національного питання у межах «старої» і «нової» лівих оптик.

Робота складається із трьох розділів. У першому розділі ми дискурсивно відтворюємо контекст, що у ньому формувалася «стара» українська лівиця, виокремлюючи аспекти, котрі вплинули на цей процес найбільше. У другому розділі ми розглядаємо найбільш контекстуально показові праці «старих» лівих теоретиків (головно українських націонал-комуністів) з метою конструювання оптики, що крізь неї вони інтерпретували й проблематизували українське національне питання. Третій розділ є емпіричним і містить проведений нами дискурс-аналіз публіцистичних праць А. Манчука – українського журналіста, що позиціонує себе як представника «нової» лівиці.

Тематичні зіставлення й порівняння оптик, сконструйованих у результаті роботи над другим і третім розділами, здійснюємо у висновках.